This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

A 1,027,911

Uit Oost en West.

VERKLARING VAN
EENIGE UITHEEMSCHE WOORDEN,

DOOR

Dr. P. J. VETH,
Oud Hoogleeraar.

ARNHEM. — P. GOUD & QUINT. — 1889.

Prijs f 1.90.

1837
ARTES VERITAS SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
E PLURIBUS UNUM
TUEBOR
SI QUÆRIS PENINSULAM AMŒNAM
CIRCUMSPICE

839.3
V587

UIT OOST EN WEST.

Uit Oost en West.

VERKLARING VAN
EENIGE UITHEEMSCHE WOORDEN,

DOOR

Dr. P. Johannes VETH,
Oud-Hoogleeraar.

ARNHEM. — P. GOUDA QUINT. — 1889.

PF
670
.V

Gedrukt bij G. J. Thieme, te Arnhem.

Lib. Com.
Nijhoff
6-2-3-78
17585

Toen ik in 1864 als hoogleeraar aan de Rijksinstelling voor opleiding van Indische ambtenaren naar Leiden kwam, bestond daar eene, sedert, helaas maar al te zeer verflauwde geestdrift voor het woordenboek der Nederlandsche taal, waarvan de Heeren De Vries en Te Winkel destijds de eerste afleveringen in het licht gaven.

Voor de verklaring der uit vreemde talen overgenomen woorden werd de hulp gevraagd, en met ingenomenheid verleend, van Professor R. Dozy, die in zijne in 1867 uitgegeven „Oosterlingen" eene verklarende lijst gaf van de woorden, die uit het Arabisch, Hebreeuwsch, Chaldeeuwsch, Perzisch en Turksch in de Nederlandsche taal zijn overgenomen.

Maar hiermede was nog niet alles verricht. Ook andere talen, zooals het Maleisch, Javaansch, Malabaansch, Chineesch enz. hadden tot de vorming onzer taal bijgedragen.

In mijne aankondiging van Dozy's „Oosterlingen" in „de Gids" van 1867 N°. 3, gaf ik over die Oostersche woorden eenige algemeene

7/11/28

beschouwingen, die ik met eenige meer bekende voorbeelden toelichtte; en toen ik bespeurde, dat ook deze zwakke poging om tot de origines *der Nederlandsche taal door te dringen, algemeene bijval vond, besloot ik eene verzameling van zoodanige woorden aan te leggen, waarin ik gedurende ruim een twintigtal jaren opteekende, de merkwaardigste door Dozy niet behandelde, bij Nederlandsche schrijvers voorkomende woorden van vreemde afkomst; inzonderheid de zoodanige, die wij aan ons handelsverkeer in vreemde werelddeelen en onze koloniën verschuldigd zijn, en daaronder vooral ook de woorden, die wij op dezelfde wijze hadden verkregen, maar die in de landen, welke voor ons de landen van herkomst waren, reeds vóór ons door de Portugeezen, Spanjaarden en Arabieren waren ingevoerd.*

Aan scherpe grenslijnen was hier natuurlijk niet te denken, daar telkens en in alle richtingen zich woorden uit de eene taal naar de andere verbreiden. Ook was het zeker niet vreemd, dat, toen eenmaal eene menigte Spaansche en Portugeesche woorden uit de koloniën afkomstig, waren opgenomen, ook aan andere, waarmede dit niet het geval was, eene plaats werd gegeven.

Nu en dan werd ook wel eens een uit andere talen afkomstig woord behandeld, wanneer ik meende daarover eenig nieuw licht te kunnen

verspreiden. Het merkwaardigste voorbeeld van dien aard, is zeker wel het woord tor, *dat, daar het van echt Germaansche afkomst is, eigenlijk hier geene plaats had mogen innemen.*

In den aanvang van het jaar 1888 werd deze verzameling — naar aanleiding van een gesprek over het woord fiche, *— toevallig bekend aan den Heer G. Keller, redacteur der Arnhemsche Courant, die na inzage terstond toonde veel lust te hebben van tijd tot tijd eenige van mijne woordverklaringen, ten einde aan zijne lezers eenige verscheidenheid van lectuur te verschaffen, in zijn dagblad op te nemen. Daar ik vroeger meermalen was aangezocht om de proeven van dit werk, die ik reeds hier en daar had geleverd, te vermenigvuldigen, besloot ik den geheelen voorhanden voorraad tot zijne beschikking te stellen. Enkele woorden werden als minder geschikt uitgeworpen, vele andere werden bij de omwerking, die nu de verzameling onderging, van tijd tot tijd toegevoegd of breeder toegelicht.*

Om den weg voor gedurige bijvoeging zoolang mogelijk vrij te laten, besloot ik mij van alle systematische rangschikking te onthouden. Deze toch zou alleen mogelijk geweest zijn, indien het werk in eens als een afgerond geheel aan de pers ware geleverd, maar kon niet in aanmerking komen, nu ik de gelegenheid wilde openhouden om nieuwe woorden bij te voegen,

wanneer mij zoodanige in den loop van het afdrukken mochten voorkomen.

Daar mijn arbeid thans op verzoek van den tegenwoordigen uitgever, waaraan ik gaarne gevolg gegeven heb, als afzonderlijke uitgave het licht ziet, zijn de woorden echter gemakkelijk te vinden door middel van het alphabetisch register, dat ik aan het einde wensch te plaatsen. Dit register bevat niet enkel de in afzonderlijke artikelen behandelde woorden, maar ook de voornaamste dergenen, waarover iets in het voorbijgaan gezegd is.

ARNHEM, *Februari 1889.*

P. J. VETH.

De bijzondere richting mijner studiën heeft mij dikwijls genoopt te snuffelen in weinig bekende boeken en handschriften en onze reizigers in gedachten over den Oceaan te volgen tot in de afgelegenste gewesten van den aardbodem. Niet zelden is het mij daarbij gebeurd te ontdekken, dat zij uit die gewesten woorden hadden medegebracht, die in onze volkstaal, dikwijls zelfs in onze schrijftaal, waren ingeslopen. Die woorden waren dan niet zelden in onze woordenboeken geheel verkeerd verklaard, terwijl van andere nooit eene verklaring beproefd of althans gevonden was. De woorden die ik bedoel zijn nu eens uit Amerika, dan eens uit Afrika, dan weder uit Azië, en voornamelijk, zooals te verwachten was, uit den Indischen Archipel afkomstig. Zij behooren evenwel lang niet altijd tot de eigen talen van die gewesten, maar zijn dikwijls daar ingevoerd door onze Arabische, Portugeesche en Spaansche voorgangers, en werden dus in de gewesten die onze reizigers bezochten, opgevangen uit den mond der kolonisten, of waren reeds sedert lang van dezen tot de inboorlingen overgebracht, zoodat zij deel van hunne taal schenen uit te maken. Zoo zijn

er b. v. onderscheidene Arabische en Perzische woorden, ook nu nog bij ons in gebruik, die niet rechtstreeks uit West-Azië tot ons kwamen, maar die door den trechter van het Maleisch of Javaansch in onze taal werden overgegoten. Prof. Dozy, die voor eenige jaren in zijne „Oosterlingen" eene vrij volledige lijst en eene zeer scherpzinnige verklaring heeft gegeven van de woorden die in onze taal uit het Arabisch, Perzisch en Turksch stammen, heeft echter de woorden van de hier bedoelde soort overgeslagen, dewijl ze naar zijne meening meer behoorden in eene (ons nog steeds ontbrekende) lijst der woorden uit Insulinde afkomstig.

De woorden, die in mijne aanteekeningen een plaats hebben gevonden, kunnen moeilijk tot bepaalde klassen worden gebracht. Het is een allerlei, dat door geen anderen band wordt samengehouden, dan dat het vreemdelingen zijn in onze taal, die daarin als gasten zijn opgenomen. Er zijn er misschien zelfs enkele onder, die ofschoon in een vreemd gewaad tot ons gekomen, echter van onze taal niet zoo ver afstaan als men hun zou aanzien. Dit schijnt onder andere het geval te zijn met het woord *Fiche*, dat ik reeds eenigen tijd geleden bij wijze van proeve in de *Arnhemsche Courant* behandeld heb. Men houdt (zie van Dale, wiens verklaring nog onlangs door prof. Beets werd overgenomen) dit woord voor het Spaansche *fichas*, rekenpenningen. Ik meen te hebben aan-

getoond dat *fichas* in die taal volstrekt niet *rekenpenningen* in het algemeen beteekent, maar juist die bepaalde soort van rekenpenningen, die wij in het kaartspel gebruiken en, den in het Fransch gebruikelijken vorm aannemende, *fiches* noemen. Onze landgenooten hebben altijd het zwak gehad om alle vreemde woorden voor Fransch te houden en op Fransche wijze uit te spreken. Zij hebben soms zelfs aan zuiver Nederlandsche woorden een Franschen vorm en Fransche schrijfwijze gegeven, en getracht ze als vreemdelingen voor te stellen. Zoo ontstond o. a. het belachelijke, en in het Fransch, waar de stof *nacre* heet, geheel onbekende *perle d'amour*, waarin de Nederlander die de betrekking kent tusschen de parelschelp en de parel, onmogelijk het echt Nederlandsche *parelmoeder*, bij samentrekking *parelmoer* (Duitsch *Perlmutter*, Engelsch *Mother of Pearl*), kan miskennen. Op soortgelijke wijze meende nu ook onze van Lennep in *fiche* het Hollandsche *vischje* weder te vinden, en volkomen terecht herinnerde hij zich daarbij dat in de Japansche fichesdoozen, die men nog zeer dikwijls zag in mijne jeugd, maar die thans vrij zeldzaam zijn geworden, de speelmarkjes, van parelmoer vervaardigd, inderdaad den vorm van *vischjes* hadden. Toch houd ik ook die verklaring niet voor volkomen juist; 't is haast niet denkbaar dat een Hollander *vischje* als *fiche* zou gaan uitspreken. Ik vermoed dat die speelmarken, die vooral bij het whistspel gebruikelijk

zijn, met dit spel uit Engeland tot ons zijn gekomen, want nog worden ze in Engeland *fishes* genoemd, en dat dit woord later voor Fransch gehouden en als *fiches* uitgesproken werd, is zeer natuurlijk. De juistheid dezer verklaring heb ik eenigermate door het woordenboek der Spaansche Academie, maar vooral door het Portugeesche van Moraes Silva (in v. *fixa*) bevestigd gevonden.

Lang heb ik het voornemen gekoesterd, zoo niet alles wat ik verzameld heb, dan toch het belangrijkste daarvan, in het licht te geven, en terwijl ik daartoe thans overga, vlei ik mij dat de lectuur niet al te dor of vervelend zal gevonden worden. De woorden hebben soms wonderlijke en verrassende lotgevallen, waarin zelfs een komisch element niet altijd ontbreekt.

Ik begin met een drietal woorden, die men den vreemden oorsprong niet zoo dadelijk kan aanzien, en die daardoor tot verkeerde opvattingen aanleiding hebben gegeven, de woorden *negerij*, *oorlam* en *kwispedoor*, waarvan wij de beide eerste aan het Maleisch, het derde aan de Portugeezen in Indië verschuldigd zijn. Voor het overige zal ik mij aan geene bepaalde orde binden, maar aan het *varietas delectat* gedachtig zijn.

Negerij of Negorij.

Omtrent dit woord heerschen zonderlinge dwalingen, die onmiddellijk worden ingezien, als men den waren oorsprong heeft erkend. Op den klank af brengt men het doorgaans in verband met *neger* (van *niger*, zwart), zooals wij de zwarte Afrikanen noemen. Zoo lezen wij bij Weiland in het art. *neger:* „van hier *negerij*, een aantal hutten, als een dorp bij elkander gezet, waarin negers wonen, b. v.: *die landwaarts in hunne negerijen of dorpen hebben.* Bogaert." Hier is echter de beteekenis *dorp* niet geheel miskend; maar veel erger maakt het van Dale, „Nieuw Ned. Woordenboek", die eerst, op *negerij*, dit gelijk stelt met *negerhuis*, maar tegelijk naar den tweeden vorm *negorij* verwijst, waarvan hij zegt: „*Negorij*, *negerij* (oudtijds), plaats, waar negers verkocht worden." In deze weinige woorden zijn drie kapitale fouten bevat: want kennelijk wordt het woord met *neger* in verband gebracht, de beteekenis is geheel verkeerd opgegeven, en het wordt zeer ten onrechte als verouderd vermeld. Het woord is nooit menigvuldiger gebruikt geworden dan in de laatste jaren, nu zooveel over onze Oostindische bezittingen geschreven wordt. Doch die soort van boeken schijnen onze taal- en letterkundigen zelden in te zien. In het Nederlandsch-Fransch Woordenboek van prof. Heremans, doorgaans met

zooveel zorg bewerkt, lees ik ook al: „*Negorij*, village habité par des nègres", en in het Nederlandsch-Hoogduitsch Woordenboek van dr. Sicherer vind ik zelfs aan *negorij* twee beteekenissen toegekend: 1o. Negerdorp, negerkraal, 2o. Neger markt, plaats waar negers als slaven verkocht worden. Klaarblijkelijk heeft hij de verklaringen van Weiland en van Dale gecombineerd.

Voor hen, die met de talen onzer Oostindische bezittingen in het geheel niet bekend zijn, moet men erkennen dat de uiteenloopende vormen, waarin dit woord voorkomt, en het verloop zijner beteekenis iets verwarrends en misleidends hebben. Zoo schrijft b. v. de heer Verkerk Pistorius in zijne „Studiën over de inlandsche huishouding in de Padangsche bovenlanden", bestendig *negari*, waarin men niet zoo dadelijk hetzelfde woord herkent. Ook moet men, om het gebruik van het woord goed te begrijpen, met de filiatie der beteekenissen goed bekend zijn. Ik zal daarover zoo kort mogelijk het noodzakelijkste zeggen.

Het woord is eigenlijk het Sanskrietsche *nagara* of, in vrouwelijken vorm, *negari*. Van deze beide vormen is de eerste in laag-, de tweede in hoog-Javaansch gebruikelijk. Ook de Maleische vormen verschillen hiervan niet veel; in het laag-Maleisch spreekt men doorgaans *negeri* of *negri* uit.

Aan dit laatste is de Nederlandsche vorm *negerij* of beter *negerie* ontleend. Hoe men aan *negorij*

is gekomen kan ik niet zeggen; misschien vond men het welluidender.

De beteekenis van het woord is eigenlijk: de plaats waar een vorst zich met zijn volk gevestigd heeft. Soms wordt er het geheele vorstendom, land of rijk, soms alleen het binnenste hoofddistrict door den vorst in persoon bestuurd, soms ook alleen zijn hoofdstad of residentie door bedoeld; maar ook de zetel der vazallen of regenten kan zoo genoemd worden. Deze beteekenissen vindt men in het Javaansch. In het Maleisch is de beteekenis nog verder verloopen en duidt het woord, althans in den vorm *negri*, iedere stad of aanzienlijk dorp, iedere verzameling van één gemeente vormende kampongs of buurten aan.

In het Nederlandsch schijnt mij de vorm *negerie* de verkieslijkste, omdat die het meest overeenkomt met den gewonen Maleischen vorm, waaraan wij het woord ontleend hebben. *Negerie* heeft overigens, ofschoon verreweg het meest gebruikt waar wij van onze Oostindische bezittingen spreken, bij ons de meer algemeene beteekenis gekregen van een stad of dorp bij onbeschaafde of half-beschaafde volken, zooals uit het door Weiland aangehaalde voorbeeld blijkt.

Oorlam.

Dit woord beteekent volgens van Dale: 1o. een ervaren zeeman, 2o. een rantsoen jenever aan boord der schepen, en in het algemeen een borrel of slok. De eerste beteekenis zou volgens hem rechtstreeks ontleend zijn aan het Maleische *orang lama*, dat een *ervaren*, *handig*, *bekwaam man* zou beteekenen. Dit laatste is zeker volkomen onjuist. *Lama* beteekent in het Maleisch *lengte* of *duur van tijd*, en, als adjectief, *oud*, *uit den ouden tijd*. *Orang lama* is in goed Maleisch *een mensch van den ouden tijd*, maar in laag Maleisch, als verkorte spreekwijze voor *orang lama datang*, een *mensch die lang geleden gekomen is*, een *oudgast*, in tegenstelling met een *orang baroe datang* of *orang baroe*, een pas aangekomene, een *baar* (van *baroe*, nieuw, afkomstig), een nieuweling.

Het woord *Oorlam* schijnt vooral aan de Kaap de Goede Hoop in gebruik te zijn geweest. In Deel VII van de „Historische beschrijving der reizen", bl. 231, lezen wij daaromtrent het volgende: „De Europeesche inwoners van de Kaap zijn gewoon alle aankomende Europeanen door twee bijzondere Maleische woorden te onderscheiden. Die regelrecht uit Holland komen, doopen ze met den naam van *Baar*, komende van *Oram bari*" [moet zijn *Orang baroe*] „en die uit Indië wederkeert met den naam van *Orlam*. Den or-

lammen-tijd" [hierdoor wordt de tijd verstaan, waarop de retourschepen op de terugreis naar het vaderland de Kaap aandeden] „houdt men daar voor een kermis, waarop schippers, boekhouders en matrozen zich van voorraad ontdoen, dien zij duchten dat in Holland niet door den beugel zal kunnen" [als op oneerlijke wijze, b. v. door morshandel, verkregen]. Een weinig verder wordt gezegd, dat „de matroos, hier in een luilekkerland vallende, de schoonste gelegenheid had om al het opgespaarde te verteren en door den lekkeren Kaapschen wijn op hol te raken."

Men ziet hieruit dat de *oorlammen* veelal echte liefhebbers van de flesch waren, en als men zich die tallooze avontuurlijke uitdrukkingen herinnert, die onze in dat opzicht maar al te zeer ontwikkelde volkstaal voor de dronkenschap en hare oorzaak, den jeneverborrel, heeft uitgedacht, zal men het misschien niet ondenkbaar vinden, dat in *oorlam* de beteekenis van *borrelaar* in die van *borrel* is overgegaan.

Die nieuwe beteekenis is hoofdzakelijk in gebruik aan boord der schepen, en vooral voor het rantsoen jenever, dat op vaste tijden aan de matrozen wordt uitgereikt. „Wanneer het wasschen is afgeloopen", zegt Olivier, „Land- en Zeetochten in Indië", D. III, bl. 332: „is de naastvolgende roep van des bootmans fluitje de ware blijde boodschap. Tot driemaal, met eenige niet onaardige roulades, bijna gelijk het gezang van een kanarievo-

gel, klinkt de nu dubbel welkome scheepsmuziek den zonen van Neptunus in de ooren. Het is „*oorlam*."

Aan de Kaap heeft *oorlam* ook de beteekenis gekregen van een man van ervaring en scherpzinnigheid. Deze hangt onmiddellijk samen met die van *oudgast*. Terwijl de *baren*, nog geheel vreemd aan de zeden en gebruiken van het Oosten, dikwijls werden bespot en als erg onnoozel uitgekreten, was de *oorlam* of oudgast in dat alles volkomen te huis, en daardoor ver boven den nieuweling verheven. De Namaqua's, een Hottentotsche stam, noemen zich gaarne *oerlams*, omdat zij eene uitstekende meening van hunne eigen schranderheid hebben. Vandaar dat men soms onder de volksstammen van Zuid-Afrika ook de *Orlams* of *Oerlams* vermeld vindt.

Die Namaqua's onderscheiden zich echter inderdaad door domheid en onkunde. Hierop slaat het volgende verhaal bij Schüssler, Zuid-Afrika, bl. 77: „Aron vertelde ons, zeer ondeugend, dat, daar de Namaqua's veel van „soopie" houden, het woord *oorlam*, hetwelk zij door hunne domheid niet eens goed konden uitspreken, het eenige woord was, dat ze van een gedeserteerd zeevarende hadden geleerd en onthouden, en door beduiding met de hand ook verstaan en *begrepen;* want, zeide hij, als zij het uitspreken, keeren zij tegelijk het plat van de hand naar den mond — wat werkelijk het geval is — en denken daarbij:

veel „soopies" of „oorlams" maken domme menschen slim — oorlamsch."

Er is dus wel iets waars in de meening van van Dale, dat *oorlam* ook een *ervaren, handig man* kan aanduiden, maar die beteekenis is uit de oorspronkelijke van *oudgast* afgeleid en volstrekt niet de meest gewone.

Kwispedoor.

Van dit woord heeft niemand ooit eene verklaring uit het Germaansch kunnen geven, ook niet in den vorm *kwispeldoor*, waardoor men het ons meer naar den mond heeft gemaakt; want wat toch zou *kwispelen*, een onbetwist Hollandsch woord, met een spuwbekken te maken hebben?

De ware verklaring van het woord gaf prof. de Vries in den *Taalgids;* het is hem evenwel daarbij ontgaan, dat hij dezelfde verklaring van mij in eene vergadering der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde gehoord had. Ik had intusschen die verklaring ook reeds vóór hem gepubliceerd, namelijk in het *Tijdschrift voor Ned.-Indië*, Jaarg. 1867, D. I, bl. 296. Wat ik daar schreef zal ik hier eerst letterlijk herhalen, om er daarna nog eenige opmerkingen aan toe te voegen.

„Gemeenlijk neemt men aan, dat dit woord bij ons van Spaanschen oorsprong is en verbasterd

uit *escupedor* of *escupidero*, en dat het in onze taal is ingedrongen in het tijdvak der Spaansche heerschappij. Daarentegen houd ik mij verzekerd, dat het woord Portugeesch is, dat wij het in Indië van de Portugeezen geleerd hebben en dat het uit Indië naar Europa is overgebracht. Ziehier mijne gronden. Baldaeus spreekt in zijne „Beschrijvinge van Malabar en Choromandel", bl. 160, van een Naïk, die *cuspidoordrager* was in het rijk van Carnatica, en van een tweeden, dien hij 's Konings *betelgever* noemt. De beteldoos en het spuwbekken zijn inderdaad van elkander onafscheidelijk. Bij het woord *cuspidoordrager* teekent Baldaeus op den kant aan: „Cuspidoor is een spuwbekken of -pot." Nu heet werkelijk in het Portugeesch een spuwbekken *cuspideira* of *cuspidòr*, van het werkwoord *cuspir* of *cospir*, het Latijnsche *conspuere*. De vorm *cuspideira* is de beste en meest gebruikelijke; *cuspidòr* beteekent, volgens het Portugeesch woordenboek van Moraes Silva, eigenlijk *Pessoa que cospe muito* (een persoon die veel spuwt); maar hij kent het toch ook in de beteekenis van *vaso de cuspir*, d. i. een spuwbekken, en hij haalt daarvoor eene plaats aan uit Castanheda's „Historia da India" I, f. 39: „*hum cuspidòr de oiro*" (*oiro* = *ouro*), d. i. een gouden spuwbekken.

„Hieruit trek ik de volgende besluiten: 1o. het spuwbekken dat de Indische vorsten bij het betelkauwen gebruiken, noemden de Portugeezen

cuspidòr.; 2o. dit woord hebben wij in Indië van hen overgenomen, maar tot *kwispedoor* verbasterd; 3o. dit woord is uit Indië naar het moederland overgebracht. De afleiding uit het Spaansch verwerp ik: 1o. omdat Baldaeus, in 1669—1671, in welke jaren hij zijn werk te boek stelde, nog noodig had *cuspidoor* voor zijne lezers te verklaren, wat wel het geval niet zou geweest zijn, indien dit woord reeds in de Spaansche tijden in onze taal was gekomen; 2o. omdat *kwispedoor* met het Portugeesche *cuspidòr* nog meer overeenkomt dan met het Spaansche *escupedor*."

Tot dusverre mijne vroegere verklaring. Ik voeg er nu nog de vrij afdoende opmerking bij, dat wij, zooals later blijken zal, in Indië de namen van een aantal zaken van onze Portugeesche voorgangers hebben geleerd en ons toegeëigend, maar dat wij in onze taal geen enkel woord hebben, dat onze voorouders vóór of gedurende onzen vrijheidsoorlog van de gehate Spanjaarden hebben overgenomen. In het geheel is onze taal aan het Spaansch al zeer weinig verschuldigd, doch daarop kom ik later wel eens terug.

Toen ik bovenstaande verklaring van het woord kwispedoor publiceerde, maakte ik aan het slot de opmerking dat *cuspidòr* misschien alleen op het vasteland van Indië en niet op de eilanden in gebruik was geweest. Doch dit is stellig verkeerd.

Forrest, in zijn „Voyage to New-Guinea", p. 135, gebruikt het woord ook, waar hij spreekt van Mindanao, en wel als *inlandsch* woord, waarvan hij eene verklaring noodig acht. Hij schrijft het woord, op het gehoor af, *cuspadore*, en zegt in eene noot: „an utensil well known to those who smoak tobacco and chew betel." De Fransche vertaling van Forrest, die veel meer verspreid is dan het oorspronkelijke, heeft bl. 265 voor *cuspadore* eenvoudig *crachoir*, en laat de noot weg, — wel een waarschuwing, dat, wie gelegenheid heeft het oorspronkelijk in te zien, zich nooit met de raadpleging eener vertaling moet vergenoegen.

De plaats van Forrest bevestigt alleszins, dat *cuspidòr* een Indisch-Portugeesch woord is; het verdient echter opmerking, dat het nooit vermeld wordt onder de vele Portugeesche woorden die in de inlandsche talen van de Molukken, de Minahassa enz. zijn opgenomen.

Forrest reisde in 1774 tot 1776. Valentijn in zijne in 1726 verschenen „Beschrijving van Groot-Java" (Oud- en Nieuw Oost-Indië, IV. 1), schrijft op bl. 61, dat een der grooten van den Vorst van Mataram hem een *cuspidoor* of spuwpotje nadraagt. Ook deze plaats leert ons, dat *cuspidòr* op de eilanden evenzeer als op het vasteland bekend was; merkwaardig is het bovendien, dat ook hij het woord nog in den Portugeeschen vorm geeft en van eene verklaring doet verge-

zeld gaan. Dit bewijst wel, dat zoowel het algemeen gebruik van het woord als zijn verhollandschte vorm *kwispedoor*, van recenten oorsprong zijn.

Adat.

Adat stamt van den Arabischen wortel *'âda*, die *terugkeeren*, *herhalen* beteekent, en duidt aan *het gedurig terugkeerende*, de *gewoonte*, het *gebruik*. In de rechtstaal van den Islam (dus bij Arabieren, Perzen, Turken enz.) wordt het woord gebruikt om het gewoonterecht, le droit coutumier, aan te duiden, in tegenstelling van het bij de wet geregelde en beschreven recht. „Het Mohammedaansche recht", zegt mr. L. W. C. van den Berg, in zijne *Beginselen van het Mohammedaansche Recht*, „heeft twee hoofdbronnen, de wet (sjar') en de gewoonte, *'âdat* of *'orf*. Deze laatste mag alleen worden gevolgd, wanneer de wet zwijgt, of er uitdrukkelijk naar verwijst."

In die Mohammedaansche landen, die eerst laat voor den Islam gewonnen zijn, toen het machtig Rijk der Khalifen lang was uiteengespat, en waar dus geen krachtig centraal gezag de inrichting der maatschappij in alle opzichten onder de heerschappij der wet kon brengen, werd aan het bestaande gewoonterecht zeer veel grooter plaats gelaten, dan er naar de beginselen van den Islam

aan toekomt. Dit is inzonderheid ook het geval in den Indischen Archipel. Het staatsrecht, het strafrecht, de meeste rechtsbetrekkingen der individuen onderling, worden er door de adat beheerscht, ja er zijn zelfs streken waar ook het personen- en erfrecht zich niet geheel aan de voorschriften van den Islam hebben onderworpen. Wel staat er overal tegenover de adat het goddelijke, op den Koran en de Sonnah rustende recht, gemeenlijk door de woorden *sarat* of *sarengat* (Arab. *sjar'* of *sjarî'ah*) aangeduid; wel moet, volgens de inlandsche begrippen, de adat steeds aan de sarat ondergeschikt blijven; maar dat overwicht der sarat bestaat meestal alleen in theorie. Nooit is door eenig openbaar gezag de grens tusschen het gebied van sarat en adat met juistheid aangewezen, en het inlandsch recht verkeert dienvolgens in Ned.Indië in een staat van onzekerheid, die tot gedurig geharrewar aanleiding geeft. Doch over de rechtstoestanden in Ned.-Indië is het hier de plaats niet te spreken.

Bestaat er geen vaste grens tusschen de zaken waarin de sarat, en die waarin de adat beslist, even weinig bestaat er een vaste grens tusschen hetgeen al of niet tot de adat behoort. Het is er verre van af, dat, wat als adat geëerbiedigd wordt, steeds tot vroegere geslachten zou opklimmen; nieuwe instellingen worden dikwijls reeds na weinige jaren met het gezag der adat bekleed of, om juister te spreken, door de Europee-

sche gezaghebbers den inlander als adat opgedrongen. Zoo zegt de heer Gevers Deynoot in zijne „Herinneringen eener reis naar Nederl.-Indië", bl. 78: „De Javaan is gesteld op oude gebruiken, maar men bestempelt dikwijls veel met den naam van *adat*, waarvan de inlander gaarne bevrijd zou zijn", en de heer J. C. Baud, bij van Deventer, „Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel", II, bl. 190: „De Javaan is een slaaf der gewoonte (*adat*), maar voor hem is nu *adat* geworden, wat sedert 16 jaren bestaan heeft, terwijl hetgeen vroeger bestond, nu heeft opgehouden *adat* te zijn."

Sommigen schrijven dit woord *hadat*, b. v. de heer Verkerk Pistorius, „Studien over de inlandsche huishouding in de Padangsche Bovenlanden", bl. 87: „*Hadat* is de algemeene naam voor wetten, zeden, instellingen, gewoonten, gebruiken en inzettingen". Deze schrijfwijze is te verklaren uit den aard der eerste letter van het Arabische woord, die door de inlanders evenmin als door de Europeanen kan uitgesproken of met juistheid in het schrift wedergegeven worden. Onlangs in de *Arnhemsche Courant* de door prof. Dozy in zijne „Oosterlingen" en elders gegeven verklaring van het woord *averij* tegen eene nieuwe, weinig aannemelijke verklaring handhavende, merkte ik op, dat ook in dat uit het Arabisch stammende woord, en juist om dezelfde reden, wel eens *haverij* wordt geschreven. Echter verdient mijns

inziens *adat*, als meer met de gewone Mal.-Javaansche uitspraak overeenkomend, de voorkeur.

Op Celebes heeft het woord *adat* (in het Makassaarsch en Boegineesch *ada* uitgesproken) nog eene gewijzigde beteekenis gekregen. Het wordt er ook gebezigd van hen die gesteld zijn om de adats des lands te handhaven, alzoo de Rijksgrooten, de Raadsheeren, coll. de Rijksraad. Zie Matthes, „Makassaarsch Wdbk.", bl. 650. Het is zeker niet meer dan toeval dat juist in deze beteekenis door de Europeanen zoo dikwijls de vorm *hadat* gebezigd wordt, en men zoo vaak van de *hadat* van Boni, de *hadat* van Gowa enz. leest. Men heeft waarschijnlijk daarin het voorbeeld van den een of anderen schrijver gevolgd, die met den heer V. Pistorius den vorm *hadat* verkoos. Men zou dwalen indien men meende, hier met een ander woord dan het gewone adat, of met eene uitspraak met scherper aspiratie op Celebes te doen te hebben.

In de tot dusverre gegeven voorbeelden is het woord *adat* steeds van Ned. Indische toestanden gebruikt, en bleef het daartoe bepaald, dan zou het, hoe gemeenzaam het ons ook geworden is, nog geen aanspraak maken om als genaturaliseerd in onze taal te worden beschouwd; maar het heeft meer recht dan *dessa*, en minstens evenveel recht als *prauw*, om in een Nederlandsch woordenboek te worden opgenomen. Van Limburg Brouwer, „Akbar", bl. 108, gebruikt het

met betrekking tot Hindostan, waar hij van verkorting van de rechten der gemeenten tegen de adat gewaagt. Maar vindt men dit voorbeeld nog niet sterk genoeg, zeker zal men overtuigd worden, als men in populaire geschriften plaatsen als de volgende aantreft: „Eene vrouw mag niet kiezen, en zelfs geen man; dit verbiedt nu niet de kieswet, maar de maatschappelijke usance, de adat." (*Uilenspiegel* van 18 Jan. 1872). Het Nederlandsch Woordenboek van van Dale, dat zoowel *dessa* als *prauw* heeft opgenomen, zal dus in een volgende uitgave voor *adat* een plaatsje behooren in te ruimen.

Het is niet geheel overbodig te vragen, welk geslacht aan het woord *adat* moet worden toegekend. De talen van Insulinde, die geen grammaticaal geslacht kennen, laten dit onbeslist. Maar sommige Nederlandsche schrijvers gebruiken het woord als mannelijk, b. v. „spoorwegen in de Oost — is er wel iets dat meer strijdt tegen den adat?" (*Uilenspiegel* van 14 Oct. 1871). Maar dat is stellig eene fout. In het Arabisch is het woord vrouwelijk en wordt door den uitgang als zoodanig gekenmerkt.

Hadji.

Over dit woord kan ik zeer kort zijn. Het duidt de personen aan die de *hadj* verrichten,

d. i. de bedevaart naar Mekka, die door den Islam van iederen geloovige, minstens eenmaal in zijn leven, gevorderd wordt, wanneer hij in de gelegenheid is ze te volbrengen en het hem niet door force majeure belet wordt. In zoo ver van den hoofdzetel van den Islam verwijderde gewesten als ons Insulinde, is de massa der bevolking van de gelegenheid tot het doen der bedevaart verstoken, ofschoon zij toch jaarlijks door eenige duizenden, en vooral in de laatste jaren, tengevolge der zooveel gemakkelijker en veiliger reisgelegenheden, in sterk toenemend aantal volbracht wordt. De betrekkelijke zeldzaamheid der hadj is oorzaak, dat in Ned. Indië zij, die haar volbracht hebben, levenslang den naam van Hadji als onderscheiding blijven voeren, en door de bevolking met veel eerbied behandeld worden. Het sterk toenemend aantal heeft echter het aanzien der hadji's doen tanen.

Moeson.

Moesons heeten bij ons de periodieke winden die tusschen de keerkringen waaien. De spelling met dubbele *s*, in de Vries en te Winkel's „Woordenlijst" en van Dale's „Nieuw Ned. Woordenboek" aangenomen, verliest allen grond, zoodra men met die schrijvers *Pruisen*, *geesel* en dergelijke schrijft. In het Fransch is die dubbele *s*

noodig, om aan te duiden dat de *s* scherp is en niet den klank van *z* heeft; maar als men den regel aanneemt in § 105 van te Winkel's „Grondbeginselen der Ned. spelling" gesteld, moet men in onze taal *moeson* schrijven. Te meer is dit het geval, daar er niet de minste waarschijnlijkheid bestaat, dat wij het woord uit het Fransch hebben ontvangen. Dat sommigen zelfs *mousson* spellen, moet alleen worden verklaard uit de gewoonte van schier alle in taalquaesties minkundige Nederlanders, om alle vreemde woorden voor Fransche te houden en als Fransche woorden te schrijven.

Het woord *moeson*, op verschillende wijzen gespeld, is bij ons zeer oud, en ongetwijfeld hebben wij het in Indië van de Portugeezen geleerd, van wie het ook tot alle andere zeevarende natiën van Europa is overgebracht. Het verdient daarbij opmerking, dat het bij de Portugeesche schrijvers in twee hoofdvormen voorkomt, namelijk *mouçâo* (*mousâo*) en *monçâo*, waarvan de eerste misschien de oudere, maar de andere stellig de meer algemeene is. In het woordenboek van Moraes Silva zijn beide vormen opgenomen. Bij de Barros, „da Asia", vindt men in de uitgave van 1553 nu eens *moucâo*, dan eens *monçâo* (bij welk laatste men echter wellicht aan een drukfout zou kunnen denken); maar in de uitgave van 1628 vindt men reeds overal *monçâo*, dat de meer gebruikelijke vorm in het Portu-

geesch was gebleven. Intusschen heeft de oudere vorm *mouçâo* het Fransche *mousson*, het Italiaansche *mussone* en ons *moeson* voortgebracht, terwijl daarentegen de vorm *monçâo* wordt wedergevonden in het Spaansche *monzon*, het Engelsche *monsoon* en het Duitsche *monsun* of *monsuhn*. Ook zijn in het Fransch de vormen *monson* en *monçon* niet geheel onbekend, en in van Linschoten's „Itinerario" lees ik eveneens, bl. 24, van *monsoyns*.

Ik heb vroeger aan de mogelijkheid gedacht, dat de geheele vorm met *n* uit drukfouten kon ontstaan zijn; maar toch scheen mij dat wat al te avontuurlijk, zoodat ik die *n* liever uit de zoo gewone inlassching eener liquida (*n* of *m*) tusschen een klinker en medeklinker (1) meende te moeten verklaren, welke inlassching, zoo zij achter een langen klinker of tweeklank plaats heeft, dien tevens noodwendig verkort, zooals in *komfoor* voor *chauffoir*, of in *planzier*, gelijk het volk zegt voor *pleizier*. Later evenwel is het mij waarschijnlijker voorgekomen, dat de beide vormen in den grond een verschillenden oorsprong hebben, en dat de ééne door het Javaansch uit het Sanskriet, de andere door het Maleisch uit het Arabisch tot ons is gekomen, ofschoon tevens eene verwarring en vermenging van beide toe-

(1) Ik zal daarover nader spreken bij het woord *amfioen*.

vallig zoo weinig van elkander verschillende woorden heeft plaats gegrepen.

In het Javaansch heeten de periodieke winden *môngsô*, welk woord eenvoudig de Javaansche uitspraak is van het Sanskrietsche *mângsa*, tijd, verwant met *mâsa*, maand (1). Eigenlijk beteekent dit môngsô dan ook *tijd*, *getijde*, *tijdperk*, *seizoen*, en de Javanen zijn gewoon het natuurlijke of zonnejaar, met het oog op de werkzaamheden van den landbouw, in 12 môngsô's of tijdperken van ongelijken duur te verdeelen. De 11e en 12e môngsô vormen met de vier eerste van het volgende jaar het droge, de zes overige het natte jaargetijde, en deze grootere tijdperken worden insgelijks môngsô's genoemd. Maar daar het verschil tusschen deze tijdperken geheel van de periodieke winden afhankelijk is, wordt de naam môngsô als van zelve ook op die winden toegepast.

In het Maleisch dragen de periodieke winden den naam van *moesim*. Dit woord is het Arabische *mausim*, maar de tweeklank *au*, dien de Maleier niet goed kan uitspreken, is daarin, evenals in *moeloed*, *moelâ* enz., met de vokaal *oe* verwisseld. *Mausim* beteekent in het Arabisch een *bepaalden* of *gezetten tijd*, en vandaar ook dikwijls een *feest*, dat op een gezetten tijd van het jaar plaats heeft. Zie de

(1) *Masa* komt ook in het Maleisch voor in den zin van *tijd*, *tijdperk*, *seizoen*.

voorbeelden van dit gebruik des woords, aangehaald in Dozy's „Glossaire des mots Espagnols et Portugais, dérivés de l'Arabe", p. 317. Intusschen is het klaar dat een woord dat *gezette tijden* beteekent, evenzeer kon worden toegepast op de jaarlijks tusschen de keerkringen regelmatig terugkeerende tijden van droogte en vochtigheid, en daarmede gepaarde meerdere warmte of koude, en zoo verkreeg ook *mausim* de beteekenis van *jaargetijde* of *seizoen*. De Arabische zeevaarders gebruikten *mausim* meer bepaaldelijk voor het seizoen dat hun gunstig was om naar Indië te varen, of, zooals wij ons uitdrukken, voor den westmoeson. Zie b. v. Niebühr, „Reize naar Arabië", D. I, bl. 421. Evenzoo is ook bij de Maleiers de ware beteekenis van moesim *jaargetijde*, en zij onderscheiden, gelijk de natuur van hun land met zich brengt, een *moesim kĕring* of *panas*, d. i. een droog of warm jaargetijde, en een *moesim oedjan* of *dingin*, een vochtig of koel jaargetijde. Doch daar, zooals ik reeds opmerkte, in die gewesten de jaargetijden geheel bepaald worden door de periodieke winden, die met verwonderlijke regelmatigheid waaien, is het al zeer natuurlijk dat men den naam *moesim* (evenals de Javanen dien van *môngsô*) op de regelmatig afwisselende ooste- en westewinden toepaste, zoodat men thans ook van een *moesim barat* of westmoeson en een *moesim timor* of oostmoeson spreekt.

De Portugeezen nu hebben, naar mijne mee-

ning, van *môngsô* en *moesim*, welke beide woorden zij met elkander verwarden, omdat zij, bij toevallige overeenkomst in vorm, geheel dezelfde beteekenis hadden erlangd, hun *monçâo* of *mouçâo* gemaakt. Ook bij hen beteekenen die woorden nu eens *jaargetijde* of *seizoen*, en dan eens de *periodieke winden*, die in Indië de jaargetijden beheerschen. Zoo zegt b. v. de Barros op de ééne plaats: „Estes taes tempos por serem geraes pera navigar a certas partes, e nâo a outras, commummente os mareantes nossos, conformando-se com os daquelle Oriente, chamam-lhe monçâo, que quer dizer tempo pera navigar pera tal parte" [d. i. „Zoodanige tijden, omdat zij voortdurend geschikt zijn om naar zekere streken te varen, en niet naar andere, noemen onze zeelieden, in overeenstemming met die van het Oosten, gewoonlijk *moeson*, hetgeen wil zeggen een tijd om te varen naar deze of gene streek."] Maar op andere plaatsen van denzelfden schrijver heeft *monçâo* geheel de beteekenis van den vasten wind (*vento geral*) die gedurende dat jaargetijde waait. In de gewone Portugeesche spreekwijze *fora da monçâo* heerscht weer de eerste beteekenis. Zij stemt letterlijk overeen met het Fransche *hors de saison*.

Ook in de andere Europeesche talen, waarin dit woord uit het Portugeesch is overgenomen, heeft het denzelfden dubbelen zin behouden. Zoo vinden wij den eersten in de in Dozy's Glossaire aangehaalde plaats uit de reizen van Thévenot:

„Depuis ce temps plusieurs vaisseaux viennent à Bassora, chargés de marchandises des Indes, et le temps ou *monson*, comme ils l'appellent, auquel viennent les vaisseaux, est au mois de juillet; et ils y demeurent jusqu'à la fin d'Octobre, passé lequel temps ils ne pourraient plus sortir du fleuve, à cause des vents contraires; et justement alors commence la monson pour passer aux Indes, qui dure jusqu'au commencement de Mai." En eveneens zegt Baldàeus, „Beschrijving van Ceylon," bl. 63: „Mousson is een gety ende zaizoen des jaars", ofschoon hij elders het woord ook van de periodieke winden gebruikt. Maar bepaaldelijk in deze laatste beteekenis vinden wij het woord reeds in van Linschoten's Itinerario, bl. 24, waar hij de *monsoyns* omschrijft als: „winden die op haer tydt wayen."

Bij ons hoort men tegenwoordig in den dagelijkschen omgang niet zelden de uitdrukking, „het is er de rechte moeson niet voor," — een bewijs dat het woord ook in de volkstaal doordringt in den zin van „*de geschikte tijd.*"

Soebatten.

Het is jammer dat Prof. Dozy zich omtrent den oorsprong van dit woord, dat hij in de voorrede zijner „Oosterlingen" als van Arabische herkomst vermeldt, niet nader verklaard heeft.

Wij zouden dan wellicht meer zekerheid hebben van die afkomst, die mij wel zeer waarschijnlijk voorkomt, maar niet historisch kan bewezen worden. Maar het schijnt hopeloos een Germaanschen oorsprong voor het woord te ontdekken, en daar het toch den vorm heeft van een Nederlandsch werkwoord, ligt het voor de hand het te vergelijken met die menigte verbaalvormen, die, door toevoeging van de lettergreep *en*, al of niet door een verdubbeling der sluitconsonant van de vorige lettergreep voorafgegaan, dagelijks door de Europeanen in Indië van Javaansche en Maleische woorden gevormd worden. Men denke aan *tombokken* voor rijststampen, *tandakken* voor op Javaansche wijze dansen, *batikken* voor op Javaansche wijze katoenen stoffen verven, *amokken* voor amok maken, *patjollen* voor met de patjol bewerken, *pikelen* voor op de schouders dragen, *pikeren* voor denken, en ontelbare andere. Zoo er in het Maleisch of Javaansch een woord mocht gevonden worden dat op *soebat* gelijkt, kan daarvan, als de beteekenis voegt, zonder twijfel het werkwoord *soebatten* gevormd zijn.

Zulk een woord bestaat nu inderdaad, maar het is een woord dat, schoon in de genoemde talen zeer gebruikelijk, aan het Arabisch is ontleend. Het is het woord *tsohbat*, dat, in het Maleisch overgegaan, als *sohbat*, en in het laag Maleisch geheel als *sobat* wordt uitgesproken, waarvan *soebat* slechts een geringe wijziging

is. *Sobat* beteekent eigenlijk *vriendschap*, maar wordt, door een in de Maleische taal zeer begrijpelijken overgang, ook in den zin van *vriend* gebezigd. Daar de Maleiers, wanneer zij iets te verzoeken hebben, veelal zeer mild zijn met vleiende vriendschapsbetuigingen, en daarbij, vooral in den aanvang hunner brieven, menigvuldig van het woord *sobat* gebruik maken, vormden de Europeanen daarvan het werkwoord *sobatten* of *soebatten*, met de beteekenis van *steeds het woord sobat in den mond hebben*, en vandaar, zooals van Dale het verklaart, *vleiend vragen, aanhouden om iets door vleiende woorden gedaan te krijgen*. Van *soebatten* of *sobatten*, heeft men dan verder *soebatter*, *soebatster* en *soebattery* afgeleid. Het gebruik in Indië is duidelijk uit het volgende, aan het *Soerabajasch Handelsblad* van 23 Aug. 1871 ontleende voorbeeld: „De hoofddjaksa is in zijne plaats tot ronggo benoemd, welke keuze men algemeen gunstig acht, daar deze ambtenaar bij de bevolking niet erg getapt is, waarvan men voor de politie meer goeds verwacht, dan van die *sobattery* tusschen hoofden en geregeerden."

In Nederland behoort het woord *soebatten* met zijne derivata schier uitsluitend tot de volkstaal. Behalve bij die *would-be* komische schrijvers, die geestigheid in platheid zoeken, zal men het in gedrukte schriften zelden aantreffen. Prof. de Vries wees mij een voorbeeld in de „volgeestige

werken" van S. van Rusting (Amst. 1712), waarin op bl. 97 de volgende woorden voorkomen:

„Daar stond hij nu gelijk een aap,
„Die zoebat."

Kras.

De vrij talrijke woorden die in onze taal uit het Maleisch stammen, zijn deels namen van voorwerpen van natuurlijke historie, die in de Maleische landen te huis behooren, of handelswaren die vandaar worden uitgevoerd, deels woorden die betrekking hebben op het leven der Maleische bevolkingen, b. v. hunne woningen, kleeding, gebruiken en instellingen, vooral ook hunne scheepvaart; maar niet weinige ook zijn uitdrukkingen uit het dagelijksch leven, die, door matrozen of militairen overgebracht, zijn ingedrongen in de volkstaal en doorgaans in het geheel niet, of slechts in komische en satirieke geschriften, ingang hebben gekregen tot de schrijftaal. Deze laatste worden dikwijls miskend. Daar onze Germanisten zich niet veel met het Maleisch en verwante talen inlaten, denken zij er zelden aan daarin den oorsprong te zoeken van volksuitdrukkingen, waarvoor zij met veel moeite eene verklaring uit den Germaanschen taalschat trachten op te sporen, terwijl eene verklaring uit het Maleisch voor de hand ligt.

Een der meest gebruikelijke van die woorden is *kras* in de beteekenis van *sterk*, *flink*, *krachtig*. Is men geheel vreemdeling in het Maleisch, dan is men natuurlijk geneigd daarbij aan het Latijnsche *crassus*, dik, stevig, te denken, of met Franck, „Etymologisch Woordenboek der Ned. taal", aan het Fransche *crasse*, een slechts in dezen vrouwelijken vorm gebruikelijk adjectief, dat geheel aan *crassus* beantwoordt. Het Maleische *kras* (eig. *kĕras*, in welk woord evenwel, gelijk in honderden andere, de toonlooze ĕ-klank tusschen de zich gemakkelijk vereenigende consonanten *k* en *r* in de uitspraak doorgaans verloren gaat), komt echter in beteekenis en gebruik veel meer met het Nederlandsche kras overeen, zoozeer zelfs, dat het volstrekt overbodige moeite schijnt naar een anderen oorsprong te zoeken. Men zie slechts het Maleisch Woordenb. van Pijnappel, waar de beteekenissen dus worden opgegeven: „hard, stijf, onbuigzaam; stevig, vast; sterk, ook zooals wij *kras* gebruiken, b.v. *tjoekei di bĕnoewa Tjina itoe terlaloe kras*", d. i. de tollen zijn in het Chineesche rijk heel kras. Uitdrukkingen als een *krasse* kerel, een *kras* wijf, of „dat is wat *kras*, Keesje", zooals Hildebrand in de „Camera obscura" tot het diaconiehuismannetje zegt, komen geheel met het Maleisch gebruik van *kras* overeen.

Daarbij bedenke men dat *kras* in dezen zin in geen andere Germaansche taal voorkomt, dat het geen oud woord schijnt te zijn (het ontbreekt o. a.

bij Kiliaan), en dat het, in overeenstemming met hetgeen boven over woorden van Maleischen oorsprong werd opgemerkt, in deftigen stijl niet gebruikelijk is. Het Javaansch heeft hetzelfde woord en in dezelfde beteekenis.

Amper.

Evenals over *kras* denk ik over het bijwoord *amper*, thans gewoonlijk bij ons gebruikt in den zin van *nauwlijks*, *ternauwernood*. Ofschoon mij bekend is, dat prof. de Vries, onze groote taalkenner, na gezette overweging een ander gevoelen is toegedaan, schijnt mij toch zooveel voor de herkomst van dit woord uit het Maleisch te pleiten, dat het mij wenschelijk voorkomt mijne gronden aan de toetsing mijner lezers te onderwerpen.

Het Maleische woord dat ik op het oog heb, is *hampir* of *ampir*, waarvan de beste woordenboeken dier taal de beteekenissen dus opgeven: *nabij*, *dichtbij*, *naast*, *bijna*, of als werkw. *nabijkomen*, *naderen*. Het woord schijnt het eerst, en geheel in de oorspronkelijke beteekenis, naar de Kaap de Goede Hoop te zijn overgebracht, hetzij door de matrozen in dienst der Compagnie, die de Kaap als ververschingsplaats bezochten, hetzij door de Maleiers, als kolonisten, die op last der Compagnie naar Afrika werden overgebracht om er den bodem

te helpen ontginnen. Die Maleiers, die nog eene vrij talrijke en de meest geachte klasse onder de gekleurde rassen in de Kaapkolonie vormen, hebben, ofschoon zij meerendeels aan den Islam zijn getrouw gebleven, de Hollandsche taal en vele Hollandsche gebruiken aangenomen. Hunne taal is ongeveer als die der Hollandsche boeren van Zuid-Afrika. Onze reiziger in Oost-Afrika, de heer Hendrik P. N. Muller, ontmoette er eenige in de Nederlandsche faktorie te Zanzibar, die voornemens waren de bedevaart naar de Ka'ba te verrichten. Toen zij hem met zijn gezelschap Hollandsch hoorden spreken, toonden zij zich geneigd tot een praatje en verzekerden hem: „ons is slamsche menschen; ons wil na Mekka, maar ons hèt geen geld nie." (Zie zijn „Bezoek aan de Delagoa-baai en de Lydenburgsche goudvelden," in *Eigen Haard* voor 1887 (1). De wegen waarlangs Maleische woorden naar Zuid-Afrika konden komen, zijn ons dus goed bekend, en het behoeft ons niet te bevreemden in de taal der Boeren

(1) De geschiedenis der Maleische kolonie aan de Kaap, die oorspronkelijk uit slaven en ballingen schijnt bestaan te hebben, is zeer merkwaardig en verdiende wel eens een opzettelijk onderzoek. Men vindt daarover een en ander in Wilmot's History of the Cape colony (Capetown, 1869), p. 116, en Noble's Descriptive Handbook of the Cape colony (Capetown, 1875), p. 44.

Maleische woorden, zooals *banjak* (veel), *tjambok* (zweep of karwats) en andere, aan te treffen. Van *amper*, en wel uitdrukkelijk in de beteekenis van *bijna*, zijn de volgende voorbeelden aan de Afrikaander literatuur ontleend: „Van Engels en Frans, wat een mensch dit zou verwag, krij jij *amper* gen woorden in ons taal nie." (Th. Tromp, Herinneringen uit Zuid-Afrika, bl. 173). „Hulle kan *amper* net so vinnig loop a's een pert." (Tijdschr. v. h. Aardr. Gen., D. V., bl. 181).

Naar Europa overgebracht, schijnt het woord zijn beteekenis allengs eenigszins gewijzigd te hebben, ofschoon het aan sporen van de oorspronkelijke beteekenis *bijna* niet geheel ontbreekt. Nog zeer onlangs hoorde ik eene dame het woord in dien zin bezigen, en daar dit mijne aandacht trok, vroeg ik haar wat zij er mede bedoelde, waarop zij onmiddellijk *bijna* ten antwoord gaf. Van Dale geeft in zijn Ned. Woordenboek zoowel *bijna* als *nauwelijks* op en Heremans in zijn Ned.-Fr. Woordenboek onderscheidt uitdrukkelijk twee beteekenissen: 1o. *nauwelijks*, à peine; 2o. *bijna*, presque. Ik merk hierbij op, dat Heremans als Vlaming en van Dale als bewoner van Staatsvlaanderen ook voor het Zuid-Nederlandsch goede autoriteiten zijn.

De overgang der beteekenis van *bijna* tot *nauwelijks*, is zeker niet van dien aard, dat zij ernstigen twijfel aan de juistheid mijner verklaring

kan wekken. Er bestaat ongetwijfeld verschil, maar hoe de eene soms schier onmerkbaar in de andere overgaat, blijkt b. v. uit eene phrase als *ampir siang*, „even voor den dageraad", die ons „als 't amper dag is" al zeer nabij komt. De bezwaren van prof. de Vries tegen mijne verklaring betreffen dan ook minder deze wijziging van beteekenis, als het menigvuldig gebruik dat van *amper* en *amperkens* overal in Zuid-Nederland gemaakt wordt. Dat algemeen gebruik in België acht hij met een Maleischen oorsprong moeilijk vereenigbaar en brengt hem tot de meening dat *amper* op Nederlandschen bodem ontstaan is. Hoe hij zich het ontstaan voorstelt, zal men weldra kunnen lezen in de nieuwe aflevering van het groote Woordenboek der Nederlandsche taal, die thans op de pers is.

Ik ontveins niet dat ook mij het algemeen gebruik van *amper* in Zuid-Nederland, als het werkelijk Maleisch is, zeer bevreemdt; maar veroorloof mij toch nog eene kleine opmerking, die de waarde der tegenwerping wel eenigszins vermindert. In het „Dictionarium Teutonico-Latinum", van Kiliaan, waarvan de eerste uitgave in 1574 te Antwerpen verscheen, komt *amper* als bijwoord, hetzij in den zin van *bijna* of van *nauwelijks*, nog niet voor. Mag men hieruit niet opmaken, dat het gebruik van dit woord in België niet oud is, en in verband daarmede de gissing wagen, dat

het door Antwerpsche of andere Vlaamsche matrozen, die aan de eerste tochten der Nederlanders naar Oost-Indië hebben deelgenomen, daar het eerst is in zwang gebracht?

Bakkeleien.

Bekend, ook door van Dale en Franck opgenomen, en door laatstgenoemde als Maleisch erkend woord uit de volkstaal, dat *vechten*, *plukharen* beteekent. Voorbeelden uit onze schrijvers, zal men echter vermoedelijk niet kunnen bijbrengen, tenzij men ze mocht vinden in eene of andere klucht of blijspel, of bij komische schrijvers en rijmelaars als Focquenbroch, Rusting en dergelijke. Aan den oorsprong van het woord uit het Maleisch kan niet getwijfeld worden en men mag dus ook stellig aannemen, dat het door Janmaat onder het volk is gebracht. Het is het Maleische *berkělahi*, dat in het laag-Maleisch, met assimilatie van de *r* aan de volgende letter, *bekkělahi* wordt uitgesproken. De beteekenis is in Maleisch en Hollandsch geheel dezelfde.

Fezikken.

Fezikken schrijf ik met Weiland, en niet *feziken*, zooals de Vries en te Winkel en ook van Dale hebben, omdat het woord mij gevormd schijnt naar de analogie van *amokken*, *batikken*, *tandakken* en dergelijke.

Ik houd namelijk fezikken voor eene gewijzigde uitspraak van *bisikken*, dat men in Indië zal gevormd hebben van het Maleische *bisik*, in 't Javaansch ook *wisik*, een zeer gewoon woord, dat *fluisteren*, *stilletjes* of *heimelijk praten* beteekent, en waarvan ook vooral de gerednpliceerde vorm *bisik-bisik* in gebruik is. De beteekenis van fezikken is geheel dezelfde. Ik kan van Dale niet toegeven dat dit woord verouderd is, want ik heb het, vooral te Dordrecht, dikwijls hooren gebruiken, ook in het afgeleide *gefezik*. Ik kan er echter vrede mede hebben, als dat „verouderd" alleen slaat op de schrijftaal. Trouwens daarin is fezikken zeker, evenals andere dergelijke woorden uit de volkstaal, altijd zeer zeldzaam geweest. Weiland haalt echter een voorbeeld aan van Westerbaen: „ick sat... te fesikken van u."

Dr. Franck heeft in zijn Etymologisch Woordenboek eene afleiding uit het Germaansch beproefd, namelijk als verbaal afleidsel met iteratief-diminutive beteekenis van het oude *fezen* of *vezen* (met vergelijking, wat den vorm betreft,

van *hinniken* en *ginniken* of *grinniken*. Dat zijne afleiding mogelijk is, geef ik toe; daar echter het woord fezikken in het oud-Nederlandsch niet voorkomt, waag ik het ook de mijne, die stellig eenvoudiger is, daarnevens te stellen. Misschien ben ik geneigd den invloed van het Maleïsch op het Nederlandsch te overdrijven; maar dit is een natuurlijk gevolg daarvan, dat die gewoonlijk schier geheel wordt voorbijgezien. Om duidelijk te bewijzen hoe verkeerd men daarin handelt, laat ik thans een woord volgen, waarvan de oorsprong uit het Maleisch volstrekt onbetwistbaar is.

Pitsjaren.

Pitsjaren is thans bij ons alleen gebruikelijk als zeewoord en beteekent *door middel van een sein aan boord roepen*. Het wordt ook wel gebruikt wanneer de bevelhebber van een schip het afwezige scheepsvolk door zulk een sein terugroept; maar oorspronkelijk schijnt het slechts gebezigd te zijn van een vlootvoogd, die de bevelhebbers der schepen van zijn eskader bij zich aan boord laat komen, om zich met hen te beraden. De vlag die daarvoor dient, heet de pitsjaar-vlag.

Van Dale vergelijkt het Eng. *pitch-yard*, maar verzuimt ons te zeggen wat dit woord beteekent. Ik heb het tevergeefs gezocht, maar indien het

werkelijk onder de zeelieden in gebruik is, schijnt het mij een verbastering van *pitsjaar*, zoodat het door dit laatste moet worden opgehelderd, en niet omgekeerd.

Pitsjaar nu is stellig niets anders dan het Maleische *bitjára* (door sommigen *bitsjára* uitgesproken), dat, zelf uit het Sanskriet stammend, *overlegging*, *raadpleging*, *raad*, *raadsvergadering* beteekent. Wanneer de admiraal met de kapiteins een raad, een bitjara, wilde houden, seinde hij met de *pitsjaar*, d. i. de bitjara-vlag. Door misverstand heeft men later dit pitsjaren in den zin van *seinen om aan boord te komen* opgevat.

Dat pitsjaren werkelijk moet verklaard worden zooals ik hier heb voorgesteld, blijkt uit het gebruik van dat woord in oude Indische stukken. Een duidelijk voorbeeld is het volgende uit een brief van den Gouverneur-Generaal aan Pieter Fransen te Bantam, dd. 17 April 1630, bij de Jonge, „Opkomst van het Ned. gezag in O.-Indië", D. V, bl. 187: „Sult den Tommogon bij eene goede gelegentheyt voorhouden en te verstaen geven, dat het goed waare syn E. met ons daarover eerst hadde gepitschaert." Zoo ook leest men in een rapport van Couper, dd. 25 Maart 1677 (Ald. D. VII, bl. 103): „waerover seyden eerst te moeten *pitsjaren*."

Men heeft van *pitsjaren* ook een naamwoord, *pitsjaring* gemaakt. Zoo bij de Jonge, D. V, bl. 105: „Off dit een Gabangsche *pitsjaringh* sy

sal ons den tyt leeren", en D. VI, bl. 32: „dat onder ons geen gebruick was, bij de eerste bejegeninge van eenige *pitsiaringen* te spreecken."

Pidjetten.

Van het Maleische en Javaansche *pidjet*, en dus minder juist dikwijls *pitjitten* geschreven. Door dit woord worden zekere manipulatiën in de inlandsche geneeskunde aangeduid, bestaande in wrijvingen en drukkingen met de volle hand en zachte knepen met duim en vinger. Strikt genomen is *pidjet* de speciale naam voor het knijpen, terwijl het wrijven *oeroet* heet; doch dit laatste woord is minder bekend, terwijl *pidjetten*, zoo gebruikt dat het beide omvat, een woord is dat door de Europeanen in Indië dagelijks gebezigd en ook in Nederland niet zelden gehoord wordt. Dr. van der Burg zegt van het *pidjetten* in zijn klassiek werk „de Geneesheer in Indië", D. I, bl. 249: „Dat systematisch knijpen en wrijven nuttig kunnen zijn, ook bij abnormale toestanden van het lichaam, is bekend, en dat beide als aangename prikkels reeds bij de volkeren der oudheid in zwang waren, behoeft niet herinnerd te worden. Zeer zeker zijn die bewerkingen hoogst aangenaam bij groote spiervermoeidheid, en hoewel somtijds zeer pijnlijk onder de operatie, is het effect er van uitstekend. Nadeelen van de behandeling zijn alleen waar-

neembaar bij menschen, die er om zoo te zeggen misbruik van maken en er zoo door verwend zijn, dat zij er niet meer buiten kunnen, en b. v. niet kunnen slapen zonder geknepen en gewreven te worden. Men zou de gewoonte bijna onder de middelen tot genot kunnen brengen." Verg. ook wat ik over het *pidjetten* en de *pidjetsters* van beroep gezegd heb in mijn „Java", D. I, bl. 487.

De methode om voor zekere kwalen en lichaamsgebreken het knijpen en wrijven als geneesmiddelen aan te wenden, is in ons land in groot aanzien gekomen door de voortreffelijke resultaten, daarmede verkregen door onzen beroemden Metzger. Men hoort echter op zijne manipulatiën nooit den naam van *pidjetten* toepassen, en zij schijnen inderdaad van die der Javaansche pidjetsters (het vak wordt meest door vrouwen uitgeoefend) nogal te verschillen. Dr. Metzger waakt tegen het misbruik door het te doen op eene wijze waarbij van „wellustig genieten" zelden sprake is. Ik heb nooit een zijner patienten zijne behandeling onder de middelen tot genot hooren noemen.

Punch, Pons.

Het woord punch, in de schrijftaal veelal onveranderd behouden, in de omgangstaal tot *pons* verbasterd, hebben wij uit het Engelsch, maar het is in deze taal zelve weder afkomstig uit

Indië. Het is namelijk het Indische en Perzische *pandja* of *pendja*, vijf (het Gr. *pente*), zoo bekend door den eigennaam *Pendjâb* of *Pundsjâb*, het land der vijf rivieren, in Hindostan. In het Oosten bestaat de drank, die bij de Engelschen onder den naam van *punch* populair is geworden, uit vijf bestanddeelen; hij schijnt in Perzië volledig *pandja noesj* (de *vijfdrank*) te heeten (zie Vullers, Lex. Persicum, I, p. 376), maar tot enkel *pandja* te zijn afgekort. De vijf bestanddeelen waren, zoo men meent, oorspronkelijk: brandewijn (rum of arak), thee, citroen, suiker en kaneel. Het laatste wordt thans gewoonlijk weggelaten, meestal ook de thee. Zie Littré, „Dictionnaire de la langue française, in v. „Punch". Maar als men de laatste behoudt en het bijgevoegde water als vijfde bestanddeel aanmerkt, blijft de oude naam gewettigd. De verschillende praeparaten, die onder den naam van siroop van punch in den handel komen, zijn wat de zuiverheid betreft zeker niet altijd te vertrouwen.

Den overgang tot *pons* vormt het Fransche *ponche*, dat o. a. voorkomt in het volgende door Littré aangehaalde voorbeeld: „il nous fit servir (le capitaine hollandais) de la bierre, du vin de Madère, de la *ponche* et du pain d'épices." Labat, „Voyage aux Antilles", VIII, p. 361. *Punch* is thans in het Fr. mannelijk, in onze taal vrouwelijk; maar uit het aangehaalde voorbeeld blijkt, dat *ponche* in het Fransch ook als vrouwelijk werd gebruikt.

Tank.

Dit woord komt zeer dikwijls en, als algemeen bekend, doorgaans zonder eenige verklaring, voor bij onze schrijvers over de bezittingen der Compagnie in Hindostan en op Ceilon. Men zie b. v. Baldaeus, „Afgoderije der Heidenen", blz. 24, 30, 48; „Begin en Voortgang", D. II, no. 17, bl. 10; Valentijn, V, 2, „Ceilon", bl. 240; Canter Visscher, „Mallabaarsche brieven", bl. 151; Stavorinus, „Reize naar Batavia", bl. 240. Men vindt echter uitvoerige beschrijvingen van de tanken bij Valentijn, V, 1, „Coromandel", bl. 172, en bij Stavorinus, a. w., bl. 83 v. Verg. ook Stocqueler, „Oriental interpreter", in v. *Tank*. Het blijkt uit die plaatsen dat de tanken groote kunstmatige vijvers of waterbakken zijn, voor badplaatsen ingericht. Het woord is Hindostani. Een andere, minder gebruikelijke naam der tanken in Hindostan is Tullao. Zie Stocqueler in v.

Sedert wij onze bezittingen in Hindostan verloren hebben, is het woord *tank* bij ons in vergetelheid geraakt; maar, vermoedelijk door Engelschen invloed, wordt het thans weder gebruikt om de groote ijzeren reservoirs op de petroleum-schepen aan te duiden.

Sits.

Sits werd vroeger en juister *chits* geschreven, de eerste letter toch van het oorspronkelijke woord is de *tja* of *tsja* der Hindostansche, Perzische, Javaansche en Maleische alfabets, die in vele Europeesche talen door *ch* wordt vervangen. Daarom heet ook het sits in het Fransch *chite*, in het Eng. *chintz* of *chints*. Vroeger was bij ons ook dezelfde transscriptie in zwang, zooals blijkt uit den bekenden naam Cheribon. *Chits* komt nog voor in Canneman's „Dissertatio de Batavorum Mercatura Levantica", p. 20, waar wij lezen: „Per Caravanas Halebum etiam mittebantur species [pannorum] levigatae Persicae ex Ispahan et Tebriz, quae Malaico nomine *tchit*, vulgo *chits*, vocantur." Hier is de Maleische naam, die echter ook wel *tjita* (Jav. *tjitô*) luidt, correct opgegeven, maar uit het bijgevoegde bericht blijkt, dat het niet noodig is aan te nemen, dat wij dien naam het eerst van de Maleiers ontvangen hebben. De gebloemde katoenen stof, die wij *sits* noemen, werd oorspronkelijk in Hindostan geweven en geverfd of gedrukt, en niet enkel over den Indischen Archipel, maar ook over Perzië en de Levant tot ons gebracht; en ook de Perzische naam luidde *tsjit* of *tjit*. Dat behalve het echte Indische sits of Indienne vele Europeesche namaaksels

onder denzelfden naam in den handel komen, is bekend.

Palankijn.

Ieder, die niet geheel vreemdeling is in de Nederlandsche letterkunde, kent ook de „Reize in een palanquin" van Jakob Haafner (Amst. 1808), den laatsten schrijver van wien wij berichten hebben over de bezittingen der Compagnie in Hindostan en Ceilon, die sedert aan Engeland zijn afgestaan. *Palanquin* is de Portugeesche vorm van het woord, dat wij thans *Palankijn* schrijven, en dat in de verschillende talen en dialekten van Hindostan in de vormen pallangka, palankin en palki voorkomt, die allen (door verwisseling der liquidae *l* en *r)* afstammen van het Sankrietsche *Paryanka*, rustbed. Het woord is ook in het Javaansch en Maleisch overgegaan in de vormen *palangki* en *plangki.*

De Indische draagstoel, toegerust met een verhemelte en gordijnen, en geheel anders ingericht dan de Europeesche, behield natuurlijk den oorspronkelijken naam, toen hij door de Europeanen van de inlanders werd overgenomen.

Rigel.

Prof. Dozy heeft in zijne „Oosterlingen" een artikel gewijd aan de ster *Aldebaran*, ook aan niet-astronomen bekend door de regels in Beets' „Guy de Vlaming":

„En wat er in uw aadren gloeide,
„En wat er in uw oogen blonk
„Zal, opgegaan tot hooger sfeeren,
„Mijn Aldebarans gloed vermeeren
„Of Mixars helle schittervonk".

Maar gelijke aanspraak had zeker de eveneens Arabische naam *Rigel*, die de ster aanduidt in den voet van het sterrenbeeld „Orion", en waarvan Nieuwland in zijne beroemde ode „Orion" aldus zingt:

„'k Zie Betelgeuze's rooden gloed
„Uw schouder, naast Bellatrix, sieren
„En Rigel flonk'ren op uw voet".

Rigel is het Arab. *ridjl*, d. i. *voet*, en als naam van de ster in den Orion afkorting van *ridjloe'l-djabbâr*, de voet van den reus. Door *al-djabbâr*, de reus, wordt het sterrenbeeld Orion aangeduid.

Elixir.

Dit woord is behandeld in Dozy's „Oosterlingen"; maar hij verkeerde destijds nog in onzekerheid omtrent den oorsprong van het woord, waarvan hij alleen zegt: „het zou mij niet verwonderen als er een door de Arabieren veranderd Grieksch woord, waarvan de eerste of tweede letter een x is, onder schuilde". De juistheid dier gissing was reeds aangewezen toen zij werd bekend gemaakt, namelijk door Fleischer, die in zijn werkje *de Glossis Habichtianis*, p. 70, *elixir* verklaarde als ontstaan uit het Arab. lidwoord en het Grieksche *xèron*, dat eigenlijk een *droog geneesmiddel* aanduidt, maar door misverstand eene ruimere beteekenis kreeg. Ik merk in het voorbijgaan op, dat ook dit woord eene bijdrage levert tot de oplossing van het thans weder opgerakelde geschil over de uitspraak der Grieksche letter èta, die velen thans evenals in het Nieuw Grieksch als *i* willen uitspreken. Als ik mij niet bedrieg pleiten alle oude transscripties van Grieksche woorden met èta in het Syrisch en Arabisch voor het *itacisme*. Eene objectie door Zotenberg tegen de verklaring van elixir uit het Gr. *xèron* opgeworpen, namelijk dat de Grieksche *x* in het Arabisch *sk* en niet *ks* wordt, is te niet gedaan door Defrémery in het *Journal Asiatique* van Augustus 1867, door te wijzen op het Ara-

bische abraksis, als transscriptie van het Gr. praxis.

Elixir is dus uit het Arabisch tot ons gekomen. Het was in die taal een term der Alchimisten, om den *steen der wijzen* aan te duiden, de substantie waardoor men onedele metalen in goud kon veranderen, en die tevens een middel was waardoor men alle kwalen kon genezen en het lichaam versterken en verjongen. Doch toen de alchimistische droomerijen haar krediet verloren, bleef het woord elixir in zwang om oplossingen van verschillende zelfstandigheden in alkohol of alkoholische tincturen aan te duiden, of in het algemeen elk geneesmiddel, dat druppelsgewijze wordt toegediend. Men denke b. v. aan het maag-elixir, dat vaak bij jenever en curaçao gevoegd wordt.

Tarra.

Men schrijft thans gewoonlijk *tarra*, en het is ook alleen in dien vorm dat het woord voorkomt in de Woordenlijst van de Vries en te Winkel. Weiland behandelt het op *tara*, den gewonen vorm van het woord in het Italiaansch, Spaansch en Portugeesch. In den vorm *tare* vindt men het ook in het Fransch en Engelsch. Wij hebben het woord, als zoovele andere in de handelstaal, waarschijnlijk van de Italianen ontvangen.

Het beteekent, gelijk men weet, het verschil tusschen bruto en netto gewicht of maat, met andere woorden wat voor emballage moet worden afgetrokken.

De oorsprong van dit woord was aan Prof. Dozy nog onbekend, toen hij zijne „Oosterlingen" schreef. Hij zegt in de Voorrede: „het woord *tara* of *tarra* kan Arabisch zijn, maar het is mij nog niet gebleken, dat de Arabieren het in dien zin gebruikten." Maar in het twee jaren later verschenen „Glossaire des mots Espagnols et Portugais dérivés de l'Arabe" heeft alle twijfel omtrent den Arabischen oorsprong opgehouden. Het Arabische woord is *tarha*, van den wortel *taraha*, die de beteekenis heeft van *verwerpen*, en tarha is dus het deel der koopwaren dat men verwerpt, niet mederekent, bij de prijsberekening aftrekt, te weten de balen, kisten, vaten enz. waarin de goederen gepakt zijn.

Er bestaat in het Arabisch nog een synoniem woord *merma*, dat ook in het Spaansch is overgegaan. Ook dit *merma* beteekent letterlijk het *verworpene* en bevestigt de juistheid der verklaring van *tarra*. De beide woorden helderen elkander op, zooals door Dozy in het Glossaire, p. 313, wordt in het licht gesteld.

Alkatief.

Baldaeus, „Beschrijving van Malabar en Choromandel", bl. 183, van de levenswijze der Europeanen in die gewesten sprekende, zegt: „Zelden slaapt men op bedden, maar op alcativen of matrassen." Het woord *alcatief* is het Spaansch-Portugeesche *alcatifa*, *alquetifa*, dat denkelijk in Baldaeus' tijd ook onder de Nederlanders in Indië zoozeer bekend was, dat hij het zonder verklaring kon gebruiken. Het is dus weder een woord dat wij in Indië van de Portugeezen overnamen, maar de oorsprong is kennelijk Arabisch. Engelmann, de eerste bewerker van het zoo vaak op naam van Prof. Dozy aangehaalde, en inderdaad door dezen geheel omgewerkte en met de belangrijkste artikelen vermeerderde „Glossaire des mots Espagnols et Portugais dérivés de l'Arabe," verklaart het door het Arab. *al-qatîfa*, tapis, couverture, en verwijst naar eene noot van Dozy in zijn „Dictionnaire détaillé des noms des vêtements chez les Arabes," p. 232. In de bedoelde noot wordt eene plaats aangehaald uit Marmol's „Descripcion de Africa," die eene volledige verklaring geeft van de woorden van Baldaeus en dus luidt: „De gewone bedden der aanzienlijken bestaan uit die harige alcatifa's, die ons uit Africa worden aangebracht. Deze worden onderscheiden malen dubbel gevouwen, terwijl een

lange omslag dient om het lijf van boven te bedekken."

Nog heden is het woord *alkatief* in Ned.-Indië in gebruik, hoofdzakelijk in de beteekenis van een tapijt of vloerkleed, die het ook in het Arabisch bezit, zooals mede door Dozy in zijn „Dictionnaire détaillé", t. a. p. is aangetoond. Weitzel, „Batavia", bl. 113: „Onder de tafels vindt men nog wel eens een sierlijk karpet, en vóór de canapé's vaak zeer schoone alkatieven of vloerkleedjes."

Prof. de Goeje heeft mij medegedeeld, dat hem toevallig bij de inzage van oude rekeningen gebleken is, dat nog in het begin dezer eeuw alkatieven als handelsartikel werden vermeld.

Fellah.

Dit woord is thans in meest alle Europeesche talen, ook in de onze, algemeen in gebruik om de Egyptische landbouwers aan te duiden. Ieder kent den roman van den heer About, „Ahmed le fellah". In de aankondiging van Lady Gordon's „Letters on Egypt", in *de Gids* voor 1866, D. II, bl. 597 vv., wordt *fellah* telkens als een algemeen bekend woord gebruikt.

Het woord is Arabisch en luidt in die taal *fallâh*. Het beteekent in het algemeen *landbouwer*, maar voor zoover het in de talen van

het Westen is opgenomen, duidt het altijd in het bijzonder de Egyptische landbouwers van Arabische afkomst en Moslemsche geloofsbelijdenis aan. Een Christen is nooit een fellah.

Boernoes.

Boernoe of *boernoes* is, volgens van Dale, „Nieuw Ned. Wdbk": „een Arabische mantel van witte wollen stof met een kap, zooals de Mooren in Noord-Afrika dien dragen", en voorts ook: „een soort van nieuwerwetschen vrouwenmantel van soortgelijke snede". Hierbij verdient alleen te worden opgemerkt, dat de *boernoes* noch uitsluitend wit, noch uitsluitend van wol is, noch uitsluitend door de Mooren gedragen wordt. *Boernoes* is het Arabische *bornos* of *boernoes*, waarover wij een uitmuntend artikel vinden in Dozy's „Dictionnaire détaillé des noms des vêtements", p. 73, waaruit blijkt, dat ook zwarte, blauwe en groene mantels van deze soort voorkomen, en dat ze ook wel van katoen en zijde worden geweven. Maar die van witte wol zijn ongetwijfeld de meest gebruikelijke. De *boernoes* werd ook gedragen door de Mooren in Spanje, door de ridders van Malta en door de Mamelukken in Egypte; maar Prof. Dozy maakt uit het stilzwijgen der schrijvers over het hedendaagsche Egypte op, dat hij daar niet meer in gebruik

is. Hiertegen pleit echter 1o. dat volgens Lane's „Modern Egyptians", 5th. edit., p. 311, *burnooses or white woollen cloaks* behooren tot de artikelen die uit het Wèsten van Afrika in Egypte worden ingevoerd, en 2o. dat de *boernoes* voor eenige jaren, in Nederland althans, vooral bekend geworden is door degenen die dit kleedingstuk, op de overlandreis uit Indië naar het Moederland, uit Egypte medebrachten. Dat evenwel *boernoes* een modenaam ook voor een nieuwerwetschen vrouwenmantel met kap is geworden, zal wel aan de Franschen zijn toe te schrijven, die dit kleedingstuk in Algerië leerden kennen. En vandaar dan ook dat men somtijds, naar Fransche schrijfwijze, *bournous* leest, b. v. bij Cremer, „Anna Rooze", II, bl. 219: „een juffrouw met donkere, blinkende oogen en een rooden *bournous*."

Dit woord, dat bij ons, door de wisselingen der mode, weder in onbruik begint te raken, is oud in de talen van zuidelijk Europa; want het komt in den met het Arabisch lidwoord vermeerderden vorm voor in het Spaansche *albornoz* en het Portugeesche *albernoz* of *albenoz*. Zie Engelmann en Dozy, „Glossaire", p. 73.

Fakir.

Fakir beteekent, volgens van Dale's Nieuw Ned. Woordenboek, eigenlijk een *arme*, dan een

Mohammedaansche bedelmonnik, en eindelijk een *Indische kluizenaar*, *die zich op allerhande wijze pijnigt.* Het woord is het Arabische *faqîr*, en heeft oorspronkelijk alleen de eerste beteekenis; maar is, evenals het Perzische *derwîsj*, bij ons *dervis*, dat hetzelfde beteekent (zie Dozy's „Oosterlingen", in v.) in het later spraakgebruik bij voorkeur de naam geworden der armen om Gods wil, die eene gelofte van armoede gedaan hebben, in één woord der Mohammedaansche bedelmonniken. Zie b.v. Lane's „Modern Egyptians", 5th. edit., p. 211. Zulke fakirs vindt men ook vele in onze Oostindische bezittingen, en in de nieuwere geschriften over die gewesten zal men *fakir* doorgaans slechts in deze beteekenis aantreffen. Maar de vele punten van overeenkomst tusschen den Mohammedaanschen bedelmonnik en den Hindoeschen kluizenaar en boeteling zijn oorzaak, dat onze oude schrijvers, misschien op het voorbeeld der inlanders zelven, den naam van fakir ook aan dezen laatsten geven. Zoo b.v. Baldaeus, „Afgoderije der Heydenen", bl. 76: „Rawan, ziende Lekeman gaan, komt voor de deur van Ram, in gedaante van een fakier, en eyscht een aalmisse" (aalmoes), en Stavorinus, „Reize van Zeeland naar Batavia", I, bl. 110: „Wat verder landwaarts in vonden wij in een klein boschje de overblijfsels van een steenen gebouw, waar een fakier of heilige zijn verblijf hield!"

Het bevreemdt mij eenigszins, dat Prof. Dozy het zeer dikwijls voorkomende *fakir* niet in zijne Oosterlingen heeft opgenomen.

Camarilla.

Camarilla is in het Spaansch een verkleinwoord van *camara*, kamer, zaal. In het bijzonder is camara een vertrek in het koninklijk paleis, waarin de Vorst audientie geeft aan de gezanten van vreemde Mogendheden, dat alleen voor zijne voornaamste dienaren en gunstelingen toegankelijk is, en waar de geheime zaken van Staat behandeld worden. *Camara* of *Camarilla* beteekent dus ongeveer hetzelfde als ons *kabinet*, in den zin waarin van „het kabinet des Konings" gesproken wordt. En evenals dit met het woord *kabinet* het geval is, beteekent ook *camarilla*, bij overnoeming, de personen, die in het aldus genaamde vertrek met den Vorst beraadslagen, zijne geheime raden, de *Consulta*, de *Kabaal*, zooals men in Engeland ten tijde van Karel II de geheime raadslieden des Konings noemde, den *Achterraad*, zooals Hooft en Stijl de vertrouwde dienaren van Margareta van Parma, in tegenstelling met den Raad van State, betitelen. In Spanje schijnt de uitdrukking *Camarilla* om de geheime raadslieden der Kroon, den Achterraad, aan te duiden, vooral in zwang te zijn gekomen gedurende de regeering van Philips VII,

die gewoon was des avonds zijne kamerheeren en dienaren rondom zich te verzamelen en zich geheel door hen liet leiden. Zie b.v. Gervinus, „Geschichte des XIXten Jahrh.", Bd. II, bl. 163. De listen en kuiperijen dezer partij hebben aan het woord *Camarilla* eene slechte beteekenis doen hechten. Het is thans in alle talen van het beschaafde Europa, en dus ook in de onze, in gebruik om elke vereeniging of club van hovelingen aan te duiden, die de gunst van den Vorst exploiteert, om een voor henzelven of de belangen van hunnen stand voordeeligen, maar voor het algemeen welzijn veelal verderfelijken invloed op de Regeeringszaken uit te oefenen.

Het is duidelijk dat dit, ook bij ons, in historische en politieke geschriften, somtijds gebruikte woord geen inbreuk maakt op de juistheid der opmerking, bij *kwispedoor* gemaakt, dat ons volk, tijdens de Spaansche heerschappij, geene woorden uit de taal der gehate vreemdelingen heeft overgenomen.

Parlesanten.

Die opmerking wordt ook niet gelogenstraft door *parlesanten* of *parlasanten*, een woord uit de volkstaal dat zeer wel tot de dagen van Alba en Requesens kan opklimmen, maar dan toch niet van de Spanjaarden overgenomen, doch door het

volk uit de drie Spaansche woorden *par* (of *por*) *los santos*, d. i. *bij de heiligen*, gevormd werd, om de Spaansche krijgsknechten, die deze gedurig in den mond hadden, te bespotten. Het woord is in verschillende woordenboeken onzer taal opgenomen, maar kan thans wel als verouderd worden aangemerkt, en is aan de schrijftaal waarschijnlijk wel bijna geheel vreemd gebleven. Ik herinner mij echter de volgende woorden in een der dichtbundels van Bilderdijk (welke is mij ontgaan) gelezen te hebben:

„En of Tante
Parlesantte
Als men aan haar koffers kwam,
Uitgekeven
En versteven
Ligt zij als een schaap zoo tam."

Ik haal deze regels ook aan, omdat zij doen zien in welke beteekenis het woord gebruikt werd, namelijk in die van *vloeken* en *razen*, en niet in die van *praten*, *snappen*, zooals van Dale ons wil doen gelooven.

Olla podrida.

Het zou echter kunnen zijn dat ons volk van de Spanjaarden geleerd had een *Olla podrida* te

maken, een hunner meest geliefde nationale gerechten. Het is zelfs niet onmogelijk dat de beroemde ketel met hutspot, die bij het ontzet van Leiden in een der schansen achtergelaten werd gevonden, een pot met *olla podrida* geweest is. Althans het woord *olla podrida* komt in beteekenis al heel veel met het Hollandsche *hutspot* overeen. De *olla podrida* wordt ons beschreven als een mengsel van allerlei spijzen: ossenvleesch, schapenvleesch, ham, kippen en ander gevogelte, en alles wat men verder daarbij wil voegen om den smaak te verhoogen. Men zal zich uit den „Gil-blas" herinneren, dat een goed bereide olla podrida als een fijne lekkernij geldt. Evenwel, daar in het dagelijksch leven de overschotten of klieken van verschillende spijzen voor de olla podrida gebezigd worden, zullen de bestanddeelen wel niet altijd even keurig en ook zeker niet altijd even frisch zijn. De naam *olla podrida*, gevormd van het Latijnsche *olla*, d. i. pot, en *podrida* het deelwoord van *podrir* (thans *pudrir*), dat *bederven*, *verrotten* beteekent, geeft hieromtrent veel te denken, en is niet geschikt om een Nederlander naar het invoeren van dezen schotel in zijn vaderland te doen verlangen. Hij houdt zich zeker liever bij den vaderlandschen hutspot, en heeft dan ook aan den vreemden naam geen behoefte. Waar die in Nederlandsche geschriften voorkomt, zal het wel doorgaans zijn in verhalen, hetzij historische of verdichte, waarvan Spanje het tooneel is, of in

reisbeschrijvingen, waarin Spaansche zeden ter sprake komen.

Meer nog dan *olla podrida* is bij ons de letterlijke vertaling dier uitdrukking in het Fransch: *Potpourri* bekend. Hier echter wordt het begrip van mengelmoes of poespas meestal niet op spijzen, maar op door overgangen aaneengeregen melodiën toegepast. Maar hoe vreemd is toch soms dat cynisme der zuidelijke volken, zelfs van dat volk dat bij ons als de wetgever op het gebied van den goeden smaak geldt! Ons, ruwe zonen van het Noorden, zou de naam van *olla podrida*, indien ik hem letterlijk durfde vertalen, van alle spijs schier afkeerig maken, en om een verzameling der goddelijke melodiën b.v. van een Mozart een potpourri te noemen, zou ons, als wij niet het vreemde woord gebruikten zonder aan de beteekenis te denken, een heiligschennis dunken.

Baljaren, baljaarden.

Ook dit woord is uit het Spaansch of Portugeesch afkomstig, maar is niet rechtstreeks uit het Iberisch schiereiland, maar door tusschenkomst der Negerslaven in West-Indië tot ons gebracht. Het is het Spaansche *baylar* of Portugeesche *bailar*, dansen (hetzelfde als het Italiaansche *ballare*, waarvan ons *bal*, *ballet* en *ballade*). *Baljaren* is een woord waardoor in Suriname het

dansen der negers wordt aangeduid. Een *baljaarpartij* is een *negerbal*, waarop zij den dans door hun gezang en het slaan op de trom begeleiden. Zie van Hoëvell, „Slaven en vrijen", D. II, bl. 87. Het woord *baljaren* is in dat mengelmoes van talen, dat de negers in West-Indië spreken, door eenvoudige letteromzetting uit *bailar* ontstaan.

Uit West-Indië is dit woord met eenige wijziging zoowel in vorm als in beteekenis ook naar Nederland overgewaaid. Men schreef het hier *baljaarden* en hechtte er de beteekenis aan van *rumoer* of *getier maken*. Trouwens die negerdansen onderscheiden zich ook zeer door luidruchtigheid. Men vindt dit woord meermalen in „Willem Leevend", b. v. D. IV, bl. 291: „Want die ondengende kaerel komt altijd op het laatst aanspringen en baljaarden." Andere plaatsen, waar de beteekenis van *rumoer maken* nog duidelijker is, heb ik tot mijne spijt verzuimd aan te teekenen.

Een andere afstammeling van het woord bailare is door tusschenkomst van het Fransch uit het Oosten tot ons gekomen. De Portugeezen noemden de Indische dansmeisjes in hunne taal *bailadera*, dat eenvoudig *danseres* beteekent. Hieruit is, door de lispende uitspraak der *l* in het Portugeesch, *bayadère* ontstaan, dat in de meeste talen, en ook bij ons, de bijzondere naam der Indische dansmeisjes (namelijk uit Hindostan, niet van de Javaansche, die *ronggeng* of *talèdèk* genoemd worden) gebleven is. De Engelschen

noemen ze met een inlandsch woord *natch* of *nautch*. Canter Visser, Mallabaarse brieven, bl. 73, spreekt van *baljadores*, klaarblijkelijk het mannelijk waaraan *bailadera* of *baljadera* als vrouwelijk beantwoordt.

Cigaar.

Cigaar is het Spaansche *cigarro;* het rooken van cigaren schijnt zich vanuit Spanje over Europa verspreid te hebben. In het Spaansch wordt *cigarro* gebruikt zoowel voor de fijne in papier of maïsblad gewikkelde tabak, die bij ons gewoonlijk *cigarette* heet, als voor het rolletje van tabaksbladen, dat wij *cigaar* noemen. Echter wordt ook in 't Spaansch voor de eerstgenoemde soort veelal het verkleinwoord *cigarrita* gebezigd.

De afkomst van het woord *cigarro* is onzeker. Gewoonlijk meent men dat het niets dan de inlandsche naam is van de tabak van Cuba (Havannah); doch anderen beweren dat cigarro afstamt van *cigarra*, krekel, wegens eenige overeenkomst in voorkomen, die tusschen dit diertje en een rolletje tabak zou bestaan. Deze laatste afleiding is mij echter te fantastisch; maar of werkelijk de inlandsche taal van Cuba een woord voor tabak heeft dat op *cigarro* gelijkt, heb ik geen middel om na te gaan.

Men begint thans bij ons *sigaar* te schrijven,

vooral op het voorbeeld, zoo ik meen, van de „woordenlijst" der heeren de Vries en te Winkel. Ik zou echter meenen dat al de gronden die er voor zijn aan te voeren om in de woorden van vreemde afkomst, de uitgang daargelaten, de oorspronkelijke spelling te behouden, ook voor *cigaar* pleiten. Schrijft men sigaar, waarom dan niet ook sitroen, sider enz.? Ook zal men, sigaar aannemende, om de consequentie *sigarette* moeten schrijven, niettegenstaande in dit woord ook de uitgang on-nederlandsch en kennelijk aan het Fransch ontleend is.

Omberen.

De naam van dit bij ons zoo geliefde kaartspel is uit Spanje afkomstig, ofschoon het spel zelf, zooals het bij ons gespeeld wordt, door vele daarbij gebruikelijke termen (sans prendre, mariage, remise, remise royale, favorite enz.) zijne Fransche herkomst verraadt. In dit spel wordt degeen die vraagt, en dienvolgens als hoofdpersoon zijn spel tegen de beide andere spelers te verdedigen heeft, *de omber* genoemd, welk woord klaarblijkelijk het Spaansche *el-hombre*, letterlijk vertaald *de man*, is. In den „Diccionario de la Real Academia Española" leest men in het art. *Hombre*, dat *el-hombre* heet „el que in ciertos juegos de naypes entra la polla, para jugarla solo contra los otros",

d. i. „hij die in zekere kaartspelen den inzet doet om alleen tegen de anderen daarom te spelen". Dit beantwoordt nu wel niet volkomen aan de rol die in ons omberspel door den omber wordt vervuld, maar toont toch klaarblijkelijk de juistheid der gissing van de heeren de Vries en Verwijs in het „Woordenboek der Ned. taal", art. *Omber:* „Vermoedelijk is de naam van het spel eenvoudig ontleend aan den hoofdpersoon, dengene tegen wien de twee anderen spelen". Maar men houde daarbij toch wel in het oog, dat „jeu de l'hombre" de Fransche, niet de Spaansche, althans niet de gewone Spaansche naam van dit spel is. In laatstgenoemde heet het gewoonlijk *juego de espadilla* (spadielje-spel), of ook wel *renegado* (waarschijnlijk van het renonceeren). In het Portugeesch zegt men eveneens *jogo da espadilha* of *renegada.*

De Fransche uitdrukking *jeu de l'hombre* heeft door misverstand aanleiding gegeven tot den nu verouderden bijvorm *lomberen*, evenals ons *lommer* naar alle waarschijnlijkheid uit *l'ombre*, de schaduw, ontstaan is.

Ofschoon, zooals ik reeds opmerkte, in ons omberspel vele Fransche uitdrukkingen gebruikt worden, zijn er toch nog onderscheidene andere, behalve *de omber*, die een Spaansche afkomst verraden. Zoo heeten de hoogste op elkander volgende troeven *matadors*, dewijl ze zeker zijn iedere kaart van de tegenpartij te slaan. *Matador*

(van *matar*, het Latijnsche *mactare*) beteekent in het Spaansch *doodslager*, en is ook in Spanje de naam der personen, die in de stierengevechten de stieren afmaken. Schoppenaas, de hoogste kaart in het spel, heet *spadielje*. Dit is het Spaansche *espadilla* (Port. *espadilha*), dat *degen* beteekent. De plaats onzer *schoppen* in het kaartspel werd namelijk oudtijds door *degens* (*espadas*) ingenomen. De degens zijn met schoppen verwisseld waarschijnlijk tengevolge van de overeenkomst der namen *espada*, *spada*, *spado*, degen, met die van *spade* (Eng.), *spade* (Ned.), *Spaten* (Hgd.), die allen een schop of spade beteekenen. Klaverenaas heet *basta* van het Spaansche *basto*, knuppel, omdat oudtijds *knuppels* de plaats onzer klaveren innamen, die nog in het Eng. *clubs* heeten. *Manielje* (Sp. *Malilla*, Port. *Manilha*), *Ponto* (Sp. *Punto*, Port. *Ponto*), *Kodielje* (Sp. *Codillo*), *Casco*, verraden denzelfden oorsprong, ofschoon het mij niet gelukt is eene voldoende verklaring van deze namen te vinden.

Eldorado.

Eldorado is bij ons de naam van een denkbeeldig gewest, dat alle heerlijkheden in zich vereenigt, een paradijs op aarde, aan welks werkelijkheid echter niemand gelooft. Maar van de velen die het woord gebruiken, zijn weinigen met den oorsprong bekend. Het woord is Spaansch en

samengesteld uit het lidwoord *el*, dat eigenlijk afzonderlijk behoorde geschreven te worden, en *dorado*, het verleden antwoord van *dorar*, vergulden, met goud overtrekken. De letterlijke beteekenis van het woord geeft groote waarschijnlijkheid aan de meening van den heer P. A. Tiele (zie zijne „Ontdekkingsreizen sedert de 15de eeuw"), dat de sage van Eldorado haren oorsprong verschuldigd is aan het verhaal van een Indiaansch Vorst, die zijn lichaam met goudstof bestrooide. Van een persoon moet vervolgens de naam op een land of gewest zijn overgebracht, aanvankelijk in de Andes gezocht, en, toen dit vruchteloos bleek, meer oostelijk naar Guiana verplaatst.

Gedurende veertig jaren werden door eene reeks van grootere en kleinere Spaansche expeditiën vergeefsche pogingen aangewend om Eldorado te vinden; later namen ook Engelsche reizigers, vooral de beroemde Sir Walter Raleigh aan deze onderzoekingen deel. Ofschoon ze nooit eenig resultaat opleverden, vindt men op alle kaarten van Zuid-Amerika en Guiana, in de 17de en 18de eeuw verschenen, het meer van Parima, het middelpunt van het Goudland, soms met de goudrijke stad Manoa del Dorado er bij aangewezen. Merkwaardig is wat daarover is medegedeeld in het pas uitgegeven schoone werk van generaal P. M. Netscher, „Geschiedenis van de Koloniën Essequebo, Demerary en Berbice". „Bij de Spanjaarden aan de Orinoco en bij de Nederlandsche

kolonisten aan de Essequebo", zoo lezen wij daar, bl. 25, „zijn de illusiën van een wondermeer waar schatten te vinden waren, nog lang blijven voortleven. Wij zullen hieronder, in den loop van ons verhaal, doen opmerken, hoe nog herhaaldelijk door onze Commandeurs aldaar enkele ondernemende personen naar de binnenlanden zijn uitgezonden, om naar goud, zilver en andere mineralen te zoeken (vooral door den Directeur-Generaal Storm van 's Gravesande tusschen 1740 en 1772); terwijl zelfs nog in 1775 uit de Orinoco eene groote Spaansche expeditie daartoe werd uitgerust, waarbij honderden het leven lieten". Eerst door de wetenschappelijke onderzoekingen van Alexander von Humboldt en Sir Robert Schomburgk is het geloof aan de fabel van Eldorado voor goed vernietigd.

Bakkeljauw.

Dit woord ontbreekt, zeer ten onrechte, in alle Nederlandsche woordenboeken. Het is algemeen in gebruik in onze Westindische bezittingen en in alle geschriften die daarover handelen. Het voedsel der negerslaven placht er hoofdzakelijk uit bananen en bakkeljauw te bestaan. Zie van Hoëvell, „Slaven en vrijen", D. I, bl. 118; van Sijpesteyn, „Beschrijving van Suriname," bl. 202. De bakkeljauw was de opengespouwen, sterk

gezouten en gedroogde kabeljauw, die op de banken van Newfoundland gevangen en in vaten van 600 à 700 pond naar Suriname gezonden werd. Kabeljauw en bakkeljauw zijn klaarblijkelijk hetzelfde woord, slechts door letteromzetting gewijzigd. Welke vorm de oorspronkelijke is, valt bezwaarlijk uit te maken. De germaansche talen hebben den vorm met *ka*, b. v. het Hoogduitsch *Kabeljau* of *Kabliau*, het Deensch *cabliau*, het Zweedsch *kabeljo;* ook het Fransch heeft *cabéliau* en het middeleeuwsch Latijn *cabellauwus*. Daarentegen hebben de romaansche talen den vorm met *ba*, zooals het Spaansch *Bacallao*, het Portugeesch *Bacalhao*, het Italiaansch *Bachalaio*. Men meent dat deze woorden eigenlijk uit het Baskisch stammen, en wijst er op dat de Basken het eerst de kabeljauwvisscherij op de bank van Newfoundland op groote schaal hebben gedreven. Ook *labberdaan*, bij ons de gewone naam van de gezouten kabeljauw, wijst naar de Basken. Zie het etymologisch woordenboek van Franck op dat woord. Er is dus wel eenige reden om de vormen met *ba* voor meer oorspronkelijk te houden.

Sommigen meenen dat er tusschen kabeljauw en bakkeljauw een soortverschil bestaat. Zoo zegt v. Hoëvell, t. a. p., dat de bakkeljauw, d. i. de kabeljauw die op de bank van Newfoundland gevangen wordt, een middensoort tusschen kabeljauw en schelvisch is. Ik houd die meening voor ongegrond. Natuurproducten die over eene

groote oppervlakte verspreid zijn, vertoonen veelal eenige verscheidenheden, maar een onderscheid als hier tusschen de kabeljauw van Newfoundland en die der Noordzee wordt aangenomen, is, voorzoover ik weet, aan de beoefenaars der natuurlijke historie onbekend.

Doch al bestaat dit soortverschil niet, toch zijn kabeljauw en bakkeljauw geene synoniemen. De noordelijke volken gebruiken kabeljauw voor de levende en versche visch, en hebben voor de verschillende bereidingen die deze ondergaat, om voor verzending en bewaring geschikt te worden, verschillende benamingen, zooals *stokvisch* voor de gedroogde, *labberdaan* voor de gezouten, *klipvisch* voor de tevens gezouten en gedroogde kabeljauw. De zuidelijke volken, die de versche kabeljauw niet veel te zien krijgen, gebruiken hun bakkeljauw vooral van de visch, die op verschillende wijzen is verduurzaamd. Wel verklaart het woordenboek der Spaansche Akademie *bacallao* door *abadejo*, dat in het algemeen de kabeljauw aanduidt, maar het Portugeesch woordenboek van Moraes Silva omschrijft *bacalhao* uitdrukkelijk door „o badejo escalado e curado ao sol, ou embarricado em salmadeira", d. i. de kabeljauw opengespouwen en in de zon gedroogd of in de pekel gelegd. Dit beantwoordt volkomen aan de beteekenis aan ons *bakkeljauw* toegekend. Bakkeljauw is dus de Westindische naam van stokvisch of zoutevisch, dien wij daar, gelijk zoo-

vele andere woorden, van de Spanjaarden of Portugeezen hebben overgenomen, ofschoon wij daarin slechts een zeer oud en bekend woord in anderen vorm en met speciale beteekenis hebben terug ontvangen.

Schorseneeren.

Is ook dit woord van vreemden oorsprong? Ongetwijfeld, zooals men reeds kan opmaken uit de onzekerheid van vorm en spelling. In de schrijftaal gebruikt men nevens *schorseneer* ook *schorseneel*, tengevolge van de gewone verwisseling der liquidae; maar in de volkstaal komen erger verbasteringen voor, waaronder *schotsche nero's* zeker wel de grappigste is. Ik herinner mij zeer goed, dat ik reeds als kind dacht, dat schorseneer eigenlijk *écorce noire* beteekende, en ik ben in die meening gebleven tot ik later mij overtuigde dat die uitdrukking in het Fransch onbekend is, en de schorseneer in die taal in het dagelijksch leven *salsifis*, maar meer wetenschappelijk *scorsonère* heet. Nu, dat dit laatste geene oorspronkelijk Fransche benaming is, maar uit eene vreemde taal afkomstig moet zijn, was gemakkelijk in te zien. Van Dale hielp mij nu aan eene vroeger reeds half vermoede verklaring, waaraan ik langen tijd niet twijfelde. Schorseneer zou het Italiaansche *scorza nera* zijn, dat evenals *écorce*

noire, zwarte schors beteekent, en den Hollandschen vorm nog gemakkelijker schijnt te verklaren. Van Dale's meening werd ook bevestigd door het gezag van Littré (in v. *Scorsonère*), en door de vergelijking van het Duitsche *Schwarz-wurzel*.

Intusschen hadden die schrijvers een kleinigheid, maar een belangrijke kleinigheid, over het hoofd gezien, of althans niet genoegzaam in aanmerking genomen. Heet de schorseneer in het Italiaansch wel *scorzanera?* De vorm is inderdaad eenigszins anders; hij luidt *scorzonera*, en geen taalkundige zal zeker in staat zijn uit de samenstelling van *scorza* en *nera*, wanneer die als substantief en adjectief worden bijeengevoegd, scorz*o*nera te verkrijgen. Reeds het Fransche scors*o*nère had Littré moeten waarschuwen.

Voorgelicht door deze eerste moeilijkheid, ontdekt men weldra nieuwe bezwaren. Is zwarte schors voor de schorseneeren wel een goede naam? Zij hebben een zwarte schors, ja! maar niet aan het zichtbaar deel der plant, maar alleen als bekleedsel van den als spijs gebruikten vleezigen penwortel. *Schwarz-wurzel* is daarom een goede naam, maar *zwarte schors* zou vreemd gekozen zijn voor een plant, waarvan slechts de *wortel* een zwarte schors heeft.

Is de naam Italiaansch, dan dient de plant ook wel uit Italië afkomstig of van Italië uit over Europa verspreid te zijn. Maar is dat werkelijk het geval? De botanische naam is *Scorzonera*

Hispanica, en ofschoon die naam niet als een afdoend bewijs kan gelden, dat de plant niet vroeger in Italië dan in Spanje is bekend geweest, is hij toch voldoende om bij het zoeken van het land van herkomst onze aandacht vooral bij Spanje te bepalen.

In het Italiaansch-Fransche woordenboek van den abt de Villanova wordt *Scorzonera* aldus verklaard: „Sorta da pianta, venuta dall' Indie in Europa, e che prende tal nome, per preservar essa dai morsi dello scorzone", d. i. „eene soort van plant, uit Indië naar Europa overgebracht, en die dezen naam draagt, omdat zij beveiligt tegen de beten van de scorzone". *Scorzone* wordt in hetzelfde woordenboek verklaard door „Specie di serpe velenosissima di color nero", d. i. eene soort van zwartkleurige, zeer vergiftige slang (adder).

Deze verklaring wordt opgehelderd door de volgende bijzonderheden, medegedeeld in Lindley en Moore, „Treasury of Botany" in v. *Scorzonera*: „*Scorzonera Hispanica* is a native of Spain; but is cultivated in this country [Engeland], and the root is sold in the markets as *Scorzonera*, a name derived from *escorza*, the Spanish name of a serpent, in allusion to its cooling antifebrile effects, it having formerly been employed in Spain on account of these properties for the cure of serpent-bites. It has also sometimes been called viper's grass".

De afleiding van *Scorzone* met den uitgang *era*, is zeker te verkiezen boven die van *Scorza nera;* maar wanneer Spanje terecht als het vaderland der plant beschouwd wordt, zal men als grondwoord niet *escorza* (welks bestaan ik betwijfel), maar *escorzon*, dat in het Spaansch aan *scorzone* schijnt te beantwoorden, behooren aan te nemen. De voorslag *e* voor *sc* is in het Spaansch volkomen regelmatig, en doet niets ter zake. Ook de plant wordt in het Spaansch *escorzonéra* genoemd.

Hidalgo.

Dit vaak gebruikte, ook door van Dale opgenomen, Spaansche woord, beteekent een gentleman, een man van goede familie, schoon juist niet van den hoogsten adel. De oorsprong van het woord blijkt uit den niet geheel ongebruikelijken volledigen vorm, *Hijodalgo*, waarvan het vrouwelijk, ten blijke dat het een samengesteld woord is, *Hijadalgo* luidt, terwijl daarentegen de samengetrokken vorm, als ware hij een enkelvoudig woord, in het vrouwelijk *Hidalga* heeft. *Hijodalgo* is samengesteld uit *hijo* zoon, de partikel *de*, van, en *algo*, iets, eenig vermogen. Men zou dus hidalgo kunnen vertalen door „een zoon van goeden huize".

Hijo is = fijo, het Latijnsche *filius* (Gr. huios),

door de gewone verwisseling van F en H. Vandaar heeft het Portugeesch *fidalgo* voor *hidalgo*, evenals *fazenda* voor *hacienda* enz.

Amfioen.

Amfioen is de voornamelijk in Ned-Indië gebruikelijke naam van het heulsap, dat wij in Nederland, evenals alle andere volken van Europa, met den aan het Grieksche *opion* ontleenden Latijnschen naam *opium* noemen. Van de Grieken is die naam ook, in den vorm *afioen*, tot de Arabieren overgegaan; de Perzen spreken dien, volgens het woordenb. van Vullers, *afjoen* uit, de Maleiers en Javanen, die de *f* niet kunnen uitspreken, zeggen *apioen* of *apjoen*. Van al deze vormen is het Nederlandsche *amfioen* door de inlassching der *m* (zie beneden) nog kennelijk verschillend. Ook gebruikt de inlander *apioen* alleen van het opium in ruwen staat, zooals het door den handel geleverd wordt. Is het gezuiverd, dan noemt hij het *tjandoe;* is het, met of zonder tabak, voor zijn gebruik gereed gemaakt, dan noemt hij het *madat* (van 't Hindostanische *madad;* vgl. v. d. Tuuk, „Tobasche Spraakkunst", bl. 125, noot 2). Bij de Nederlanders in Indië daarentegen behoudt het den naam van amfioen onder alle omstandigheden, en zij spreken van amfioen rooken en amfioen

schuiven, van amfioenkitten, amfioenpijpen, amfioenpillen, zoowel als van amfioenhandel en amfioenpacht.

Het woord *amfioen* zelf is bij ons Nederlanders reeds vrij oud, zoo oud als de vaart naar Indië zelve. Er wordt over dat heulsap reeds in 't breede gehandeld in de „Beschrijvinge van 't Coninckrijck Gussaratten", in „Begin en Voortgang", II, n°. 17, bl. 61, waar het *amphion* of *affien* wordt genoemd. Ook bij Baldaeus, „Malabar en Choromandel", bl. 144, komt de vorm *amphion* voor, en reeds veel vroeger vindt men dien bij van Linschoten, „Itinerario", bl. 98, die met zijne gewone nauwkeurigheid zegt: „het *amfion*, also ghenaemt van de Portugesen, van de Arabyers, Mooren en Indianen *affion*". De ingevoegde liquida *m* (waarvoor ook de *n* werd geschreven, die echter in de uitspraak als *m* klonk) is dus van Portugeeschen oorsprong. In het Port. Woordenboek van Moraes Silva, komt, nevens het thans gebruikelijke *opio* ook *anfiâo* voor, dat bijna als *amfion* luidt. Ik sprak reeds met een woord over die gewone insertie, vooral vóór de lipletters, in het art. *Moeson*, en zal er op terugkomen bij *Pampoesjes*. *Kamfer* voor *kafoer* (zie Dozy's „Oosterlingen" op het woord) en de volksuitspraak *pampier* voor *papier* zijn nog een paar bekende voorbeelden, die, zoo het noodig was, licht met andere zouden te vermeerderen zijn. Voorbeelden van *amfioen* bij latere schrijvers zal

men in het Ned. Woordenboek van de Vries en te Winkel op dat woord kunnen vinden. Hier merk ik alleen nog op dat in Nederlandsch-Indië *amfioen* bestendig en uitsluitend de vorm is die in alle administratieve stukken gebruikt wordt; *opium* leest men daar nooit.

Daar *opium* en *amfioen* inderdaad slechts verschillende vormen van hetzelfde woord zijn, geldt van beide hetzelfde wat het geslacht betreft. Het is verkieslijk beide als stofnaam onzijdig, als handelsartikel vrouwelijk te maken, en het mannelijk, oudtijds voor *amfioen* gebezigd op grond der vergelijking van andere op *oen* uitgaande woorden, in het geheel niet meer te gebruiken. Ik ontleen deze opmerking aan het art *Amfioen* in het Woordenboek van de Vries en te Winkel, waarvan mij, schoon het, terwijl dit gedrukt wordt, nog niet is uitgegeven, in de proef inzage is verleend.

De uitdrukking *amfioen schuiven* is in het Ned. Wdbk. van van Dale geheel ten onrechte door *opium kauwen* verklaard. Dit is gebruikelijk bij de Turken en West-Aziaten, maar komt in Ned.-Indië zelden of nooit voor. Ook zou voor dat kauwen *schuiven* al een zeer zonderling gekozen woord zijn. Ik heb de wijze, waarop het opium gerookt wordt, in mijn „Java", D. I, bl. 622, besproken. Ik vind voor dit *schuiven* de verklaring in het krachtig inzuigen of ophalen van den rook der opiumpijp, dat van een *sissend*, *sijfelend*, *schuifelend* of *fluitend* geluid vergezeld gaat, en

zie dat deze verklaring ook door Prof. de Vries is overgenomen.

Mandoor, Mandarijn.

Ik voeg deze woorden bijeen, omdat het mij waarschijnlijk voorkomt, dat er tusschen beide een nauwe verwantschap bestaat.

Mandoor of *mandoer* (eene gewone verscheidenheid van uitspraak, waarbij, naar ik vermoed, dialectsverschil ten grondslag ligt) beteekent in Ned.-Indië een opzichter of meesterknecht op een fabriek of bij eenig belangrijk werk, iemand dus die aan zijne minderen bevelen geeft. Het woord wordt algemeen gebruikt in het Maleisch, Javaansch en Soendaneesch; maar is ook niet minder gewoon in den mond der in Ned.-Indië levende Europeanen. Zoo spreekt, om een paar voorbeelden uit duizenden aan te halen, de Sturler, „Handboek voor den landbouw in Ned.-Indië", bl. 1126, van „meesterknechts of *mandoors* voor het voeren der cilinders bij het vermalen van het suikerriet", en van Gorkom, „Oostindische Cultures", II, bl. 42, van inlandsche opzichters of *mandoers*, die bij de indigobereiding het criterium of de tijd daar was om het vocht uit den trekbak af te laten, in den reuk of den smaak van het vocht vonden. Dit woord *mandoor*, stellig in het Javaansch en Maleisch van vreemden oor-

sprong, schijnt af te stammen van het Portugeesche *mandar*, bevelen, gelasten, en is vermoedelijk door de inlanders samengetrokken uit *mandador*, lastgever.

Van hetzelfde Portugeesche *mandar*, of waarschijnlijker nog rechtstreeks van het Latijnsche *mandare*, komt nu vermoedelijk ook *mandarijn*, door de Portugeezen *mandarin* of *mandarim* uitgesproken. Ik vind in het Portugeesch-Fransch Woordenboek van da Costa e Sá (Lissabon, 1794), den latiniseerenden vorm *Mandarinus*, die, naar het mij toeschijnt, zal zijn uitgedacht door de Jezuieten, die in de Latijnsche taal zooveel over China en Japan geschreven hebben. Bij hen zal men vermoedelijk den oorsprong van het woord moeten zoeken, en ik acht het onnoodig er het Sanskrietsche *mantrin*, in het Jav. en Mal. *mantri*, minister of raadsman van een vorst, staatsbeambte, bij te halen, dat wat den vorm betreft zeker niet zoo goed past. Het woord komt reeds voor bij v. Linschoten, „Itinerario", bl. 32, 33, in den opmerkelijken vorm *Mandoryn*. S. de Vries, „Curieuse aenmerckingen" (1682), D. I, bl. 38, zegt over *mandaryn*: „de naem mandarijn is geen Chineesch woord, maar voortgekomen van de Portugeezen, welcke alle magistraten in China dien naem geven, willende daermeê sooveel seggen, als de Nederlanders met 't woord *Commandeur*. Gelijck 't dan ook schijnt, dat de naem mandarijn is afgeleyd van 't Lat. woord *mandare*."

Een Chineeschen oorsprong kan 't woord *mandarijn* stellig niet hebben, maar het wordt in alle Europeesche talen gebruikt om een hoogen staatsbeambte in China aan te duiden. Ook noemen wij Mandarijnappels of Mandarijntjes (Fr. *Mandariniers*), een soort van kleine, zoete, bijzonder geurige, licht geribde, eenigszins afgeplatte en zeer los in de schil liggende oranjeappels, die naar men zegt in China vooral gebruikt worden om ze aan de mandarijnen ten geschenke te zenden. Zie Lindley en Moore, „Treasury of Botany", p. 292.

Gorgelet.

Gorgelet is een woord nu aan weinigen bekend, maar dat dikwijls voorkomt bij onze oude schrijvers over Indië; b. v. Baldaeus, „Afgoderye der Heydenen", bl. 62: „zij stopte den hals van 't gorgelet, zoodat het water daaruyt niet konde loopen." Valentijn, IV, I, bl. 54: „de derde slavin draagt een gorgelet met water na." Zulk een gorgelet wordt door van Linschoten uitvoerig beschreven, waar hij in zijn „Itinerario" handelt „van de manieren ende usantiën der Portugaloysers ende Mestisen vrouwen in Indië", bl. 47. „Desgelijcks, wanneer zij drincken," zegt hij, „hebben een manier van potgiens, gemaeckt van swarte aerde, zijn seer fijn ende dun, op die manier van de pullen die men bij ons ghebruyckt

om die bloemen in te setten, ende binnen in den hals is een schildeken vol gaetgiens; dit cruyexken wordt ghenaemt *Gorgoletta*, om dieswille dat als men wil drincken soo hout ment omhoog om niet aen de mont te raken, ende alsdan comt het water door de gaetgiens die binnen in den hals in 't schildeken staen, ende loopen al gorgelende inde mont sonder een druppel te storten, 'twelcke zij doen door groote reynigheyt, omdat niemant het aende mont souden setten; ende wanneer daer jemant eerst nieuw van Portugal comt, ende wil dan beginnen te drincken, op haer manier als voorseyt is, en door die onghewoonte hem bestort, hebben dan een groot playsier ende belachen hem."

Het blijkt tevens uit deze plaats dat gorgelet weder een woord is, dat onze voorvaderen in Indië van de Portugeezen hebben overgenomen. In het Portugeesch Woordenboek van Moraes Silva wordt *Gorgolèta* dus omschreven: „Quarta de barro de gargalo largo, no qual ha un raro, e passando agua por elle caindo umas bolinhas que estâo no fundo, faz a agua um som ao beberse", d. i.: „Een aarden vat met wijden hals, waarin zich een zeef bevindt, waarop onder het drinken balletjes vallen, die op den bodem liggen, zoodat het water, er doorgaande, een geluid maakt."

Kipersol.

Kipersol of *Quipersol* is eene Nederlandsch-Indisch verbastering van het Portugeesche *quitasol*, zonnescherm. In oudere boeken vindt men het nog in den echten Portugeeschen vorm, b. v. in „Begin en Voortgang", Eerste schipvaerd der Hollanders naar O.-I., bl. 77, waar wij lezen: „Te Panarucan zijn veel swarte Christenen. Zij gaen gekleedt met een paar lange indiaensche boxens [broek], ghelyck men ghemeynlick in Persiën draeght, maar heel barrevoets; altoos eenighe slaven achter haer hebbende, die hun een *quitasol* ofte sonneweerder over 't hoofd houden." Later vindt men verbasterde vormen, b. v. bij Valentijn II, 1, bl. 257, *Kitasol*. Bij Canter Visscher, „Mallabaarse brieven", bl. 45, leest men: „Alle personen van enig aanzien dragen een *quiperzol* boven hun hooft, om de hette der zonnestralen af te keren, en de vrouwen zouden zich schamen uit te gaan, indien een slaaf dezelve niet nadroeg of haar boven het hooft hielde"; en bl. 96: „de kinderen der Europeanen worden doorgaans zorgvuldig bewaart voor de stralen van de zonne, gebruikende als zij uitgaan zonneschermen, *quipersols* genoemt". De meest verhollandschte vorm, *kipersol*, is ook de jongste. Men leest dien b. v. in „Batavia in derzelver gelegenheid" enz., D. III, bl. 6, waar van de Bataviasche

dames gezegd wordt: „Deeze fraay versierde juffrouwen kunnen niet naar de kerk gaan, of zij moeten ten minsten één slaaf achter zich hebben met een grooten *kipersol* of zonnescherm, om de hitte af te keeren."

Quitasol, waarvoor men ook *guardasol* zegt, is samengesteld uit *quitar*, verlaten, verwijderen, afschaffen, afweren, en *sol*, zon. Men gebruikt het ook voor een zonnehoed.

Kaste.

Deze naam, dien wij bestendig gebruiken waarvan de scherp gescheiden erfelijke standen bij de oude Egyptenaars en bij de Hindoe's sprake is, moet bij ons stellig van romaanschen oorsprong zijn. In het Spaansch en Portugeesch beteekent casta *ras* en wordt ook voor de rassen van dieren gebruikt. Algemeen wordt aangenomen dat het afstamt van het latijnsche *castus*, rein, onvermengd. Ik kan mij dit slechts zóó voorstellen, dat het oorspronkelijk een adjectief was als een soort van epitheton perpetuum behoorende bij een substantief dat *ras* of *stam* beteekende, b. v. *gente*. Dit substantief zal dan in het spraakgebruik zijn weggevallen, zoodat van de uitdrukking *gente casta*, d. i. onvermengd ras, alleen het adjectief *casta* overbleef, om hetzelfde te beteekenen. Eene merkwaardige beschrijving der kasten in Hin-

dostan wordt gevonden in Canter Visscher, „Mallabaarse brieven", bl. 147, die door de volgende definitie van het woord kaste wordt voorafgegaan: „Een kast dan is een zeeker geslagte van menschen, welke uit kragt van hunne geboorte verbonden zijn zekere bedieningen en plegtigheden waar te nemen, uit kragt van welke zij ook zeekere voorregten bezitten".

Fust.

Het woord *fust* komt bij Nederlandsche schrijvers in twee beteekenissen voor. Het zijn eigenlijk twee waarschijnlijk van elkander geheel onafhankelijke woorden, die slechts door toeval aan elkander gelijk zijn. Het eerste, nog algemeen in gebruik, heeft de beteekenis van schacht, onderstel, vat; het tweede, sedert lang geheel verouderd, heeft zelfs geene plaats in de Nederlandsche woordenboeken gekregen, niettegenstaande het ontelbare malen bij onze oude schrijvers over de geschiedenis onzer vestiging in Indië en onzer oorlogen met de Portugeezen en Spanjaarden voorkomt. Wel een bewijs dat deze weinig gelezen worden!

Het is het Spaansche en Portugeesche *fusta*, door Da Costa e Sá omschreven als: „Genero de embarcaçao comprida e de baixo bordo, que anda a vélas e a remos", d. i. „een lang, plat-

boomd vaartuig, geschikt om naar omstandigheden te zeilen of geroeid te worden". Ik sprak reeds over dit woord in mijn „Java", D. II, bl. 283.

Amok.

Amok komt reeds bij onze oudste schrijvers over Indië dikwijls voor, en is later zoozeer een Nederlandsch woord geworden, dat Prof. Pijnappel in zijn „Maleisch Woordenboek" het Maleische *amoek* en den verbaalvorm *mengamoek* door *amokken*, *wanhopig aanvallen*, kon verklaren. Voor hen echter die minder met de schrijvers over Indië vertrouwd zijn, zal het niet overbodig zijn op te merken, dat het evenzeer Javaansche als Maleische *amok* eigenlijk een soort van woede of razernij beteekent, die den inlander (bovenal den Makassaar; zie Wallace, „Insulinde", D. I, bl. 306) soms bevangt, wanneer zijne hartstochten in de hoogste mate zijn opgewekt, en waarbij hij wanhopend aanvalt op ieder die hem in den weg treedt, en moord tracht te plegen, onverschillig aan wien. Het *amok* is zeer verwant met hetgeen de inlanders *mata glap*, d. i. *verduistering der oogen* noemen; juister misschien de amokmaker doet gaarne het mata glap voorkomen als een symptoom van zijn toestand, om daardoor zijn niet altijd geheel onwillekeurig moorden te vergoelijken. Zie v. d. Burg, „de Geneesheer in Indië",

D. II, bl. 786. Een ander verschijnsel dat er mede gepaard gaat, is het luide schreeuwen, waarbij doorgaans het woord *amok* zelf vernomen wordt, waarom men in het Javaansch Wdbk. van Prof. Roorda op *amoek* ook de verklaring vindt: „een *uitroep* van iemand die in dolle woede gaat moorden." Vandaar verder de uitdrukking *amok roepen* of *amok schreeuwen*, b. v. bij W. Schouten, „Reistocht naar en door O.-Indië", 4e dr., D. I, bl. 27: „Binnen Batavia werden eenen zwarten Indiaan de borsten afgenepen, omdat hij *amok geroepen* had.... Dit was reeds de derde *amokroeper* die in mijn tijd geradbraakt werd." Zoo ook bij van Rees, „de Bandjermassinsche Krijg", I, bl. 64: „de priester vatte eensklaps een der wapens, riep amok, en wilde den artillerist een houw toebrengen." Maar ook de omstanders roepen *amok*, wanneer iemand, zooals men gewoonlijk zegt, *amok maakt*. Zie b. v. Ritter, „het Amok" in „Tijdschr. v. N.-Indië", Jg. VII, D. III, bl. 459: „Groot was de opschudding onder al die reizende personen, toen zich op eens de noodkreet amok! amok! in den omtrek deed hooren." Stavorinus, „Reize van Zeeland naar Batavia", Deel I, bl. 236, schijnt de uitdrukking *amok spuwen* als synoniem met *amok roepen* te beschouwen; want hij zegt dat de amokspuwers dus genoemd worden, omdat zij het woord *amok* veel in den mond hebben. Ik geloof echter dat men daarbij tevens moet in het oog houden, dat den amokmaker het schuim op den mond komt.

Bij Baldaeus, „Beschrijvinge van Malabaar en Choromandel", bl. 145, komt de zonderlinge en minder gewone uitdrukking *amokspeelder* voor; een later voorbeeld van *amokspeler* vindt men bij W. Schouten, a. w., D. II, bl. 134. *Amok slaan* noemt men het alarmsein, dat door de inlandsche wachters op de trom gegeven wordt, wanneer zich een amokmaker vertoont.

Ik meen bij Nederlandsche schrijvers ook wel *amok loopén* gelezen te hebben. In allen gevalle is in het Engelsch *to run amuck* een gewone uitdrukking geworden. Daarbij heeft echter een kluchtig misverstand plaats gegrepen, doordien men de eerste lettergreep van *amuck* voor het lidwoord *a* of *an* hield. Men schrijft dus meestal *to run a muck* (zie b. v. Forrest, „Voyage aux Moluques", p. 168), en vindt in de Engelsche woordenboeken dikwijls het woord *Muck*, waarvan Johnson erkende, de herkomst niet te weten. Dryden gebruikt de uitdrukking *to run a muck* in de volgende verzen in het derde deel van „the Hind and the Panther":

„Frontless and satire-proof he scours the streets
„And runs an Indian muck at all he meets."

En Pope volgde hem na in zijne vertaling van Horatius:

„Satire's my weapon, but I'm too discreet
„To run a muck and tilt at all I meet."

Dit Engelsche *muck* heeft een Franschen schrijver, den heer Radau, in de „Revue des Deux Mondes", 1 Oct. 1869, p. 675. op den schranderen inval gebracht, dat het Maleische *amok* zou zijn: „une corruption du mot Anglais *a muck* (un enragé)."

Tegenwoordig wordt bij ons het woord *amok* nu en dan gebruikt in de verzachte beteekenis van *opschudding*, *straatrumoer*. Men zal daarvan voorbeelden vinden in het art. *Amok* in de thans ter perse liggende aflevering van het groot „Nederlandsch Woordenboek".

Kraal.

Kraal is volgens van Dale, „Nieuw Ned. Wdbk", „een dorp of gehucht der Hottentotten; eene opene plaats met staketsel afgeschut." Weiland zegt op het woord: „Zoo noemt men, in beschrijvingen van de Kaap de Goede Hoop, de afgeperkte plaats waar de woningen der Hottentotten staan: *een kraal van vier hutten;* ook eene groote open plaats, met staketwerk omgeven, waarin men vee drijft.... Het schijnt een uitheemsch woord te zijn." Dit laatste kon met meer stelligheid worden uitgesproken; het woord is ongetwijfeld van de Hottentotten zelven afkomstig. Zoo lezen wij in het „Dagregister van de Voyagie naar het Amaqua's [of Namaqua's] land"

van Simon v. d. Stel, bij Valentijn: „Beschrijvinge van de Kaap der Goede Hoop" (V. 2) bl. 592: „De voorgedagte bergen.... worden bewoond van eene natie, genaamt Hottentotten, dewelke zich met troepen van menschen en vee bij malkanderen houden, 't welk zij *Kraalen* noemen, waarvan wij er dezen dag drie zijn gepasseert". Ook de dorpen der Kaffers en andere Afrikaansche stammen worden, bij uitbreiding van het gebruik des woords, *kralen* genoemd. Zie b. v. Th. Tromp, „Herinneringen uit Zuid-Afrika", bl. 39; „D. Veth's Reizen in Angola", bl. 359.

Maar dit Hottentotsche woord is door de Nederlanders ook naar Oost-Indië overgebracht, en wordt bij onze oude schrijvers (door verwarring met *kraal*, als samentrekking van *koraal*, polypenhuis) soms ook *Coraal* geschreven. Zoo leest men bij Baldaeus, „Beschrijvinge van Ceylon", bl. 198: „Men vangt omtrent Mathure de Elephanten met *Coralen*, zijnde vele boomen in de aarde geslagen, die in 't eerste een ruymen ingank geven, maar van langhzamerhand enger worden, met valdeuren". Een anoniem schrijver over Ceilon, door Weiland aangehaald, spreekt evenzoo van „eene groote en sterke houten kraal of bijkans rond palissadenwerk, waarin zij de olyphanten drijven".

Thans is het woord nog algemeen in Ned.-Indië in gebruik om de afgeperkte ruimte voor de buffels aan te duiden. Zoo b. v. bij Pruys van der Hoeven, „Een woord over Sumatra", I, bl. 63: „Iedere

vier jaar nu vereenigen zich de eigenaars en drijven de buffels in een daartoe gemaakte *kraal*, die, fuiksgewijze vervaardigd, uitloopt in een sterk omheind moeras met een nauwe opening".

Bonze.

Bonze is in de talen van het hedendaagsch Europa de naam der Boeddha-priesters in China en Japan, en wordt overdrachtelijk gebruikt om alle priesters aan te duiden, die bijgeloof en fanatismus dienen. Omtrent den oorsprong van dit woord ontving ik van wijlen Professor Hoffmann, onzen uitstekenden kenner van het Japansch, de volgende inlichting: „Het woord Bonze voor Boeddha-priester beantwoordt aan het Japansche Bo-nzi, en werd door de Roomsche zendelingen in het meerv. *Bonzii*, genit. *Bonziorum*, geschreven. Het is de algemeene naam aan Boeddhistische geestelijken gegeven en de Japansche uitspraak van den Chineeschen naam *Fă-szi*, die *wetmeester*, leeraar der wet beteekent.

Bij onze oude schrijvers leest men telkens het woord *Bonze*, ook *Bonziër*, waar van Japan en China sprake is. Ik zal slechts enkele voorbeelden bijbrengen. S. de Vries, „Curieuse Aenmerckingen", II, bl. 592: „Hij voeghden er bij hoedaenighe cierlycke redenen de welspreeckende en hoogst voorname secte der Bonziërs bij de

Japanners hielden". Valentijn, V, 2, bl. 145: „De Japanders hebben daartoe ook hunne bijzondere priesters, *Bonzes* genaamd". „Batavia in derzelver gelegenheid", III, bl. 27: „Deeze afgodt Fo werdt uit de Indiën naar China overgebragt door zijne priesters, gewoonlijk Bonzen genoemd, omtrent in 't twee en dertigste jaar onzer tijdrekening."

Bouw.

Bouw is de zeer gebruikelijke, ook in Nederland algemeen bekende, verhollandschte vorm van het Javaansche *bahoe*, synoniem met het ons minder bekende karjô. *Bahoe* beteekent oorspronkelijk zooveel akkergrond als één man met zijn gezin bewerken kan; maar toen wij begonnen zijn ons met den grond der Javanen te bemoeien, hebben wij ons ook hunne landmaat meer of min toegeëigend, en niet alleen haren naam vernederlandscht, maar ons ook veroorloofd hare waarde nauwkeuriger te bepalen. Een bouw wordt thans in alle Gouvernementsstukken gerekend op 500 vierkante Rijnlandsche roeden. Het is te eer noodig op den Javaanschen oorsprong van dit woord opmerkzaam te maken, daar de onkundige licht geneigd zou zijn het voor een echt Nederlandsch woord, in den zin van een stuk *bebouwden* grond, aan te zien.

Een moeilijker vraag is het, hoe het woord *bahoe*, dat eigenlijk *arm*, *bovenarm*, *schouder* beteekent, en die beteekenis in het Maleisch steeds behoudt, in het Javaansch in die van eene groote landmaat is kunnen overgaan. Misschien heeft men aan het woord de beteekenis van *de kracht eens arms*, eens *mans kracht* gaan hechten, en vandaar vervolgens die van een stuk lands, waarvoor, als er werkbare of weerbare mannen gevorderd werden, éens mans kracht, dus één man, moest gesteld worden. Men herinnere zich hierbij dat de heeredienstplichtigheid op Java, volgens oude herkomst, aan het bezit van den grond verbonden was.

Creool.

Een creool is een blanke bewoner van Zuid-Amerika en de Westindische eilanden, van vaders- en moederszijde van Europeesche afkomst, maar in de koloniën geboren. Hij staat tegenover den Europeeschen kolonist door het land zijner geboorte en tegenover den kleurling door de zuiverheid van zijn Europeeschen oorsprong.

Zoo ongeveer wordt dit woord gewoonlijk verklaard en opgevat, maar er is in die verklaring iets eenzijdigs; want men kent in Brazilië ook neger-creolen, d. z. kinderen van negers en negerinnen, maar in Amerika geboren en als zoo-

danig overgesteld aan de negers uit Afrika aangevoerd.

Wat meer is, oorspronkelijk schijnt creool eer de in Amerika geboren negerslaven dan de daar geboren blanken aan te duiden. Het Portugeesche *crioulo*, waarvan ons creool afkomstig schijnt te zijn, beteekent volgens Moraes Silva: „O escravo, que nasce em casa do senhor; o animal, cria, que nasce em nosso poder;" d. i.: de slaaf die geboren wordt in het huis zijns meesters; het dier, jong, dat geboren wordt in onze macht. *Crioulo* als adjectief verklaart dezelfde lexicograaf door „não comprado", d. i. niet gekocht. En dat ook *creool* oorspronkelijk niets anders dan een in het huis des meesters geboren slaaf beteekende en in Suriname die beteekenis zelf zeer lang behouden heeft, blijkt uit Hartsinck's „Beschrijving van Guiana" (Amst. 1770), D. II, bl. 899: „Nog hebben wy tot slaaven, die in onze volkplantingen uit slaaven gebooren worden, *Creoolen* genaamd, die men voor de beste en trouwste lijfeigenen houdt; men noemt ze Creoolen om hen te onderscheiden van de *zoutwater Negers*, welken naam men toeëigent aan alle slaaven die van Africa ingevoerd worden."

Van oudsher werden de slaven in het algemeen onderscheiden in: „de ingeborenen des huizes en de voor geld gekochten" (zie b. v. Gen. XVII: 12, Levit. XXII: 11), en overal werden eerstgenoemden, in het Latijn *verna* geheeten, om hunne trouw hooger geschat. Dezelfde tegenstelling be-

stond natuurlijk ook in de Spaansche en Portugeesche bezittingen in Amerika. De crioulo's als *vernae* waren in de kolonie geboren; maar terwijl de oorspronkelijke beteekenis van het woord allengs in vergetelheid raakte, dacht men daarbij weldra nog slechts aan dat geboren zijn in een ander land dan dat der afstamming, en kende dus den naam crioulo toe aan alle negers, hetzij slaaf of vrij, in Amerika geboren, en aan de blanken die ten opzichte van het verschil tusschen geboorte- en stamland in dezelfde omstandigheden verkeerden.

Zoo kan men zich den oorsprong der tegenwoordige beteekenis van het woord creool zeer geleidelijk voorstellen; mocht echter historisch kunnen bewezen worden, dat de naam vroeger aan de blanke dan aan de zwarte creolen gegeven is, dan zou men moeten aannemen, dat er een eenvoudige metaphora had plaats gehad van den *ingeborene des huizes* tot den *ingeborene des lands*.

Mijne verklaring van het woord *creool* verschilt eenigszins van de gewone, die het afleidt van het Spaansche *criollo*. Dit woord is ongetwijfeld slechts een eenigszins gewijzigde vorm van het Portugeesche *crioulo*; maar dit laatste schijnt mij het oorspronkelijke te zijn, althans indien het juist is, wat uit het woordenboek der Spaansche Akademie schijnt te blijken, dat *criollo* niet gebruikelijk is in de beteekenis van *verna*, maar alleen in die van: „el hijo de padres europeos, nacido

en America", die echter uit die van *verna* schijnt te zijn afgeleid.

Intusschen is de oorsprong van het Portugeesche *crioulo* zelf niet geheel zonder zwarigheid. Moraes Silva geeft door de verklaring van het voorbeeld *gallinha crioula* (in het huis des eigenaars uitgebroede hen) door de woorden: „que nasce e se cria em casa" (die in het huis geboren en opgevoed wordt) genoeg te kennen, dat hij crioulo in verband brengt met het werkwoord *criar*. *Criar* is in het Portugeesch een tweede vorm voor *crear*, het latijnsche *creare*. Het werkwoord *criar* of *crear* beteekent volgens Moraes Silva: 1o. uit niets voortbrengen, scheppen; 2o. veroorzaken, teweegbrengen; 3o. voortbrengen, van zich geven; 4o. zogen, voeden; 5o. opvoeden. In de tegenwoordige taal wordt in de drie eerste beteekenissen gewoonlijk *crear*, in de beide laatste, meer afwijkende, *criar* gebruikt. *Se criar* beteekent dus: opgevoed worden, opgroeien. Hieruit moet men dus opmaken dat crioulo oorspronkelijk een voedsterling, *alumnus*, aanduidt, wat lichtelijk in de beteekenis van een in het huis des meesters geboren en opgevoeden slaaf kon overgaan. Niet in deze beteekenis schuilt dus het bezwaar, maar alleen in den vorm; want die uitgang *oulo* schijnt geheel onregelmatig en zonder voorbeeld te zijn.

Intusschen bestaat het woord *crioulo* in de beteekenis van *verna* in de Portugeesche taal, en

de tweede beteekenis, die van *creool*, laat zich daaruit geleidelijk verklaren. Er kan dus nauwlijks reden zijn om met sommigen aan te nemen, dat creool eigenlijk een Caraïbisch woord is, waarvoor men te vergeefs een oorsprong in eenige taal van Europa zou zoeken.

Ik geloof hier nog te moeten bijvoegen, dat het woord creool in het spraakgebruik niet altijd strikt de beteekenis behoudt, die er in de woordenboeken aan wordt toegekend, maar vaak ook de verschillende graden, vooral de lichtere, van kleurlingen omvat, die in de Westindische koloniën geboren zijn. Zie b. v. Dumontier, in „Catalogus der afdeeling Ned. Koloniën van de Amsterdamsche Tentoonstelling in 1883," bl. 152. In onze Westindische bezittingen zijn creolen ongeveer wat wij in onze Oostindische bezittingen *inlandsche kinderen* noemen.

De vorm van het Portugeesche woord heeft in zijn overgang tot andere talen slechts geringe wijziging ondergaan. Wij zagen reeds dat het in het Spaansch *criollo* luidt. In het Ital. werd het *creólo*, in het Fransch *créole*, in het Engelsch *creole*, in het Duitsch *creole* en in het Nederlandsch *creool*.

Mulat.

Door dit woord worden aangeduid die geboren zijn uit een blanken man en eene negerin of uit

eene blanke vrouw en een neger, alsmede (tot zekere hoogte althans) die gesproten zijn uit mulatten en blanken. Het woord behoort uit den aard der zaak vooral op de Westkust van Afrika en in West-Indië te huis, waar wij het hebben overgenomen van de Spanjaarden en Portugeezen. De Engelschen kennen het evenzeer in den vorm *mulatto*, de Franschen in dien van *mulâtre*.

Omtrent den oorsprong van dit woord bestaan twee gevoelens. Volgens het eerste stamt het af uit het Arabisch en wel van *moewallad*, waaraan men de beteekenis toekent van „iemand die uit een Arabischen vader en een vreemde moeder (slavin) of uit een slaaf en eene vrije Arabische moeder geboren is". Deze verklaring is het eerst gegeven door Reiske in eene noot op „Abulfedae Annales Moslemici", I, p. 264; beaamd door de Sacy „Chrestomathie Arabe", II, p. 155, en opgenomen in Freytag's Arabisch Woordenboek en in Engelmann's „Glossaire des mots Espagnols", etc. Vandaar dat ik in mijne aankondiging van Dozy's „Oosterlingen", in „de Gids" voor 1867, D. I, mij verwonderde dat dit woord, aan welks afkomst uit het Arabisch ik toen niet twijfelde, niet in dat boekje was opgenomen.

Later evenwel heb ik ingezien, dat dit woord niet van moewallad kan zijn afgeleid om de volgende redenen.

1o. Vooreerst is de beteekenis van *moewallad*

door Reiske en de Sacy niet juist opgegeven. Het beteekent: een onder de Arabieren opgenomen vreemdeling, iemand die tot Arabier aangenomen, als zoodanig genaturaliseerd is, of, zooals het is uitgedrukt in Zamachschari's „Lexicon Arabico-Persicum": „iemand die uit vreemden onder de Arabieren geboren en met de kinderen der Arabieren naar hunne zeden opgevoed is". Prof. Dozy zegt, in zijne vermeerderde uitgave van het „Glossaire des mots Espagnols" enz., p. 384, dat in Spanje, tijdens de Arabische heerschappij, de naam van *moewallad* werd gegeven aan de Spanjaarden die den Godsdienst der Arabieren aangenomen hadden en dus onder de Arabieren waren opgenomen. De plaatsen van Abulfeda en Makrizi, die tot de verklaring van Reiske en de Sacy aanleiding gaven, kunnen ongetwijfeld even goed van geadopteerde Arabieren als van personen van gemengde afkomst worden opgevat.

2o. Evenmin als de beteekenis, begunstigt ook de vorm van het woord *moewallad* de bedoelde afleiding. Eene samentrekking als van *moewallad* tot *mulat* zou in de Romaansche talen zonder voorbeeld zijn. Alleen in het Javaansch zou men misschien een voorbeeld van zulk eene samentrekking kunnen vinden, namelijk in *modin* voor het Arabische *moadzdzin*, den uitroeper van het gebed. Maar zelfs dit voorbeeld zou vervallen als men kon toonen, dat de Javanen dit woord in den evenzeer bestaanbaren, ofschoon dan ook

minder gebruikelijken, vorm *moedzin* van de Arabieren of Perzen kunnen ontvangen hebben.

De tweede afleiding van mulat is veel eenvoudiger; zij is die welke Engelmann met de volgende woorden verwerpt: „il va de soi-même que ce mot n'a rien de commun avec *mule*, dont on a voulu le deriver". Ik zeg daarentegen met Prof. Dozy, die trouwens zelf reeds t. a. p. heeft opgemerkt, dat ik later van gevoelen was veranderd: „Je dois avouer que j'approuve au contraire l'étymologie repudiée par M. Engelmann".

Ik moet hier evenwel met een woord zeggen, welke zwarigheid mij aanvankelijk vooral weerhield, mulat met den muilezel in verband te brengen. Deze heet in het Latijn *mulus*, in het Spaansch *mulo*, in het Portugeesch gewoonlijk *mu* (afgekort uit *mulo*, waarvan echter het vrouwelijk *mula* nog in gebruik is). Later evenwel is mij gebleken, dat ook de verlengde vorm *mulato* oudtijds in het Portugeesch den muilezel aanduidde. Dit wordt uitdrukkelijk opgegeven in het Wdbk. van Moraes Silva, die als voorbeeld deze woorden van Sa Miranda aanhaalt: „ou dormindo no mulato". Het is dus dit *mulato* zelf (waarmede men het Fransche *mulet* vergelijke), dat figuurlijk de personen van half-blanke, half-zwarte afkomst aanduidde, gelijk de muilezel half paard, half ezel is. En zoo wordt het ook door Moraes Silva opgevat. Op het eerste gezicht heeft deze verklaring wel iets van een snaakschen

inval; maar deze zwarigheid vervalt als men bedenkt, dat de kleurlingen eene verachte kaste vormen, ten wier koste het volk zelf deze geestigheid van hen muilezels te noemen, zeer wel kan hebben uitgedacht.

Voor de afkomst van *mulat* uit het Spaansch of Portugeesch pleit ook nog dat wij Creool en Mesties, woorden die tot dezelfde klasse behooren (zie het voorafgaande en het volgende artikel) aan dezelfde natiën verschuldigd zijn.

Mesties.

Onze oude schrijvers schreven *Mestice* of ook wel *Mixtice* en *Mixstice*. Deze laatste vormen moesten zeker toonen, dat zij daarin het Latijnsche *mixtus*, deelwoord van *miscere*, mengen, erkenden. Toch bewijzen de gewone vormen, dat wij ook dit woord van de Portugeezen en Spanjaarden ontvangen hebben, die ook in het Latijn den vorm met *x* reeds met *mistus* afgewisseld vonden. Wij zullen dus, om het gebruik van dit woord goed te leeren kennen, ook nu weder de beste Spaansche en Portugeesche woordenboeken raadplegen. In het Spaansch schrijft men *mestizo*, en het woordenboek der Spaansche Akademie zegt daarvan: „*Mestizo* se aplica a la persona o animal nacido de padre y madre de diferentes castas", d. i.: *Mestizo* wordt gebruikt van een

persoon of van een dier, geboren uit vader en moeder van verschillenden stam. Evenzoo leest men in het Portugeesche woordenboek van Moraes Silva op *mestiço* of *mistiço*: „Filho de animaes que não são da mesme especie", d. i.: afstammeling van dieren die niet van dezelfde soort zijn. Dit is dus de eerste en algemeene beteekenis, die het woord nooit heeft verloren. Vooral blijkt dit uit het gebruik van *métis* (hetzelfde woord met uitstooting der s) en den bijvorm *métif* in het Fransch. Zoo spreekt men van „animaux métis", „fleurs métisses", „mestiz Français, demi Bourgoings", en figuurlijk „une classe métive également étrangère à la noblesse et au tiers état". Zie het woordenboek van Littré op *Métis*. Zoo ook spreekt Mallat, „les Philippines", II, p. 133, van *métis Chinois*, waardoor hij de afstammelingen van Chineezen en inlandsche vrouwen te Manilla aanduidt, de klasse die wij te Batavia *perănakan tjina* noemen.

Maar behalve deze algemeene beteekenis van persoon of dier van gemengde afkomst, heeft het gebruik aan mesties eene speciale beteekenis gegeven, waardoor het eene bijzondere klasse van kleurlingen aanduidt. Het woordenboek der Spaansche Akademie laat op de aangehaalde woorden volgen: „Dicese con especialidad del hijo de Español y India", d. i.: Inzonderheid zegt men het van den zoon eens Spanjaards en eener Indiaansche vrouw. Aan deze speciale beteekenis

houdt zich het „Nieuw Ned. Woordenboek" van van Dale met de omschrijving: „afstammeling van eenen blanke ên eene Indiaansche (Amerikaansche) of van eenen Indiaan en eene blanke". Bij Moraes Silva zijn de woorden: „O filho de Europeu com India, branco com mulata, etc.", d. i.: zoon van een Europeaan met eene Indiaansche, van eenen blanke met een mulattin enz.» meer als voorbeelden van het gebruik van mesties te beschouwen.

Zoowel in onze Oost- als in onze Westindische bezittingen hebben wij het woord *mesties* van de Spanjaarden of Portugeezen overgenomen. In Oost-Indië, waar geene negers en dus ook geen mulatten voorkomen, maar men de inlanders, schoon zeer ten onrechte, zwarten noemde, waren mixsticen volgens Valentijn, II, I, bl. 256: „kinderen of van Hollandsche vaders en swarte moeders (want nooit heb ik daar kinderen van een blanke moeder en swarte vader gesien, nog daar af gehoort) of wel van swarte moeders en Portugeesche vaders, die men Toepassen noemt, zijnde afsetsels der Portugeesen, die in de eerste tijden met eygen bewilliging hier gebleven zijn." Valentijn spreekt hier wel bepaaldelijk van Amboina, maar hetzelfde gold van al de Indische gewesten onder het beheer der Compagnie. Zoo onderscheidt Nik. de Graaf in zijne „Voyages aux Indes Orientales", bl. 290, de vrouwen te Batavia in „Hollandoises, Indiennes, Mestices et

Kastices". De *Hollandoises* zijn de in Nederland geborene, die naar Indië zijn overgekomen; de *Indiennes* of *Hollandoises-Indiennes* de in Indië uit Hollandsche ouders geborene; de *Mestices* die gesproten zijn uit een Hollandschen vader en eene inlandsche vrouw; de *Kastices* (zie het volgend artikel) de kinderen van een Hollandschen vader en eene *Mestice*. Vgl. ook nog „Batavia in hare gelegenheid" enz.", D. III, bl. 3 (1). De namen Mesties en Kasties worden thans in Ned. Oost-Indië weinig meer gehoord.

In Ned. West-Indië zou, volgens Dr. Dumontier (in den Catalogus der afd. Ned. Kolon. van de Amsterd. Tentoonstelling van 1883, Groep I, bl. 152) Mesties eene speciale beteekenis hebben, die evenwel van die bij de Spanjaarden verschilt; de

(1) Welk eene zonderlinge voorstelling men zich, toen dit werk geschreven werd (1783), nog in het moederland van de Javanen en Maleiers vormde, blijkt uit het volgende. De Graaf had geschreven: „Les Mestices sont venus d'un Hollandais et d'une Moresse". Hij had het woord Moresse, in navolging van de Portugeezen, gebruikt voor eene inlandsche vrouw, niet met het oog op hare kleur, maar van haren godsdienst (zie hierover het art. *Moor*). In het aangehaalde werk worden nu de woorden van de Graaf vertaald door: „Mestische zijn eindelijk diegene, welke door een blanken vader bij een *pikzwarte* moeder zijn geteeld".

Mestiezen zouden daar de afstammelingen zijn, niet van een blanken vader en een Indiaansche vrouw, maar van een blanken vader en een mulattin, terwijl de afstammelingen van een blanken vader en een mestiezin *kastiezen* zouden heeten. Van Sijpesteyn, „Beschrijving van Suriname", bl. 161, bepaalt zich tot de opmerking, dat de kleurlingen, naarmate zij meer tot het blanke type naderen, Mestiezen, Kastiezen en Poestiezen worden geheeten.

Kasties.

Gelijk *mesties* overeenkomt met het Spaansche *mestizo* en het Portugeesche *mestiço*, is het in het vorige artikel reeds een paar malen vermelde *kasties* gelijk aan het Spaansche *castizo*, en het Portugeesche *castiço*, afstammende van *casta*, waarvan ons *kaste* komt, waaraan vroeger reeds een artikel werd gewijd. *Castizo* en *castiço* beteekenen *van goed*, *zuiver ras* (vandaar *cavallo castiço*, een raspaard, een dekhengst). Het woord is dus uit zijn aard niet zeer geschikt om voor eenige soort van kleurlingen gebezigd te worden; maar vele woorden hebben nevens de absolute ook een relative beteekenis, gelijk men b. v. vele zaken *wit* noemt die in het geheel niet zuiver wit zijn, maar relatief wit in vergelijking met andere. Te Goa, de hoofdstad der Portugeesche bezittingen

in Indië, noemt men kastiezen, niet te onrecht, in tegenstelling met de personen van gemengde afkomst, degenen die, hoewel in de koloniën geboren, toch van zuiver Europeesch ras zijn, daar beide ouders daartoe behooren (dus *Creolen* in den meest gewonen zin). Maar in de Nederlandsche Koloniën heeft men *die* klasse van kleurlingen *kastiezen* genoemd die, door herhaalde kruising met blanken, reeds zoozeer tot de volkomen blanken naderen, dat, wanneer nog ééne kruising met blank bloed plaats heeft, de carnatie der kinderen niet meer van die der Europeanen te onderscheiden is. Zoo zegt Valentijn, II, 1, bl. 256: „de kinderen van een mixstice en een Hollander noemt men poestiçen, en de kinderen van een poestiçe en een Hollander castiçen, die bijna zoo blank als een Hollander zijn, en na welke men de kinderen, uit de volgende huwelijken voortkomende, weer onder deHollandsche telt." Hiermede stemt overeen N. de Graaf, op de plaats in het art. *Mesties* aangehaald, behalve dat hij de poestiezen overslaat, die door Valentijn tusschen de mestiezen en de kastiezen zijn ingeschoven. Waarschijnlijk heeft hij die onder de mestiezen medegerekend.

In Nederlandsch West-Indië, waar men ook met *mesties* wel een weinig in de war schijnt te zijn, is de beteekenis van *kasties* geheel miskend. Zoowel volgens van Sijpesteyn als volgens Dr. Dumontier (zie de plaatsen aangehaald in het art. *Mesties*) staan de *poestiezen* niet, gelijk bij Valentijn

tusschen de mestiezen en de kastiezen, maar nog achter deze laatsten, als afstammelingen van een blanken vader met een kastiezin, en volgens Dumontier bestaat er zelfs nog een lichtere graad van kleurlingen dan de poestiezen, namelijk de *testiezen*, gesproten uit een blanken vader met eene poestizin en omgekeerd. Maar wanneer er nog twee graden tusschen een kasties en een blanke staan, heeft eerstgenoemde, dunkt mij, nog weinig recht om zelfs in betrekkelijken zin een persoon van zuiver ras genoemd te worden.

Ik kan in geen enkele taal behalve de onze een spoor vinden van die woorden poesties en testies. Hun oorsprong is mij onbekend en de *oe* in het eerstgenoemde woord is iets zoo eigenaardig Hollandsch, dat ik nauwelijks de gedachte onderdrukken kan, dat wij hier met door de Nederlanders naar de analogie van mesties en kasties gevormde kunstwoorden te doen hebben.

Onder de namen voor soorten van kleurlingen vind ik ook nog *Terceronen* en *Quarteronen* of *Quadronen*. Deze namen hebben het voordeel dat zij door hun vorm zelf den graad van bloedmenging aanduiden; maar wanneer ik nu als verklaring van *Terceroon* vind opgegeven: afstammeling van een Europeaan en eene mulattin, en van *Quarteroon*: afstammeling van een Europeaan en van een terceronin of mesties (Kramer's „Algemeene Kunstwoordentolk", 4e druk, in v. v. *quart* en *tercero*), dan weet ik weer niet waar mij aan

te houden, daar mesties òf kleurling in het algemeen, òf, volgens speciaal Spaansch gebruik, een afstammeling van een blanke met een Indiaansche, òf eindelijk, volgens Dr. Dumontier, juist zelfs een afstammeling van een Europeaan en een mulattin (dus hetzelfde als volgens de hier gegeven verklaring terceroon) beteekent. In het belang der anthropologie wordt eene vaststelling van den zin dezer verschillende benamingen dringend gevorderd.

Karboeger.

Een bijzondere soort van kleurlingen wordt in Suriname door den naam van Karboeger aangeduid. Eigenlijk zijn de Karboegers een stam van Indianen, die de oevers der Tebiti-rivier, een zijtak van de Coppename, bewoont. Deze Karboeger-Indianen onderscheiden zich van andere Indiaansche stammen door een donkerder huidkleur en gekroesd haar. Zij zijn blijkbaar een gekruist ras, en men beweert dat zij afstammen van Caraïben, die van een gestrand schip de mannen gedood en de vrouwen weggevoerd hebben. Te Paramaribo geeft men den naam van Karboegers aan kinderen van negers en mulattinnen of negerinnen en mulatten, die dus drie vierden negerbloed hebben en een terugtred tot het zuiver zwarte ras maken. Zij heeten waar-

schijnlijk zoo omdat hunne carnatie het meest met die der Karboeger-Indianen overeenkomt. Zie over hen van Sijpesteyn, „Beschrijving van Suriname", bl. 161, en Dr. Dumontier in „Catalogus der Ned. Koloniale afd. van de Amsterdamsche tentoonstelling van 1883", Groep I, bl. 151.

Liplap.

Naam die vooral op Java, misschien ook elders in Nederlandsch-Indië, gegeven wordt aan eene zekere klasse van personen, in hoofdzaak afstammende van de Portugeezen die tijdens de verovering der bezittingen van Portugal door de Ned. O.-I. Compagnie in hare nederzettingen gevestigd bleven en de Hervormde kerkleer aannamen, en te wier behoeve te Batavia en elders langen tijd in de Portugeesche taal werd gepredikt, totdat deze schier geheel door de Maleische verdrongen was. Ofschoon van Europeanen, althans Europeesche vaders, die vóór twee à drie eeuwen leefden, afstammende, moeten zij echter, wegens de sterke inmenging van inlandsch bloed, als kleurlingen beschouwd worden. Doorgaans onder elkander huwende of zich weder met inlandsche vrouwen verbindende, leven zij schier geheel gescheiden van de Europeanen of kleurlingen van nieuweren oorsprong, en vormen bijna een eigen ras, dat een mengelmoes van Maleisch en Hol-

landsch van de slechtste soort als taal heeft aangenomen, eigenaardige gewoonten volgt en zich, tengevolge van grove verwaarloozing, veelal door groote stompzinnigheid en onkunde onderscheidt.

„Geplaatst", zegt van Rees, „Herinneringen uit de loopbaan van een Indisch officier", 3e druk, 1e serie, bl. 239, „tusschen Europeanen, die zich niet met hunne vorming bemoeien, en inlanders, waarmede zij zich niet willen afgeven, blijven zij op een lagen trap van ontwikkeling staan". Beide seksen zijn bijzonder keurig op hunne kleeding, die bij de mannen, *signo's* geheeten, zeer nauwsluitend en stijf is, maar bij de vrouwen, die *nonna's* genaamd worden, en er in hare jeugd dikwijls allerliefst uitzien, zich door bevalligheid en goeden smaak onderscheidt. De mannen schrijven doorgaans eene fraaie hand, en worden dus dikwijls als kopiïsten gebezigd, maar begrijpen vaak zoo weinig van hetgeen zij schrijven, dat hunne kopiën van fouten wemelen; de vrouwen zijn vaardig in handwerken, hebben eenigen aanleg voor muziek en zijn hartstochtelijke danseressen.

De naam *liplappen* dien men hun geeft, en die ook wel, misschien beter, *liblabben* geschreven wordt, is uit geene bekende taal te verklaren, of men moest er, met sommigen op Sumatra's Westkust, het Bataksche *liplip* in vinden, hetwelk beteekent: *iemand als zijn bloedverwant verloochenen, omdat men zijne schulden niet wil betalen.*

Zie v. d. Tuuk, Bataksch Wdbk., bl. 484. Deze verklaring is echter geheel onaannemelijk; behalve dat de beteekenis in het geheel niet past, was de naam van Liplap reeds te Batavia in gebruik, toen men er zelfs den naam der Bataks te nauwernood kende. *Liplap* schijnt mij een komisch, willekeurig gevormd woord te zijn, op de wijze van *mikmak* en dergelijke, — een spotwoord dat, eenigszins geluidnabootsend, op de hoogst gebrekkige en belachelijke taal dezer klasse van kleurlingen wijst.

In de beruchte „Relation de la ville de Batavia", als aanhangsel gevoegd bij de „Voyages aux Indes Orientales" van Nic. de Graaf, komt, bl. 291, eene plaats voor over de vrouwen te Batavia, waarin van de Hollandoises-Indiennes, dat zijn de in Indië uit Europeesche ouders geborene meisjes, gezegd wordt: „on les appelle ordinairement les Enfants *Liblabs;* la plus part de celles-ci ont, à ce qu'on dit, le timbre un peu felé". Ik weet niet recht wat ik van deze woorden maken moet. Is de naam *Liblab* in de Graaf's tijd (omstreeks 1720) de speciale naam geweest der in Indië uit Europeesche ouders geboren vrouwen, of schuilt er iets bijzonders in dat *Enfants* Liblabs? Dat destijds de toon der Bataviasche Maatschappij uitermate slecht was, dat ook Europeesche ouders de opvoeding hunner kinderen schandelijk verwaarloosden, ze vaak geheel aan slaven overlieten en zelfs niet zorgden, dat zij de

Nederlandsche taal leerden, en dat de dochters zich in reine zeden en beschaafde manieren vaak weinig boven de Liplapsche dames verhieven, zijn zeker maar al te bekende zaken; maar dit is toch de eenige plaats die mij ooit is voorgekomen, waarin dames van onvermengd Europeesch bloed, in weerwil van, ja men zou zeggen juist om hare zuiver Europeesche afkomst, *Liplappen*, of eigenlijk, wat nog vreemder is, *Liplapsche kinderen* worden genoemd. Wie tegenwoordig het wagen mocht eene dame van zuiver Europeesch bloed, die gewoonlijk te Batavia zelve al de voordeelen eener Europeesche opvoeding heeft genoten en in niets bij hare zusters in het vaderland achterstaat, eene Liplap of een Liplapsch kind te noemen, zou haar eene grove en waarschijnlijk geheel onverdiende beleediging toevoegen.

Wetanger.

In de „Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië", N. V., D. I, wordt, in een rapport over den staat van Bantam in 1786, op bl. 147 gewag gemaakt van *Wettangers* of Compagnies-onderhoorigen. De Redactie tracht dit woord in eene noot te verklaren, en noemt het „een bastaardwoord ontleend aan *Wettang* (*wetan*), het Oosten, zoodat Wettangers „menschen uit het Oosten" zou beteekenen". Die ver-

klaring is echter zeer onvoldoende. Waar komen die Oosterlingen van daan? Waarom wordt in een land, waar Makassaren, Boegineezen, Timoreezen, Alfoeren, Papoea's en ik weet niet hoevele stammen meer, terecht „Oosterlingen" kunnen genoemd worden, die naam in het bijzonder geschonken aan een klein deel der bevolking, dat er bezwaarlijk een speciaal recht op hebben kon?

Wij weten thans beter wat in den tijd der Compagnie de *Wettangers* of liever *Wetangers* waren, uit het „Resumé van het onderzoek naar de rechten van den Inlander op den grond in Bantam", bl. 3. Ziehier wat wij daar lezen: „Zij waren tot zekere straffen veroordeeld en gehouden tegen de zeeroovers en ander kwaad volk in straat Soenda en langs de kusten te kruisen, omtrent de schepen te rapporteeren en andere zware diensten te doen, hetgeen ten gevolge had dat velen zich daaraan onttrokken, door zich in de bovenlanden te vestigen. Zij waren verplicht nabij St. Nikolaaspunt te wonen."

De toestand dezer Wetangers schijnt mij verklaard te moeten worden uit het inlandsch recht, volgens hetwelk schuldenaars, die hunne schulden niet kunnen betalen, ter voldoening daarvan tot lichamelijke diensten ten behoeve hunner schuldeischers verplicht worden, en dus in een staat van onvolkomen slavernij verkeeren. Men noemt zulke pandelingen *orang beroetang* of *orang oetangan*, en uit dit laatste woord schijnt *wetanger* ver-

basterd. Zij zullen dus als het ware pandelingen der Compagnie zijn geweest, haar door den rechter toegewezen om door persoonlijke diensten de boeten of andere straffen te vervangen, hun wegens misdrijven opgelegd.

Mardijker.

Mardijker is de vernederlandschte vorm van het Maleische *mardaheka* of *mardeka*, Jav. *mardikô*, vrij, een vrij man, die niet tot heerediensten verplicht is. Men noemde *mardijkers* eene klasse van inlanders, die in de geschiedenis van Insulinde eene vrij belangrijke rol heeft vervuld, maar omtrent wier oorsprong en beteekenis veel onzekerheid heerscht. Men vindt reeds sporen van het bestaan der Mardijkers onder het Portugeesch bestuur, dat aan onze verovering der Molukken is voorafgegaan. Zie Valentijn II, 1, bl. 123; 2, bl. 16. Het is waarschijnlijk hun naam die Valentijn en anderen op het denkbeeld heeft gebracht, dat zij afstammelingen waren van vrijgegeven of vrijgekochte slaven; maar, ofschoon het zeer mogelijk is, dat velen onder hen inderdaad vrijgelatenen of afstammelingen van dezen geweest zijn, staat het toch vast dat het woord niets meer beteekent dan een vrijman, onverschillig of hij al of niet eenmaal tot den slavenstand heeft behoort. Men leert evenwel ook nog uit dien naam, dat de

bedoelde vrije lieden geen Europeanen, maar inlanders waren; want waarom zou men ze anders een Maleischen naam gegeven hebben? De vrije, niet in dienst der Compagnie staande of door haar bezoldigde Europeanen, met andere woorden, de blanken die als kolonisten naar Indië waren gekomen, werden Vrijburgers genoemd; zulke Vrijburgers waren nu ook de Mardijkers, maar als men hen met den naam van Vrijburgers noemde, voegde men er doorgaans tot onderscheiding *zwarte* bij, daar men gewoon was alle inlanders *zwarten* te noemen.

De kolonel Haga, die ons, als inleiding tot een lezenswaardige verhandeling over de Mardijkers van Timor (in het Tijdschrift v. het Bat. Gen., Dl. XXVII, blz. 191), de resultaten van zijn zorgvuldig onderzoek over de Mardijkers heeft medegedeeld, erkent als het doel dezer instelling, een inlandsch element te scheppen, dat, onder het rechtstreeksch bestuur der overheerschers geplaatst en door voorrechten aan deze verbonden, een tegenwicht zou helpen vormen tegen de massa der inheemsche bevolking. Het lag in den aard der zaak, dat men onder die Mardijkers oorspronkelijk alleen zulke inlanders opnam, die, ter plaatse waar men ze vestigde, vreemdelingen waren, welke of om eenige reden de bescherming der Compagnie gezocht hadden, of door het voorspiegelen van voordeelen waren gelokt. Later zich voortplantende en in aantal wassende, erlangden zij, vooral te

Batavia, eene belangrijke plaats in de maatschappij. Velen dreven een aanzienlijken handel, inzonderheid in kleedjes en kostbaarheden, waren vermogend en bewoonden fraaie huizen; anderen leefden in de nabijheid der stad van tuin- en akkerbouw. Zie Valentijn, IV, 1, bl. 254; „Batavia in derzelver gelegenheid", III, bl. 35.

De Mardijkers werden tijdens de Compagnie ook voor schuttersdiensten bestemd; waar hun aantal dit toeliet werden de weerbare mannen onder hen in compagniën of vendelen ingedeeld. Zie b. v. de beschrijving van Batavia in D. I der Verhandelingen van het Bat. Gen., bl. 61. Niet zelden namen de Mardijkers ook deel in de militaire expeditiën door de Compagnie uitgerust. Zie b.v. Baldaeus, Ceilon, bl. 71 en 80, en de Jonge „Opkomst van het Ned. gezag," D. VI, bl. CVIII en 171. Nergens echter hebben de Mardijkers eene grootere rol vervuld dan op Timor; alleen op dat eiland (te Koepang en Babauw) is nog onder dezen naam eene afdeeling militairen, uit verschillende inlandsche en vreemde elementen bestaande, in dienst gebleven. De verhalen echter omtrent hunne heldendaden en de hun toegekende eerbewijzen bij een aanval der Portugeezen in 1749, berusten slechts op mondelinge overlevering, en het legendair karakter dezer berichten is door kolonel Haga in het aangehaalde stuk duidelijk in het licht gesteld.

Te Batavia is de naam Mardijkers sedert lang

in onbruik geraakt, en vervangen door dien van Papangers. Radermacher en W. van Hogendorp in hun beschrijving van de stad Batavia (Verhh. v. het Bat. Gen. I, bl. 61) gebruiken Papangers en Mardijkers als synoniemen, en het Koloniaal Verslag over 1849 zegt over die Papangers het volgende: „Dit corps, samengesteld uit vrijgegeven slaven, Maleiers, Mooren, Bengaleezen en hunne afstammelingen, die hun 16e jaar zijn ingetreden en hun 40e nog niet hebben bereikt, is reglementair eene inlandsche schutterij en staat dan ook, behoudens het gezag van den Resident, onder de bevelen van den kommandant der schutterij. Zij onderscheidt zich echter van de boven behandelde schutterijen daardoor, dat zij geheel voor 's lands rekening komt *buiten* de schutterlijke kas, en geregeld al de wachten in de oude stad betrekt tegen dagelijksche soldij. De diensten welke dit corps bij voortduring verricht, geven reden tot tevredenheid". In weerwil dezer laatste woorden blijkt uit „Ind. Staatsbl.", 1849, no. 17, dat de Regeering destijds reeds het voornemen koesterde, het corps Papangers te reorganiseeren of geheel op te heffen. Dit laatste schijnt eenige jaren later gebeurd te zijn.

Van den oorsprong van den naam Papangers kan ik geene rekenschap geven. Onder de vreemde Oosterlingen, te Amboina wonende, worden door Valentijn, II, 1, bl. 156, ook Pampangers (bewoners van het gewest Pampanga op Manilla) ge-

noemd. Men kan aannemen dat onder de Mardijkers ook afstammelingen van die natie scholen, maar, daargelaten dat het woord Pampangers een *m* te veel heeft, is het niet aan te nemen, dat zij onder de Bataviasche Mardijkers ooit zoodanig het overwicht hebben gehad, dat *hun* naam dien van Mardijkers verdringen kon.

Toepassen.

Zoo heet een deel der bevolking van de door de Compagnie beheerde gewesten, dat veel overeenkomst had met de Mardijkers en dikwijls met hen verward wordt. Zoo lezen wij in „Batavia in derzelver gelegenheid", D. III, bl. 35: „de Mardijkers of Toepassers zijn Indianen van verschillende natiën, volgens veler meening Toepassers genoemd, omdat zij de zeden en godsdienst der volkeren, bij welke zij woonen, lichtelijk, als bij toepassing, aannemen". Valentijn onderscheidt echter tusschen Mardijkers en Toepassen, en zegt dat deze laatsten, althans te Amboina, afstammelingen zijn van Portugeesche vaders en inlandsche moeders. De belachelijke verklaring van den naam Toepassers, zoo even vermeld, zal wel niet vele voorstanders vinden; maar het woord is klaarblijkelijk verhollandscht en zal moeten afstammen van het een of ander inlandsch woord, dat met het Nederlandsche woord *toepassen* eene toevallige

overeenkomst had. Het zal dus gevormd zijn op de manier van *kaalkop* van *kakap*, *passeerbaan* van *paséban*, *boetjongen* van *boedjang*, *Bokje* van *Boegis* of *Boeginees*, *Baviaan* van (het eiland) *Bawéan*, en andere dergelijke producten van Europeesche onwetendheid of valsch vernuft. Zulk een woord vinden wij in het Malabaarsche *toepay*, dat volgens Canter Visscher, „Mallabaarse brieven", bl. 121, *tolk* beteekent. Men werpe niet tegen dat deze verklaring niet met de klankwetten strookt; zulke willekeurige verbasteringen zijn aan geen wetten onderworpen. Canter Visscher bevestigt de meening van Valentijn, dat de Toepassen in hoofdzaak van Portugeesche vaders en inlandsche vrouwen afstammen, en verzekert ons, dat zij, ofschoon met slavenkinderen en vrijgelaten slaven van allerlei natiën vermengd, zich veel op hunne Portugeesche afkomst lieten voorstaan. Allen echter werden door hen afgestooten die niet den Roomschen godsdienst beleden. „Daar wordt", zegt gemelde schrijver, die een langen brief aan de Toepassen wijdt, „een groote menigte van deze Toepassen gevonden door Mallabaar en bijzonderlijk aan den zeekant en bij Fortressen en Losiën (Loges) der Europeanen; men vindt er ook vele in en rondtom deze stad Couchim, die zich generen met allerlei Ambagten..... ook begeven zich degene welke buiten de stad wonen tot den landbouw. Daarbij worden ze van de E. Maatschappij gebruikt in den oorlog, of tot het be

zetten van Posten, daar ze meteen tot briefdragers dienen."

De Toepassen schijnen dus oorspronkelijk op de kust van Malabar te huis te behooren, en vandaar hun verminkten naam naar Batavia en de Molukken te hebben medegebracht. De weinige naar die gewesten afdwalenden verloren zich onder de Mardijkers, waarvan, om dit in het voorbijgaan te zeggen, ook velen den Christelijken godsdienst beleden.

Bokje, Bokkenees.

Er is misschien geen tweede volksnaam die zoo mishandeld en op velerlei wijzen verminkt is, als die der Boegineezen op Zuid-Celebes.

Hun Maleische naam is Orang Boegis, menschen van Boegis. Maar dit Boegis is reeds door verwisseling der lipletters W en B ontstaan uit Woegi, een dorp aan de rivier Tjenrana, welks bewoners in ouden tijd de rol van tolken vervulden bij de vreemdelingen, die het Hof van den machtigsten Vorst dier streken, Sawêri Gôding, kwamen bezoeken. De naam To Woegi, dien deze volken zich gaven, werd weldra uitgebreid tot allen die hunne taal spraken. (Zie Matthes, „Boegineesche Spraakkunst", Inleiding). Zooals men van Balineezen, Soendaneezen en Bankaneezen spreekt, maakten de Nederlanders van Boegis

soms Boegissen, maar meest Boegineezen, en deze vorm bleef tot heden de gebruikelijke; bij oudere schrijvers echter vindt men ook *Boekaneezen* (Canter Visscher, „Mallabaarse brieven", bl. 65 en elders) en *Bokaneezen* (Stavorinus, „Reize van Zeeland naar Batavia", I, bl. 236: „Bijzonder maken de slaaven die van het eiland Celebes of Macasser komen, en wel voornamelijk de Bokaneezen, zich aan gruwelijke moorden schuldig; ook behooren de meeste amokspuwers tot deze natie"). De Engelschen noemden ze oudtijds gemeenlijk *Buggesses* of *Bugguesses*. Maar de zonderlingste verbastering is die tot *Bokjes*, welke naam te Batavia werd gegeven aan eene kolonie van Boegineezen, na het einde der Makassaarsche oorlogen derwaarts overgebracht. Zie „Batavia in derzelver gelegenheid", D. III, bl. 35.

In onze volkstaal hoort men een zeer onbeschaafd en ruw mensch, iemand van barbaarsche manieren en voorkomen, wel eens een *Bokkenees* noemen. Klaarblijkelijk is ook dit eene verbastering van Boeginees. Met de beteekenis van gemelden scheldnaam komt het karakter van wreedheid en teugellooze drift, dat men aan de Boegineezen toekende, goed overeen.

Ik wil hier in het voorbijgaan nog van een verbastering van een anderen op Celebes te huis behoorenden naam spreken. Nabij en op de kusten van dat eiland leeft een aanzienlijk gedeelte van den steeds op het water zwervenden stam

der Badjo's of Bayo's (bekend door Vosmaer's „Korte beschrijving van het zuid-oostelijk schiereiland van Celebes" in Deel XVII der „Verhandelingen van het Bat. Gen.", en van Verschuer's bericht „de Badjo's", in D. VII van het T. v. h. Aardr. Gen.). Deze Badjo's worden in het Makassaarsch *Toe-ri-djéné* genoemd, d. i. letterlijk: *menschen op het water*. Volgens sommige schrijvers zou die naam door de Europeanen te Makasser tot *Trojeenders* verbasterd zijn. De heer Matthes zegt echter in zijne „Opmerkingen omtrent de Hollander's beschrijving van het Gouvernement van Celebes in zijne „Handleiding bij de L. en Vk. van N.-I." ", bl. 16, dat hij die benaming *Trojeenders* nooit heeft vernomen.

Laskar, Laskarijn.

Indische, ook Maleische en Javaansche matrozen, op Europeesche schepen varende, worden thans dikwijls ook in Nederland *laskars* genoemd. De Woordenlijst van de Vries en te Winkel en van Dale's Nieuw Ned. Wdbk. geven den vorm *laskaar*, mv. *laskaren*, die echter minder gebruikelijk en naar mijn inzien ook minder juist is; eerder ware dan als vernederlandschte vorm *lasker* aan te bevelen.

Dit woord is het Perz. *lasjkar*, dat eigenlijk *leger* beteekent en in dien zin ook in de

Maleische taal is overgegaan, zooals blijkt uit de in Marsden's „Malay Dictionary" aangehaalde voorbeelden. Het tegenwoordig gebruik van *laskar* voor Indische matrozen hebben wij van de Engelschen overgenomen. In Stocqueler's „Oriental Interpreter" wordt het dus verklaard: „*Lascar*, a European term for certain descriptions of menials in India. Sailors (shipkeepers), employed in harbour, tent-pitchers, the people employed to do the dirty work of the artillery and the arsenals etc. are called lascars. The term is derived from lushkur, literally an army man." Lucas, „Engl.-Deutsches Wörterb.", verklaart *lascar* door, „der Lasker, der Indische Matrose im Dienste der Englischen Compagnie."

Bij deze verklaringen moet echter worden opgemerkt:

1o. Dat het Perz. *lasjkar* nooit iets anders beteekent dan *leger*, en de beteekenis van krijgsman, soldaat, alleen toekomt aan het denominatieve *lasjkari*, waarvan onze oude schrijvers zeer juist in het Nederlandsch *laskarijn* maakten, b. v. van Linschoten, „Itinerario", bl. 59. En zoo wordt ook bij Baldaeus, „Beschrijvinge van Ceylon", bl. 66, 71, 80, 90 enz. aan de inlandsche soldaten in dienst der Compagnie de naam van *Lascaryns* gegeven.

2o. Dat de samenhang en overgang der beteekenissen waarschijnlijk deze is: *a.* soldaat, *b.* inlandsch soldaat in dienst der Engelsche of

Nederlandsche Compagnie, aan wien, in vergelijking met de Europeanen, mindere diensten werden opgedragen, *c.* sjouwer, werkman op de werven en kaden, *d.* inlandsch licht matroos, met het gewone scheepswerk belast.

Neger.

Ik begrijp volstrekt niet, waarom Weiland en Lexer (in Grimm's „Deutsches Wörterbuch"), dit woord van het Fransche *nègre* afleiden. *Nègre* is de verfranschte, gelijk het Hoog- en Nederduitsche *neger* de verduitschte vorm van het Portugeesche (ook in het Spaansch, Italiaansch en, behoudens de wijziging der uitspraak, in het Engelsch onveranderd gebruikte) *negro*. Niet aan de Franschen, maar aan de Portugeesche zeevaarders, zijn wij onze eerste kennis van West-Afrika verplicht. *Negro* beteekent *zwart*, een *zwarte* en stamt af van het Latijnsche *niger*. Met *neger* komt overeen het Arab. *aswado*, mv. *soedân*, vanwaar *bilado's-Soedân*, het land der zwarten of negerland.

De geographische bepaling van den naam Negerland is zeer moeilijk. Men gaf langen tijd den naam van Negers aan alle zwarte stammen van Afrika, en velen doen dit nog heden. De ethnologen echter beperken den naam Neger tot de koolzwarte stammen, die ten zuiden der Sahara tot om-

streeks den Evenaar wonen. Deze vormt, zeer ruw genomen, de grens tusschen de Neger- en de in vele opzichten van hen verschillende Bantoe-stammen, die zich uitstrekken tot Afrika's zuidspits, behalve dat de zuidwesthoek door de Hottentotten en met hen verwante Boschjesmannen bewoond wordt. Ten noorden der Negers wonen Semietische en Hamietische stammen, verspreid onder hen Nubiërs en Fellatah (Nuba-Fulah-volken). Wenschelijk ware het dat zich het gewone spraakgebruik naar die wetenschappelijke onderscheiding richtte. Vgl. mijne opmerkingen in „Daniel Veth's reizen in Angola", bl. 335—337.

Heeft ons de Kaapkolonie in betrekking gebracht tot de Zuid-Afrikaansche stammen, onze voormalige bezittingen op de kust van Guinea plaatsten ons te midden van echte negers. Ook daar zijn uit de vermenging van blanken en zwarten een zeker aantal kleurlingen gesproten, die eveneens, naar den graad der vermenging, verschillende namen dragen, welke niet geheel met de benamingen in Oost- en West-Indië gebruikelijk overeenstemmen. Ik lees daaromtrent bij de Marrée, „Reizen op en beschrijving van de Goudkust van Guinea", D. II, bl. 135: „de dochter door eenen Blanke bij eene Negerin verwekt, is eene Tapoeijerin — bij eene Tapoeijerin, Mulattin, (1) — bij eene

(1) Bl. 44 worden Tapoeiers en Mulatten gelijkgesteld; bl. 52 worden Tapoeiers genoemd

Mulattin, Castiessin, — en bij eene Castiessin wederom Blanke. De dochter van eenen Tapoeijer of Mulat bij eene Negerin noemt men Caboegerin". Uit hetgeen voorafgaat blijkt echter dat Mulat, daargelaten de speciale beteekenis hier vermeld, ook de algemeene naam is van afstammelingen van blanken en zwarten.

Caboeger (er staat eigenlijk Cabocger, maar dat zal wel een drukfout zijn) schijnt mij hetzelfde als het in West-Indië gebruikte *Karboeger*, waarvan ik hierboven in een afzonderlijk artikel gesproken heb. Evenals deze naam moet ook *Tapoeier* uit Amerika afkomstig zijn. Het is oorspronkelijk de naam van een zeer woesten stam van Indianen, die onze bondgenoot was in onze oorlogen met de Portugeezen in Brazilië. De Portugeezen schrijven hun naam *Tapuya*. Zie over hen o. a. van Kampen „Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa", bl. 411, 425, 433, 446, enz. Hoe deze namen naar Afrika gekomen zijn, kan ik evenmin verklaren, als de beteekenis waarin zij gebruikt worden.

De Engelsche populaire vorm *nigger* voor *neger*

„kinderen van blanken en die van de kleur." Zij vormen een zoogenaamd *kwartier* en trekken op als eene Compagnie in volle uniform, gecommandeerd door een Kapitein en twee Luitenants. De Tapoeiers hebben eene groote neiging om de blanken na te apen.

en de omstandigheid dat de duivel gewoonlijk als zwart wordt afgemaald, zouden ons bijna verleiden eenig verband te zoeken tusschen den Neger en den *zwarten Nikker*. Doch de Germaansche oorsprong van *Nikker* (bij Vondel „Peter en Pauwels", II, 135, ook *Ikker* (1) geschreven), verwant met het Zweedsche *năk*, *nek*, het Eng. *nick* (old nick), het Hoogd. *neck*, *necker*, *nicker*, *nixe* enz. alles benamingen voor booze geesten, staat te vast om eenigen twijfel toe te laten.

---

(1) Van Lennep, Vondel, IV, bl. 53, noot, meent dat van 't oude *den Ikker*, door de *n* van 't lidw. bij 't zelfst. nw. te trekken, later *de Nikker* ontstaan is, op de wijze zooals 't volk *Noom* heeft gemaakt uit *den Oom* of *mijn Oom*. Maar ofschoon die meening het gezag van Bilderdijk voor zich heeft, schijnt het mij dat hier het omgekeerde heeft plaats gehad, namelijk aantrekking van de *n* van het zelfst. nw. door het voorafgaande lidwoord, zooals in *ar* voor *nar* (narrenslede). Die *n* tusschen het lidwoord en het volgend met een vokaal beginnend zelfst. nw. was altijd een zeer bewegelijk element, omdat zij doorgaans niet den verbogen vorm van het lidwoord aanduidde, maar bloot euphonisch was.

Kafir, Kaffer.

Dit woord is Arabisch en beteekent *ongeloovige*. In eene noot op zijne vertaling van de Warren's „Engelsch-Indië", I, bl. 167, zegt de heer van der Maaten: „*Kaffer* of *Kafir* is een scheldnaam dien Aziatische en Afrikaansche Muzelmannen aan alle volken geven die met hen van geloof verschillen. Waarschijnlijk afgeleid van het gebergte Kaf, dat volgens hunne mythologie de grenzen van hun halfrond omgeeft." Deze afleiding is een waarschuwend voorbeeld voor allen die het wagen verklaringen van woorden te beproeven uit talen, waarvan zij niets verstaan. *Kafir* is in het Arabisch het tegenwoordig deelwoord van het werkwoord *Kafara*, dat *ondankbaar*, *goddeloos*, *ongeloovig zijn* beteekent, en wordt inzonderheid gebruikt van allen die den Islam verwerpen. De naam is bij ons het meest in gebruik als geographische naam van twee volken: de bewoners van Kafiristan in het N.-O. van Afghanistan, en die van het Kaffergebied in Zuid-Afrika, dat den zuidoostelijken hoek van dat werelddeel tot aan de Delagoa-baai beslaat. In beide gevallen is de naam ongetwijfeld van de belijders van den Islam afkomstig en misschien alleen door misverstand der Europeanen bepaaldelijk een geographische naam geworden. Zelfs als zoodanig was in vroeger tijd het gebruik in Afrika veel minder beperkt.

Zoo zegt b.v. van Linschoten, „Itinerario", bl. 60, dat over 't geheel naakt loopen „die swarten ofte Caffres van 't land van Mossambique en alle die custe van Aethiopia ende te landwaarts binnen, tot die Cabo de Bona Esperansa."

Moor, Mooriaan.

Moor komt van het Latijnsche *Maurus*; de Mauri waren de bewoners van het noordwestelijk gedeelte van Afrika, dat tegenover Spanje ligt en thans door Marokko en Algerië wordt ingenomen. Door de Arabieren onderworpen en tot den Islam bekeerd, smolten de Mooren eenigermate met hunne overheerschers te zamen, maar staken later het hoofd weder meer zelfstandig op, zoodat de strijd dien de Christenen van Spanje en Portugal te voeren hadden om zich van hunne Moslimsche, steeds uit Afrika ondersteunde, overheerschers te bevrijden, veelal als een strijd tegen de Mooren beschouwd wordt.

In hoofdzaak zijn de oude Mauri hetzelfde volk dat later door de Arabieren Berbers werd genoemd, een naam ontleend aan het oude, klassieke *barbaren*. In eene nadere ontleding der stammen, die onder de namen Mooren en Berbers worden begrepen, kan ik hier niet treden. Men zie het voortreffelijk artikel van Prof. de Goeje over de Berbers, in „de Gids" voor 1867, D. III, bl. 13.

De naam van Mooren kreeg bovendien in tweeërlei richting eene uitbreiding. De donkere huidskleur der Mooren, ofschoon op verre na niet zoo zwart als die der Negers, was oorzaak dat zij in de voorstelling der Europeanen met de overige donkerkleurige en zwarte rassen van Afrika samensmolten en Moor of Mooriaan als synoniem met Zwarte of Neger werd gebruikt. Vandaar in het Engelsch *blackamoor*; vandaar dat Othello „the Moor of Venice" heet; vandaar onze spreekwijze „den Mooriaan wasschen" of „schuren", voor vergeefsch werk doen. Speciaal wordt nog in de Statenvertaling des Bijbels de naam van Mooren gegeven aan de Cuschieten of Ethiopiërs, eene van ouds beroemde zwarte of donkerkleurige natie, wier rijk zich over het tegenwoordige Nubië en Abessynië uitstrekte.

De tweede uitbreiding van het gebruik van den naam Moor had haren oorsprong niet zoozeer in overeenkomst van huidskleur, maar in overeenkomst van belijdenis. De Mooren, met wie de bewoners van het Iberische Schiereiland eeuwenlang in oorlog hadden geleefd, waren niet alleen vijanden van hunne vrijheid, maar ook van hunnen godsdienst. De Spanjaarden en Portugeezen streden voor het Kruis tegen de Halve Maan. Toen hunne ontdekkingstochten hen naar Malabar en Koromandel voerden, vonden zij ook daar een groot aantal belijders van den Islam, op wie ze den naam van *Moros*

of Mooren overbrachten, en van de Portugeezen leerden ook de Nederlanders het gebruik om de Indische Mohammedanen *Mooren* te noemen. Zoo zegt b.v. Valentijn, „Choromandel", bl. 108: „Behalve de Heydenen heeft men hier te lande ook zeer veel Mooren of Mohammedanen, die mettertijd ook meesters van het land geworden zijn". Maar dit gebruik werd door ons hoofdzakelijk beperkt tot de Moslemen van het vasteland van Indië. Vgl. Pijnappel, „Geographie van Ned.-Indie", 2e druk, bl. 59. Zoo is het althans in onze dagen, maar bij vroegere schrijvers werd ook wat op Java Mohammedaansch is niet zelden Moorsch genoemd. Zoo leest men b. v. in „Batavia in derselver gelegenheid", D. I, bl. 19, van den *Moorschen* Landvoogd van Japara; bl. 22, van de *Moorsche* lijfwacht van den Soesoehoenan, in tegenstelling met de Europeesche wacht hem toegevoegd; bl. 23 van den *Moorschen* tempel (d. i. de moskee) van Toeban, enz. Doch van de Javanen als Mooren te spreken, is thans geheel in onbruik geraakt.

Razzia.

Dit woord is niet opgenomen in Prof. Dozy's „Oosterlingen", maar dat het wel had mogen opgenomen worden, is reeds opgemerkt door Prof. de Goeje, in zijne aankondiging van genoemd werk in „de Ned. Spectator", 1867. Dozy geeft echter

de verklaring van *razzia* in zijn „Glossaire des mots Espagnols et Portugais, dérivés de l'Arabe", art. *Gazua*. In de eerste uitgave van het Glossaire had de heer Engelmann alleen geschreven: „*Gazua* portug. (expédition militaire), de *gazât* ou *gazâwa*, qui signifie: une expédition militaire contre les infidèles. De ce mot Arabe les Français ont fait leur *razzia*." Dozy doet hierbij nog opmerken, dat ook de vorm *gazwa*, schoon ontbrekende in het Woordenboek van Freytag, in het Arabisch menigmaal voorkomt; dat dit eigenlijk de vorm is waarvan *gazua* afstamt, en dat men in het Port. ook *gazia* en *gaziva* aantreft. Dit *gazia* nu, dat het meest overeenkomt met het Fransche *razzia*, heeft ook zijn voorbeeld in het Arabisch, zooals blijkt uit Dozy's „Supplément aux Dictionnaires Arabes", T. II, p. 212, nam. in *gâzia*, attaque, coup de main, prise. Om te doen begrijpen hoe uit dit *gâzia* razzia kon ontstaan, heb ik alleen nog te doen opmerken, dat de Arabische letter *gain* of *ghain*, die noch aan onze *g*, noch aan onze *r* beantwoordt, maar beider klank eenigermate in zich vereenigt, evengoed door *r* in *razzia*, als door *g* in *gazua* kon worden uitgedrukt.

Dit woord *razzia* kwam bij de Franschen in gebruik in Algiers, voor de menigvuldige strooptochten op het gebied van vijandige stammen, om hen van hun vee en leeftocht te berooven. Maar men gebruikt het ook voor de slavenjachten,

die nog zoo vaak door de Moslemen in Afrika gehouden worden, als een ontaard overblijfsel van den heiligen oorlog tegen de ongeloovigen, dien de Islam zijnen belijders tot plicht heeft gemaakt.

Een paar voorbeelden van het gebruik van razzia in onze taal mogen hier niet ontbreken. In het Tijdschr. v. N.-I., Jg. 1863, D. I, bl. 61, vindt men een artikel, getiteld: „Razzia's in Ned. Indië", waarin o. a. gelezen wordt: „Razzia's, zooals er eene tegen de Alfoeren van Mani heeft plaats gehad, zijn voorzeker niet het middel om tot verwezenlijking dezer inzichten te geraken." D. Veth's „Reizen in Angola", bl. 387: „Portugal kan door geene dekreten de vormen veranderen die eenmaal het Afrikaansche leven heeft aangenomen, den stempel uitwisschen dien de razzia en de slavenhandel er sedert eeuwen diep hebben ingedrukt."

Azagai, Assegaai.

De Mooren waren van oudsher beroemd om hunne werpspiesen en de behendigheid waarmede zij die wisten te hanteeren. Wie herinnert zich niet de regels van Horatius:

„Integer vitae scelerisque purus
Non eget Mauris jaculis, nec arcu" etc.?

De werpspies der Mooren schijnt zich als wapen

over geheel Afrika te hebben verspreid. De schrijvers over de meest verschillende streken van dat werelddeel maken van haar gewag en noemen haar Azagai of Assegaai, een naam die, met het wapen zelf, van de Berbers afkomstig is, maar waarschijnlijk uit het Spaansch tot de overige volken van Europa is gekomen. Ziehier eenige voorbeelden bij Nederlandsche schrijvers. G. v. Broekhuizen in zijne Vertaling van Dan's „Historie van Barbaryen" (Amsterdam 1684), bl. 286: „Hun wapenen zijn een halve-piek of een werpspies, welke zij een *Agay* of een *Azegay* noemen, daar ze zich met zulk een behendigheid en kracht af dienen, dat ze er iemand op vijftig treden ver mee doorschieten." De Marrée, „Reizen op en beschrijving van de Goudkust", I, 235: „Eer hij nog de sabel konde vatten, kreeg hij van achteren eenen worp met een *Azagai* (werp-pijl), van welke de Negers in vroegere tijden zich bedienden". Th. Tromp, „Herinneringen uit Zuid-Afrika", bl. 171: „De oorspronkelijke wapenen van den Kaffer zijn assegaai, knopkiri's (stokken, in den regel van assegaaihout, die van een knop zijn voorzien), boog en lans". Idem, „de stam der Amazoeloe", bl. 90: „Ketchwayo begon over te hellen tot den onstuimigen wensch van zijn eer- en huwelijkszuchtige jongelieden, om de *assegaaien* eens te gaan wasschen." Hendrik P. N. Muller, „Herinneringen uit de Transvaal" (Gids 1888, D. II, bl. 242): „Alleen verstaan de negers [d. z. hier de Kaffers]

het smeden van *assegaai*-spitsen uit het ijzer, dat in het noordelijk deel der Republiek bijna allerwegen wordt gevonden." De opmerking schijnt mij hier niet overbodig, dat de *azagai* en andere oorspronkelijke wapenen in vele streken van Afrika meer en meer door het schietgeweer verdrongen worden.

Het woord *Azagai* (onder de verschillende schrijfwijzen schijnt mij deze de beste) is dikwijls ten onrechte voor Arabisch gehouden. Het woord is wel-is-waar vermeerderd met het Arabische lidwoord (en luidt dus eigenlijk *az-zagâja*); maar wanneer wij dit afscheiden blijft *zagâja* over, dat nog in de taal der Berbers de voorvaderlijke werpspies aanduidt. Van daar in het Fransch gewoonlijk *zagaie*. De aanwezigheid van het Arabisch lidwoord in den Spaanschen vorm *Azagaya*, waaraan ons *Azagai* onmiddellijk is ontleend, moet ons niet verwonderen, daar de Berbertaal, ofschoon eigenlijk niets met het Arabisch gemeen hebbende, thans met allerlei Arabische woorden en woordvormen vermengd is.

Vgl. over dit woord vooral Engelmann en Dozy, „Glossaire des mots Espagnols" etc., op *Azagaya*.

Palabber.

Palabber beteekent eigenlijk niets dan *een woord*, en is het Spaansche *Palabra*, dat ook *Palavra* kan geschreven worden (omdat *b* en *v* conson. in het Spaansch niet verschillen) en steeds dien laatsten vorm heeft in het Portugeesch. Het woord is door de Spanjaarden en Portugeezen in zwang gebracht bij de Negers, en van dezen tot ons gekomen, gelijk het dan ook alleen in gebruik is onder de Nederlanders op Afrika's Westkust, of waar door onze schrijvers van de bevolking dier kust wordt gewaagd. *Palabber* is waarschijnlijk de gewone negeruitspraak en daarom ook de meest gebruikelijke vorm. Somtijds leest men *palaber* en enkele schrijvers geven de voorkeur aan den vorm *palaver*. Zie Tengbergen, „Reistocht en Expeditie naar de Ned. Bez. ter Westkust van Afrika", bl. 37, noot.

Daar het woord van Europeesche afkomst is, mag men vermoeden dat het oorspronkelijk gebruikt werd om een woordenwisseling, mondgesprek of onderhandeling met Europeesche handelaars of autoriteiten aan te duiden. Ziehier een paar voorbeelden van dit gebruik. H. Muller Szn., „de afstand der Kust van Guinea aan Engeland", bl. 6: „In de te Cape Coast verschijnende *West-African Herald* komt een uitvoerig verslag voor van een onlangs op het kasteel van Elmina gehouden

palabber of vergadering, waaruit zoowel de ijverige pogingen van de daar aanwezige Engelsche autoriteiten en onderhandelaars blijken om de Negers over te halen zich onder Engelsche vlag te stellen, als de onveranderlijke weigering der laatsten om daaraan te voldoen". Roëll, in „Jaarboek van de Ned. Zeemacht, 1875—76", bl. 302: „De Koningen eischten, dat wij zouden gaan naar dezelfde plaats, waar het vorige jaar de Commodore Hewitt was geweest tot het houden van een *palaver*"; bl. 307: „De heer Pape begon dit *palaver* met de mededeeling van het gebeurde acht maanden geleden".

De Negers gebruiken echter het woord *palabber* ook van hunne onderhandelingen onder elkander, inzonderheid van hunne rechtsgedingen. Gramberg, „Schetsen van Afrika's Westkust", bl. 65: „De rechtsgedingen, *palabers* genoemd, die voor de vergadering [der Kromsgrooten (1)] worden gebracht, beginnen met het drinken van rum; want zoowel de eischer als de beklaagde is verplicht twee flesschen vooruit te betalen. Zulke rechtsgedingen zijn uiterst langwijlig en luidruchtig; de Neger, die zijne zaak voordraagt, houdt er van om veel over zijne familie uit te weiden, en begint gewoonlijk met zijn grootvader of overgrootvader", enz. De Marrée, „Reizen op en Beschrijving van de Goudkust", II, bl. 53:

(1) Zie op het art. *Krom*.

„De algemeene Elminasche Regeering bestaat uit den Koning, een tweeden Koning, een Onderkoning, die eigenlijk eerste Secretaris is, en nog eenen anderen Secretaris, welke tevens in alle *palabbers* (1) het woord voert."

In de derde plaats worden, bij overdracht, ook de geschillen, de rechtsquaesties zelve, *palabbers* genoemd. De Marrée, a. w., I. 25: „Het recht van den sterkste heerscht hier, en waar dit niet geldt vormen zij [de Negers] een allerwanvoegelijkst denkbeeld van het recht van eigendom, en de uitspraken over verschillen (palabbers) van dien aard zijn allerellendigst." Ald. bl. 28: „Het ellendige denkbeeld dat zij vormen van het recht van eigendom, geeft aan hunne twistzucht oneindige stof van verschillen (palabbers)". Ald. bl. 159: „Een Neger had, bij zekere afdoening van zijn palabber of geschil te Elmina, kennis gemaakt met een der Elminasche."

Paan.

Paan, ook dikwijls, door de gewone zucht der Hollanders om zich van verkleinvormen te bedienen, *paantje*, is ter Westkust van Afrika een zeer gewoon woord voor een doek of lap van wollen,

(1) Hier zijn echter de onderhandelingen met vreemden natuurlijk niet buitengesloten.

katoenen of linnen stof, die als kleedingstuk wordt gebruikt. Het is alweder een Portugeesch woord *pano* of *panno*, afkomstig van het Lat. *pannus*, in het Spaansch *pano* uitgesproken, in het Fransch *pagne*, ofschoon ook *pan* tot dezelfde familie behoort. Treffend juist is de omschrijving bij Littré (in v. *Pagne*): „Morceau de toile de coton ou d'autre étoffe, dont tous les nègres d'Afrique qui ne vont pas tout-à-fait nus, s'enveloppent le corps, depuis la ceinture jusqu'aux genoux, et quelquefois jusqu'au milieu des jambes". Van Dale, art. *Paan*, verklaart het door: „Schaamteschort der negerinnen", en de Kunstwoordentolk van Kramers en Bonte door: „een stuk stof dat de negerinnen om haar onderlijf slaan en dat de plaats van een rok vervangt". Hoe komt men er toch toe om den paan alleen door de zwarte *dames* te laten dragen? Ik sla een paar Afrikaansche reisverhalen op die mij het eerst in handen komen, en lees bij de Marrée, „Reizen op en beschrijving van de Goudkust", I, bl. 28: „De linnen of katoenen lap, *paantje* genaamd, mag [bij de meer vermogenden] wat fijner stoffaadje en grooter zijn, teneinde dien over den linkerschouder te kunnen slaan; doch overigens zijn zij allen aan elkander gelijk". Ald., bl. 31: „De eilanders hebben de gewoonte, dat zij, zoo lang zij op hun eiland zijn, geen handbreed goed (of *paantje)* op hun ligchaam dragen, ... de vrouwlieden zoowel als de mans-

personen; ... wanneer echter deze lieden van hun eiland naar een ander dorp gaan, dan kleeden zij zich gelijk alle andere Negers met eenen paan, bestaande uit eenig stuk lijnwaad." Ald. II, bl. 57: „De Koning zelf gaat in een op zijn manier kostbaren paan." H. J. Pel, „Aanteekeningen op eene reis van St. George Delmina naar Comassie", bl. 12: (1) „Het voedsel en de kleeding der Caboceërs [dorpsgrooten] zijn dezelfde als van den geringsten Neger; het *paantje* is somtijds iets beter, doch bij lange na niet van allen."

Het katoen voor de *paantjes* aan het stuk, zooals het in den handel voorkomt, wordt soms *panen-goed* geheeten (de Marrée, I, bl. 109). Veel fraai panen-goed wordt geweven te Accra, en de fraaiste soorten worden aan de Europeanen verkocht, die daarvan dekens en spreien voor bedden en rustbanken maken. (Ald., II, bl. 129.)

---

(1) Zie over dit wèl gedrukte, maar, zoo het schijnt, nooit uitgegeven, en slechts in eenige overdrukken voorhanden reisverhaal, Veth en Kan, „Bibliographie van Afrika", bl. 32. De heer Suzanna, uitgever van Pel's reisverhaal, teekent bij *paantje* aan: „Aldus wordt de min of meer groote en prachtige doek genaamd, waarmede zij zich het hoofd bedekken." Dit is een fout. Er is wel-is-waar geen reden, waarom paan niet ook een *hoofddoek* zou kunnen aanduiden; maar hoofddoeken zijn op Afrika's Westkust niet gebruikelijk.

Krom.

Dit woord komt bij onze schrijvers over de Kust van Guinea ontelbare malen voor, maar hoe Hollandsch het er ook uitziet, het schijnt een echt negerwoord te zijn. Het is op de Goudkust de naam der *dorpen*. Gramberg, „Schetsen van Afrika's Westkust", bl. 31: „Alleen bij de inlandsche dorpen of krommen vertoonen zich eenige kokosboomen." De Regeering van zulk een dorp bestaat uit den Koning en zijne *caboceërs* [van het Portug. *cabeceira*] of edellieden, d. z. degenen die in de krommen, of in de wijken waarin de voornaamste dorpen verdeeld zijn, de meeste slaven en het meeste goud bezitten (zie de Marrée, „de Goudkust", I, bl. 122.). Zij worden door de Nederlandsche schrijvers dikwijls de *Kromsgrooten* genoemd (b. v. Gramberg, t. a. p., bl. 65.) De Raadsvergaderingen van den Vorst en de edelen worden in de open lucht gehouden. Gramberg, t. a. p., bl. 64: „Zelfs de kleinste *krommen* hebben hunne opene vergaderzalen; deze bestaan eenvoudig uit eene schoon geveegde plaats, afgesloten door vier boomen in *carré* gelegd." De Marrée, de „Goudkust", II, bl. 5, verwisselt *krom* met *negerij* (zie op dat woord), en Kan, „Nederland en de Kust van Guinea", spreekt van *negerkrommen*.

Baar.

Baar is volgens van Dale's „Nieuw Ned. Wdbk." „een nieuweling aan boord, een nog onervaren matroos; een Europeër die voor het eerst in Oost-Indië komt, aldus genoemd in tegenstelling met een oudgast. 't Woord is ontleend aan het Maleisch." Volkomen juist, slechts had de beteekenis in de tweede plaats vermeld, moeten voorafgaan; want natuurlijk is de Maleische naam *baar* het eerst in O.-Indië aan de nieuwelingen gegeven, en daarna door de schepelingen op de nieuwe matrozen toegepast. De Oostindische baar is zeer goed geschetst in Weitzel's „Batavia", bl. 153—161. Het blijkt uit dat stuk dat men van *baar* ook het adjectief *baarsch* en het afgetrokken naamw. *baarschap* heeft gevormd. „Heeft Mijnheer de *baarsche* stoot reeds gehad?" — „Er bestaat een natuurlijk en een conventioneel *baarschap*." — „Ieder is in Indië genegen baarsche hoedanigheden op te merken in anderen, die er korter dan hij hun verblijf hielden."

Men ziet uit het gezegde dat in Indië *baar* beantwoordt aan hetgeen onze studenten *groen* noemen; aan de Militaire Akademie te Breda worden dan ook de nieuw aangekomen studenten *baren* geheeten. In het algemeen is *baar* ieder die zich nog vreemd voelt in een kring waarin hij pas geplaatst is, en, de daarin bestaande gebruiken niet

kennend of er althans niet in geoefend, zich telkens vergist, of er inloopt, zooals men zegt. Vandaar heeft *baar* ook de beteekenis gekregen van *ongeleerd*, *ongeoefend*. In Zuid-Afrika, waar in de taal der boeren veel Maleische woorden zijn ingedrongen (zie op *Amper*), heeft *baar* dikwijls deze beteekenis, niet alleen waar men van menschen, maar ook waar men van trekbeesten spreekt. Zie Mansvelt, „Proeve van een Kaapsch-Hollandsch Idioticon" (Kaapstad, 1884), op *Baar*. In dien zin spreekt men er ook van *baar-Kaffers*, d. z. Kaffers die nog vreemd zijn aan alle beschaving, nog niet gewoon zijn aan den omgang met Europeanen. Zie Schüssler, „Zuid-Afrika", bl. 77, 104. Een eigenaardig gebruik van *baarsch* vond ik vermeld bij de Marrée, „de Goudkust", I, bl, 20. De klimaatziekte der nieuwelingen, die de Engelschen *seasoning* noemen, wordt daar, volgens dien schrijver, door de Nederlanders de *baarsche ziekte* geheeten.

Baar is het Maleische *beharoe* of *baroe*, d. i. *nieuw*, of als bijw. *nieuwelings*, *pas*; maar wordt vooral gebruikt als verkorte spreekwijs voor *orang baroe datang*, iemand die pas is aangekomen. Het staat over tegen *orang lama datang*, of bij verkorting *orang lama* of *oorlam*, een oudgast. Zie op *Oorlam*.

Orang oetan.

Orang oetan, veelal (ook door van Dale en Kramers en Bonte) *orang oetang*, en vroeger, — tengevolge der zonderlinge voorkeur die ons volk in vreemde namen aan de Fransche spelling geeft, (als ware al wat vreemd is, Fransch) — *orang outang* geschreven, is de naam dien wij, met het geheele beschaafde Europa, aan eene bekende soort van anthropomorphische apen geven, die alleen op Borneo en Sumatra voorkomen. De naam is volkomen duidelijk en bestaat uit twee zeer bekende Maleische woorden: *orang*, mensch, en *oetan*, bosch, die, dus samengevoegd, aan ons *boschmensch* beantwoorden. Wegens de groote overeenkomst van den in de bosschen levenden *orang-oetan* met den mensch, is deze naam niet ongepast; maar de oorsprong daarvan schuilt nochtans in het duister, daar de Maleiers zelven dien naam wel aan wilde, in de bosschen levende menschen, maar, zooveel wij weten, nooit aan eene soort van apen geven. Zij noemen den orang-oetan *mawas*, waarvoor men op Borneo *majas* zegt. Het verdient echter opmerking dat, volgens Burns, „Vocabulary of the Kayan language", in „Journal of the Indian Archipelago", 1849, bl. 134, de majas in de taal van den stam der Kajans op Borneo *orang tuan* heet, terwijl bl. 182 *tuan* door *wood, jungle*, verklaard wordt, zoodat dit woord ge-

heel aan het Maleische *oetan* beantwoordt. Misschien is *orang oetan* eene bij de Maleiers op Borneo wel eens gebruikte vertaling van dezen naam, en hebben oude reizigers die uit hunnen mond opgevangen.

Daar orang oetan, voor den majas gebezigd, geen Maleisch is, maar alleen de Europeanen deze verbinding van twee Maleische woorden tot aanduiding van den majas gebruiken, zijn sommigen van oordeel, dat men ook de gewone Europeesche schrijfwijze *orang-oetang* moet behouden. De nasale *n* (*ng*) op het einde der woorden is een gewone verminking der op eene zuiver dentale *n* eindigende Maleische woorden, in het bij de Europeanen in zwang zijnde zoogenaamde laag-Maleisch of brabbel-Maleisch. Daar het woord in de beteekenis van *majas* inderdaad tot dit brabbel-maleisch behoort, wil men het dan ook de in die ontaal (1) te huis behoorende uitspraak en spelling laten. Het is een zaak van zeer weinig gewicht; maar daar de samenstellende woorden beide zuiver Maleisch zijn, kan men ze, dunkt mij, ook den zuiver Maleischen vorm doen behouden.

---

(1) Ik waag het onze taal, naar de analogie van *onzin* enz., met dit woord te verrijken.

Wouwouw.

Wouwouw is de naam van eene soort, of juister misschien van een geslacht, van in Insulinde levende apen, en is door de Europeanen gevormd van de klanken *oea-oea* of *oa-oa*, door de inlanders gebezigd als nabootsing van den onwelluidenden kreet, dien deze apen telkens doen hooren. (Zie Sal. Muller in „Verhh. over de Nat. Gesch. der Ned. overzeesche bezittingen", afd. Zoölogie, bl. 48).

De vermelde inlandsche benamingen zijn lokaal. *Oea-oea* (door Mohnike, „Blicke auf das Pflanzen- und Thierleben in den Niederl. Malaien-ländern", bl. 356, *wau-wau* geschreven) behoort volgens Muller bij de Maleiers op Borneo, *oa-oa* bij de Soendaneezen op Java te huis. Het geslacht Hylobates telt vier op de groote Soenda-eilanden wonende soorten, maar alleen op Java leeft Hylobates leuciscus, alleen op Borneo Hylobates concolor, terwijl Hylobates syndactylus (de Siamang) en Hylobates variegatus of agilis (de Oengko) tot Sumatra bepaald zijn. De bewoners van Borneo bedoelen dus met hun *oea-oea* Hylobates concolor, die van de Soendalanden met hun *oa-oa* Hylobates leuciscus; maar ook de soorten van Sumatra uiten kreten die, schoon eenigszins verschillend, met die der andere in hoofdzaak overeenkomen, zooals o. a. blijkt uit de mededeelingen van de leden der Sumatra-

expeditie in het groote werk „Midden-Sumatra" (I. Reisverhaal, 1, bl. 118, II. Aardr. beschr., bl. 158, IV. Nat. Hist., Fauna, 1, bl. 5 en 8; vgl. ook D. Veth's „Reizen in Angola", bl. 89). Het gansche geslacht *Hylobates*, althans zoover het op de Soenda-eilanden voorkomt, heeft dus eigenlijk aanspraak op den klanknabootsenden naam *wouwouw*, en toen de heeren J. van Iperen en Fr. Schouwman in de „Verhandelingen van het Bat. Gen." D. II, hunne „Beschrijving der wouwouwen" leverden, sloten zij ook de verdere soorten geenszins buiten, al moest hunne beschrijving zich, bij gebrek van bekendheid met de andere soorten, tot de Javaansche soort bepalen. Met betrekking tot het gebruik van het woord verdient nog opmerking, dat in genoemde verhandeling het wijfje *wouwouwin* genoemd wordt.

Het is zeer vreemd, dat men het woord wouwouw, zoo dikwijls in geschriften over Indië voorkomend, in geen enkel Ned. Woordenboek, zelfs niet in Kramer's „Kunstwoordentolk", vindt opgenomen. Het is evenwel een echt Nederlandsch woord, omdat het natuurlijke klanken, geuit door eene in Insulinde levende klasse van dieren, nabootst op eene wijze, die alleen in onze taal bestaanbaar is. Ook was het, schoon thans vergeten, eenmaal in onze volkstaal lang niet zeldzaam. Ik herinner mij zeer goed het ± 60 jaren geleden dikwijls in mijne geboortestad Dordrecht gehoord te hebben; ik meen zelfs dat het een

gewone spreekwijs was een knaap, dien men als vlug en vlijtig prijzen wilde, „een koninkje van de wouwouwen" (1) te noemen. Misschien dacht men, bij deze uitdrukking, aan de bekende en niet geheel ongegronde verhalen omtrent de in Indië voorkomende apenkoloniën, die een ouden aap tot leidsman, koning of, zooals men op Java zegt, tot koewoe hebben; doch in dat geval heeft men zich bedrogen, daar zulke koloniën altijd uit apen van eene geheel andere soort, nam. *Macacus* of *Cercocebus cynomolgus*, den grijzen aap of meerkat, bestaan.

Voor vreemde dieren, in afgelegen landen vertoevende, heeft onze taal slechts een zeer beperkt aantal eigen woorden. De taal wordt in die richting, gelijk op zoo menig ander wetenschappelijk gebied, niet ontwikkeld, omdat onze geleerden meer en meer het gebruik der moedertaal versmaden. Men moet zich dan ook in onze museën en diergaarden veelal met Latijnsche of Fransche namen behelpen, die den beschouwer zoo vreemd zijn, dat hij ze dadelijk weder vergeten is. Een naam als wouwouw, die op een duidelijk kenmerk van het dier, nam. de vreemde klanken die het voortbrengt, berust, wordt daarentegen dadelijk in het geheugen gegrift. Wenschende dat

(1) Of moet het soms „koning van de wouwen" zijn, met toespeling op den *koningswouw* (*Milvus regalis*)?

deze naam, gelijk andere dergelijke, in onze taal zou herleven, heb ik daarvan ook reeds in mijn „Java", D. I, bl. 258, gebruik gemaakt, na in mijne vertaling van Wallace's „Insulinde", I, bl. 107, het minder Hollandsche *wauwau* te hebben gebezigd.

Kazuaris.

Kazuaris is een bekende vogel uit Nieuw-Guinea en de Molukken, in gestalte op den struis gelijkende, maar geheel vleugelloos en bedekt met lange, grove, op haar gelijkende vederen. Valentijn, III, 1, bl. 298: „De naam van dezen vogel is door gansch Indië de Kasuwaris." Hij is van Papoeschen oorsprong en luidt, volgens Sal. Müller, „Reizen in den Indischen Archipel", I, bl. 120, volgens de uitspraak der westelijke Papoea's *Kasoewari*.

Met den naam van den Kazuaris hangt die van de *Casuarinen* samen, Oostindische boomen, zoo genoemd, omdat de naaldvormige takjes, die, oppervlakkig beschouwd, de bladeren schijnen te vervangen, door onze voorouders met de haarachtige vederen van den kazuaris vergeleken werden (Jav. *tjemôrô*, Mal. *tjemara*, wij zouden zeggen *paardestaartboom*). Zie Val. III, 1, bl. 222; Pijnappel, „Geogr. van Ned.-Indië", bl. 25. In 't Nederlandsch schrijft men echter beter *kazuaris-boom*,

zooals bestendig geschiedt in 't „Amboyns Kruydboek" van Rumphius, b. v. D. III, bl. 87: „naam in 't Lat. *Casuarina*.... op 't Duytsch *Casuarisboom* van de gedaante der bladeren."

Papegaai.

Papegaai, Duitsch *Papagei*, Eng. *Popinjay*, oud-Fransch *Papegai*, *Papegaut*, Ital. *Pappagallo*, Sp. en Port. *Papagayo*, stammen zonder twijfel af van het Arabische *babagâ* of het Perz. *bapgâ*; maar daar deze woorden in hun oorsprong noch Arabisch, noch Perzisch kunnen zijn, blijft de vraag over in welke taal zij oorspronkelijk te huis behooren. Prof. Dozy, die *Papegaai* niet in zijne „Oosterlingen" opnam, zegt in zijn „Glossaire des mots Espagnols" etc., p. 326: „M. de Slane, dans une note sur la traduction d'Ibn Khallicân (II, 149) a soupçonné qu'il appartient á quelque dialecte Indien. Notre savant indianiste, M. Kern, m'assure, qu'il n'est pas ainsi. Je suppose donc que c'est un terme Africain." Onmogelijk is dit zeker niet; maar de ondergeschikte rol die de papegaaien in Afrika vervullen, maakt het minder waarschijnlijk. Doch er is ook nog eene andere onderstelling mogelijk: het woord kan ook van Papoeschen oorsprong zijn, evenals Kazuaris, of ook aan eene der Moluksche landtalen behooren. Nieuw-Guinea en de Molukken

zijn vanouds wegens de veelsoortigheid en schoonheid hunner papegaaien beroemd geweest. Vgl. het aangeteekende op *Kakatoe* en *Lori.*

Kakatoe.

Deze schrijfwijze is geloof ik de meest gebruikelijke en bewaart beter den oorspronkelijken vorm dan *kakketoe*, dat door de Vries en te Winkel en ook door van Dale is aangenomen. In het Engelsch zegt men *cockatoo.*

Ieder weet dat *kakatoe* een geslacht van papegaaien is, zich onderscheidende door een kuif op den kop, een grooten, gekromden, scherpgepunten en krachtigen snavel, en in witte en zwarte soorten voorkomende. Het vaderland dezer vogels zijn de Moluksche of Papoesche eilanden en hun naam, evenals die van den kazuaris, behoort dan ook, naar allen schijn, oorspronkelijk in de talen dier eilanden te huis. Die naam is tot de Maleiers gekomen en luidt bij hen *kakatoewa.* Uit het Maleisch is deze in de talen van Europa overgegaan; maar dat hij oorspronkelijk Maleisch zou zijn, is hoogst onwaarschijnlijk. In die taal zou hij een samengesteld woord moeten zijn; maar de verbinding van *kaka* met *toewa* geeft geen zin, en in de Maleische landen geldt even goed als bij ons de regel, dat dieren uit vreemde landen komende, doorgaans hunne uitheemsche namen behouden.

Kakatoewa heeft intusschen in het Maleisch nog twee wel niet algemeen bekende, maar toch genoegzaam vaststaande beteekenissen. Volgens Crawfurd, in „Journal of the Indian Archipelago", 1850, p. 183, beteekent het *a vice*, *a gripe*, d. i. een nijptang. Het is zeker meer waarschijnlijk, dat men dit werktuig *kakatoewa* heeft genoemd, omdat zijn vorm en gebruik aan den snavel van dien vogel herinnerden, dan dat de vogel naar de nijptang is genoemd, zooals Crawfurd schijnt te meenen. Ook Klinkert, in zijn Supplement op het „Maleisch-Ned. Wdbk." van Pijnappel, kent die beteekenis van *nijptang*, maar bovendien ook die van een *soort* van *pagaai* of schepriem. Dit laatste voorwerp wordt niet nader beschreven, maar moet toch ook, dunkt mij, gekenmerkt zijn door iets in zijn vorm dat aan een kakatoe doet denken. Pijnappel heeft in de tweede uitgave van zijn Woordenboek ook de beteekenissen van *nijptang* en een *soort van pagaai* opgenomen.

Lorre.

Lorre, of de verkleinvorm *Lorretje*, is de gewone naam waarmede bij ons een papegaai, als huisdier in een kooi gehouden, wordt aangesproken. Dus b. v. in Potgieter's „Liedekens van Bontekoe" (Verspreide en nagelaten werken, Poëzy, D. II, bl. 28):

Ai! Lorretjen,
Kaporretjen,
Kapoe, kapoe, kapoe,
Houd mij je bekjen toe!

Ook bestaat er in onze taal een spreekwijs: „Hij is van lorretje [in zijn hersens?] gepikt", d. i. hij is onnoozel.

Men heeft dit woord afgeleid van het Spaansche *loro* (volgens den „Diccionaria de la real Academia Esp.": lo mismo que papegayo); zie M. J. Koenen, „Sprokkelingen" (Tiel 1888). Dat *loro* (of *louro*, wat ik als Portug. vind opgegeven) in Indië reeds vóór onze komst door onze Spaansche en Portugeesche voorgangers gebruikt werd, is zeker mogelijk; maar de oorsprong van dit woord is stellig, evenals kazuaris, kakatoe en andere namen van alleen in het Oosten van den Archipel voorkomende dieren, in de talen van de Moluksche en Papoesche eilanden te zoeken. Die fraaie, borsteltongige, driekleurige papegaaien, de meest gezochte en geliefde als huisvogels, die aan de zoölogen onder den naam van *lori (lorius)* bekend zijn, komen in al hunne soorten bijna uitsluitend op genoemde eilanden voor. Hun inlandsche naam luidt *noeri* of, door de gewone verwisseling der liquidae, *loeri*, is ook in het Maleisch overgenomen en is het eigenlijke grondwoord van *lori*, *loro*, *louro* en *lorre* te achten.

Salanganen.

„De tot de gierzwaluwen behoorende *Salanganen (Colocallia esculenta* en *C. fuciphaga)* bouwen tegen den wand van de holen der kalkrotsen, uit eene kleverige zelfstandigheid, die in den krop wordt afgescheiden, de bekende eetbare nesten, die zulk een geliefd artikel voor de tafel der Chineezen zijn, dat de exploitatie voor Gouvernements-rekening eene niet onbelangrijke bijdrage aan de schatkist levert." (Zie mijn „Java", D. I, bl. 213). In het Javaansch heeten deze vogeltjes *manoek walet*, in het Maleisch *lajang boehi;* doch vanwaar komt de naam *salangane*, die voor deze vogeltjes bij Franschen, Duitschers en Nederlanders algemeen is? (Zie Littré's „Dictionnaire", Brockhaus' „Conversations Lexicon", Pijnappel's „Geogr. v. Ned.-Indië", 2e druk, bl. 4). Sommigen leiden dien af van Salanga bij de Westkust van het Maleisch Schiereiland (bij Valentijn Oedjang Salang, en op zijne kaart Junsalan, bij Engelsche schrijvers Junk Ceylon met allerlei verscheidenheden in de schrijfwijze); maar ik heb geene bewijzen kunnen vinden, dat dit tinrijke eiland ook door zijne vogelnesten beroemd was. Eene andere verklaring, die ik niet geloof aan een eigen inval verschuldigd te zijn, maar meen ergens gelezen te hebben, is dat *salangane* (door een verwisseling der liquidae *l* en *r*, waarvan wel-

licht de sporen in sommige Maleische taaltakken zijn weer te vinden) gevormd is van het Maleische *sarang*, nest (1). Gelijk bij ons in den handel de eetbare vogelnestjes doorgaans alleen *vogelnestjes* heeten, noemen ook de Maleiers ze enkel *sarang boeroeng*, dat hetzelfde beteekent, en die uitdrukking is ook door de Javanen onveranderd overgenomen. Dit sarang zou dan, als salang uitgesproken, en met een Europeeschen uitgang vermeerderd zijn, zoodat *salangane* zooveel als *nestvogel* zou beteekenen, *nest* in de speciale beteekenis van de bekende eetbare vogelnestjes genomen.

Kaalkop.

Ik heb reeds bij het woord *Toepassen* gewezen op de zonderlinge liefhebberij onzer voorvaderen, om namen voor Indische zaken, die een zweem van overeenkomst met bekende Europeesche woorden hadden, zoodanig te verknoeien, dat zij geheel den vorm dier Europeesche woorden kregen, zonder dat de beteekenis daartoe eenige aanleiding

(1) In het Bisajasch, een taal der Philippijnsche eilanden, heet een nest *salag*, en volgens Littré wordt door Camelus, in de „Philosophical transactions" voor Mei en Juni 1703, *salamga* als een op Luçon gebruikelijke vorm van dit woord vermeld.

gaf. Dat de gewone Jav. rijstmaat in plaats van *Amĕt* of *Angmĕt* door den naam *hangmat* werd aangeduid; dat eene vrucht, in sommige Indische talen *soorsak* geheeten, den naam van *zuurzak* ontving; dat de *pasêban*, de plaats waar de Jav. ambtenaren zitting houden, *passeerbaan* werd geheeten; dat men *kati*, een gewicht van 1¼ Amst. pond, als *katje* uitsprak; dat men het eiland *Bawéan* verdoopte tot *Baviaan*, het *Panditô-eiland* tot *Bandieten-eiland*, het district *Païton* tot *Phaëton*, de bekende koopstad *Djewônô* of *Djoewônô* tot *Joanna*, den *Banian*-boom (een soort van Weringin) tot *Benjamin* (vanwaar bij Linnaeus *Ficus Benjamina*), — dit alles heeft niets met de beteekenis dier woorden te maken. Geheel onafhankelijk van deze, verminkte men al die namen, omdat zij zoo den Europeanen meer naar den mond stonden. Ik merk dit hier op, omdat sommigen gepoogd hebben den naam kaalkop, dien de Nederlanders aan de bekende vischsoort *kakap* gegeven hebben, te verklaren uit de omstandigheid dat de schubben op den kop en den nek van dezen visch zoo klein en met elkander verwassen zijn, dat deze deelen geheel kaal schijnen. (Zie „Batavia in derzelver gelegenheid", IV, bl. 94). Mogelijk is het dat deze omstandigheid tot verbreiding en instandhouding van dien naam heeft medegewerkt, maar de aangehaalde voorbeelden geven ons genoegzamen waarborg, dat hij oorspronkelijk uit de corruptie van een inlandsch woord is ontstaan.

Bij de toegenomen kennis van de talen en de geographie van Ned.-Indië zijn die verbasterde woorden allengs in onbruik geraakt en worden ze thans zelden meer vernomen. Dit is ook reeds eenigermate met *kaalkop* het geval; althans Dr. van der Burg, „de Geneesheer in Indië", D. I, bl. 156, verzekert: „Slechts zelden hoort men den verbasterden naam *kaalkop* voor dien visch bezigen".

Hoe algemeen hij vroeger was blijkt b. v. uit Stavorinus „Reize naar Batavia", I, 48, en zelfs uit Bleeker's „Geneeskundige topographie van Batavia" (Tijdschr. van N.-Ind. Jg. VII, D. III, bl. 408), die de woorden: „de vermaarde kaalkop van de Europeanen dezer Indiën" daarvan bezigt.

De *kakap* of *ikan kakap* (*ikan* beteekent *visch*) is eene soort van zeebaars, ongeveer zoo groot als een schelvisch, en heet bij de zoölogen *Lates calcarifer* (vroeger *Lates nobilis*). Hij is van alle zeevisschen te Batavia de meest geachte, en is voortreffelijk als hij versch gekookt kan gegeten worden, maar dieper in 't binnenland moeilijk goed te krijgen, daar het vleesch bij het vervoer bijna altijd eenigszins week en melig wordt.

Ik vermeld hier in het voorbijgaan nog even een nog zonderlinger naam van een visch, welke naam wel-is-waar ook in Indië te huis behoort, maar zuiver Nederlandsch in oorsprong en vorm is, en dus niet onder de *vreemde* woorden in de Nederlandsche taal kan gerangschikt worden. De

bedoelde visch behoort mede tot de Percidae of baarzen en wel tot het geslacht *Serranus*, ondergeslacht *Epinephelus*. De inlanders noemen deze vaak zeer kolossale visschen gewoonlijk *Ikan krapoe*, maar volgen ook niet zelden het gebruik der Europeanen, die ze van oudsher *Jakob Evertsen* noemden. De oorsprong dezer zonderlinge benaming is vermeld door Bontius, „Historia naturalis et medica Indiae Orient.", p. 77: „Piscis hic cute est flava, nigrioribus maculis per totum corpus distincta, unde nostri navales socii, cum primum in Indiam navigantes, circa insulam Mauritii eum cepissent, Jacob Evertsen vocabant, qui ipsorum Nauarchus, et homo parva et compressa statura, flava cute, plurimas similes maculas in facie gerebat, unde et per totam Indiam adhuc idem nomen retinet". D. i.: „Deze visch heeft een gele huid, over het geheele lichaam met zwartachtige vlekken geteekend, waarom onze zeelieden, toen zij, op de eerste reizen naar Indië, zulk een visch nabij het eiland Mauritius gevangen hadden, dien *Jakob Evertsen* noemden, omdat deze hun vlootvoogd, een man van kleine en gedrongen gestalte en taankleurige huid, vele dergelijke vlekken in het aangezicht had. Dien naam heeft sedert deze visch in geheel Indië behouden". Zie verder „Batavia in derzelver gelegenheid", IV, bl. 26; Bleeker in T. v. N.-I. Jg. VII, D. III, bl. 409; van der Burg „de Geneesheer in Indië", I, bl. 156 enz.

Kaaiman.

Kaaiman is volgens van Dale, „Nieuw Ned. Wdbk." een soort van krokodil die de rivieren van Amerika, inzonderheid van Guiana, bewoont. Dit is volkomen juist en in overeenstemming met het oude en echte spraakgebruik. Piso, „de Indiae utriusque re naturali et medica", p. 282, spreekt van den *Crocodilus vulgo Cayman dictus* als van een dier in West-Indië, gelijkende op de krokodillen van Afrika en Azië, maar kleiner. Bij S. de Vries „Curieuse Aenmerkinghen", D. II, bl. 576, waar hij van Nieuw-Granada spreekt, leest men: „de rivieren herberghen ook 't verslindende dier, van de Indianen genoemd *Caymans*, van de Spanjaarden *Lagartos*, zijnde een slagh van crocodillen". Wij zien hieruit dat de ware Kaaiman noch een *Gaviaal*, noch een echte *Krokodil* is, maar een *Alligator*. In het voorbijgaan zij hier opgemerkt, dat *Alligator* slechts in schijn een Latijnsch woord is, maar inderdaad een Spaansch, nam. *Lagarto*, vermeerderd met het lidwoord *el*, en waarin oorspronkelijk het Latijnsche *lacerta*, d, i. hagedis, schuilt. De naam waarvan wij *kaaiman* gemaakt hebben, is door de Indianen van Amerika zelven aan de hun bekende soort van krokodillen gegeven.

Intusschen wordt thans door de Nederlanders in den Indischen Archipel de naam kaaiman alge-

meen toegepast op den daar menigvuldig voorkomenden *Crocodilus biporcatus*, eene soort van echten krokodil, en men schijnt er zich zoozeer overtuigd te houden dat *kaaiman* van echt Nederlandschen oorsprong en met *man* samengesteld is, dat men, evenals men van *timmerman* in het meervoud *timmerlieden*, of in de volksspraak *timmerlui* maakt, zoo ook gewoon is van *kaailieden* en *kaailui* te spreken. Dat het gebruik van kaaiman voor den Oostindischen krokodil reeds zeer oud is, blijkt daaruit, dat Bontius, wiens aanteekeningen over de natuurlijke historie van Indië Piso als een aanhangsel op zijn zoo evengenoemd werk heeft uitgegeven, bl. 55 schrijft, dat de krokodil, zooals hij te Batavia voorkomt, „per totam Indiam Cayman audit." Bontius was een tijdgenoot van Koen. Het blijkt dus dat de naam kaaiman reeds zeer vroeg, òf door onze landgenooten, òf door de Portugeezen, uit West-Indië naar Oost-Indië moet zijn overgebracht. Die vroege verbreiding van het woord in Insulinde doet mij echter bij voorkeur aan de Portugeezen als overbrengers denken, vooral in verband met zijn vorm. De Portugeezen schrijven het woord *Caimâo* of *Caimam*, vormen die, zooals bekend is, in uitspraak schier geheel met ons *kaaiman* overeenkomen. Wij zullen dus het woord door hunne tusschenkomst van de Indianen ontvangen hebben.

Het woord *Caiman* wordt ook in het Fransch

gebruikt. Ik voeg hierbij wat Littré over den oorsprong van dit woord aanteekent, omdat het mijn gevoelen bevestigt: „Etym. *Acayouman*, nom du crocodile en langue caraïbe. *Dict. fr. caraïbe* du Père Raymond Breton, Auxerre, 1664. Indi *Aquelzoallin*, alii *Caymanem* vocant. Nieremberg, *Hist. Nat.* XII: 5. De los lagartos o *Caymanes* qua llaman (des lézards, ou, comme on dit, *caimans*). Acosta, *Hist. nat. de Indias*, III, 17."

Leguaan.

Leguaan is de naam van de Kamhagedis, *Iguana tuberculata*, die Midden- en Zuid-Amerika bewoont. Het woord is stellig uit Amerika afkomstig en luidt in het Spaansch, waarin het vermoedelijk het eerst is opgenomen, *Iguana*. Het Woordenboek der Spaansche Akademie zegt uitdrukkelijk, dat Iguana de naam eener Amerikaansche hagedissensoort is, en Littré teekent aan op *Iguane*, „Etym. *Yuana*, mot caraïbe, cité par Oviedo en 1525".

Maar evenals het woord *Caimâo* of *Kaaiman*, is ook *Iguana* of *Leguaan* reeds zeer vroeg naar Oost-Indië overgebracht en op de daar voorkomende hagedissenscorten toegepast. Bontius, in het aanhangsel op Piso, „de Indiae utriusque re nat. et med.", p. 56, gelooft zelfs dat *leguaan*

de inlandsche naam eener hagedis op Java is, en nog worden de hagedissen van het geslacht *Monitor* in Ned.-Indië algemeen *leguanen* genoemd, ofschoon wij thans genoeg van de talen van onzen Archipel weten, om in te zien dat die naam er niet inheemsch kan zijn. Zie Sal. Muller in de „Verhandelingen over de Nat. Gesch. d. Ned. overz. bezittingen, Afd. Zoölogie, Reptiliën", bl. 37. Nochtans zijn wij Nederlanders waarschijnlijk niet de eersten geweest, die den Amerikaanschen naam op Oostindische hagedissen hebben toegepast. Vermoedelijk zijn de Spanjaarden ons daarin voorgegaan. In het „Vocabulario de la lengua Tegala" van Fray Domingo de los Santos wordt op bl. 515 het Spaansche *lagarto (lacerta)* verklaard door *Yguana*, als ware dit een Tagaleesch woord, en door *Bayauvac*, het *Biawak* der Maleiers.

Wat den vorm betreft schijnt *leguaan*, waar voor men bij onze oude schrijvers (b. v. S. de Vries, „Curieuse Aenmerkinghen", I, bl. 82) ook *legaan* leest, eene verbastering te zijn van het Sp. *Iguana*, dat de Engelschen onveranderd hebben overgenomen, terwijl men in het Fransch *Iguan* of *Iguane* gebruikt. Geene andere Europeesche natie schijnt het woord te kennen in den door ons gebruikten vorm, met uitzondering van de Duitschers, die hun *Leguan* vermoedelijk van ons hebben overgenomen.

Tor.

Dit bekende synoniem van *Kever* (Hoogd. *Käfer*, Eng., ofschoon slechts plaatselijk, *chafer*) schijnt in het Nederd. alleen te staan; men wil het afleiden van *tieren*, wegens het snorrend of gonzend geluid dat sommige torren maken. Dit is echter slechts eigen aan eenige weinige onder de vele duizenden soorten van deze insecten. Men zou dus moeten aannemen dat het woord oorspronkelijk tot een of meer der meest geraasmakende soorten beperkt was, en bij uitbreiding een algemeene naam der schildvleugelige insecten geworden is. In ieder geval is *kever*, wanneer daarin, zooals men meent, het begrip van *knagen* ligt, een veel gepaster naam voor de geheele groep. Merkwaardig is het dat van *tor* noch in het Duitsch, noch in het Engelsch, ook zelfs in de dialecten, eenig spoor schijnt voor te komen.

Die sporen ontbreken echter niet in het Zweedsch en Deensch en wijzen in die talen op een geheel anderen oorsprong van *Tor* dan hierboven werd aangegeven. In het Zweedsch heet een kever *Torbagge*, *Tordyfvel* en *Skalbagge*. In het laatste schijnt *skal* de schaal, het vleugelschild, het eigenaardig kenmerk der kevers of schildvleugelige insecten, te beteekenen. *Bagge* houd ik voor hetzelfde woord als het Engelsche *bug*, dat thans wel-is-waar bijzonder de wantsen of halfvleuge-

lige insecten aanduidt, maar vroeger wel niet zoo scherp begrensde beteekenis zal gehad hebben, daar vele hemiptera, met hunne halve dekschilden, niet in 't oog loopend van de torren verschillen. (1) Men moet zich altijd herinneren, dat dergelijke namen eeuwen lang gebruikt zijn, eer er entomologen opstonden die de klassen, geslachten en soorten nauwkeurig onderscheidden. Van dit *bagge* en *bug* schijnt mij ook het Nederlandsche *bok* in *torbok* niet wezenlijk te verschillen. Ik ken dit *torbok* slechts uit de woordenboeken van Weiland en van Dale, en zag nooit een voorbeeld van het gebruik, maar het is mij onmogelijk met Weiland aan te nemen, dat het hetzelfde is als *bokior*. Boktorren zijn de *Cerambycidae* of *Longicornia*, die zich door lange gebogen horens, als die van een *bok*, onderscheiden. Hoe onmogelijk het volgens ons taaleigen is, dat torbok, tenzij door later misverstand, hetzelfde zou beteekenen, daarvan kan men zich zonder geleerde beschouwingen gemakkelijk door een proef overtuigen. Geen Nederlander zal zich laten diets maken, dat een *snuitkever* ook een *keversnuit* of een *loopkever* ook een *keverloop* kan genoemd worden. In het Deensch heet een tor *Torbist*, *Skarnbasse* of, met een vage benaming,

(1) In Amerika wordt *bug* dikwijls van kevers gebezigd. Zoo noemt men er b. v. den Coloradokever *Potato-bug*.

zooals ons worm, ook somtijds *Bille*. In *Skarnbasse* beteekent de eerste lettergreep *mest*, en bewijst dus dat die naam eigenlijk aan de mestkevers *(Geotrupes)* behoort. *Bist* en *basse* zullen wel met *bagge*, *bug* en *bok* verwant zijn.

Wij vinden nu in onderscheidene dezer namen als eerste lettergreep *tor*, en velen mijner lezers zullen wellicht vreemd opzien wanneer ik het waag uit te spreken, dat daarin de naam schuilt der door de Scandinaviërs het hoogst vereerde godheid, den Dondergod Thor. Gelijk aan de meeste andere godheden waren ook aan Thor verschillende diersoorten toegewijd, en daaronder ook de mestkever, misschien oorspronkelijk wegens het nut dat hij sticht door het verteren van onreine stoffen. Ook bij de oude Egyptenaren bestond, zooals ieder weet, een heilige mestkever, die zeer groot aanzien genoot, de *Scarabaeus (Ateuchus Sacer)*. Men leerde in Gothland dat wie zulk een heiligen mestkever op den grond zag liggen en weder op de pooten zette, daarmede zeven zonden uitdelgde, en zag hierin een herinnering van Thor's voorspraak bij Alvader. (1) Men noemde dus oorspronkelijk den mestkever,

(1) Men vindt deze bijzonderheden ook vermeld in het pas verschenen tweede gedeelte van „De Dieren in het Germaansche volksgeloof en volksgebruik", door mr. L. A. J. W. baron Sloet, bl. 389.

en later ook andere groote kevers of zelfs de kevers in het algemeen, bagge, bug, bok, bist (of welke andere vormen men ook bezigde), d. i. *kever* van Thor, en toen men later, bij de invoering van het Christendom, diepen afkeer voor al zulk heidensch bijgeloof begon te koesteren, den *Thordjefvul*, d. i. de duivel van Thor, waaruit in het tegenwoordig Zweedsch als algemeene naam der kevers *Tordyfvel* is ontstaan. Bij ons zeide men, zoo het schijnt, oorspronkelijk *Torbok*, dat later tot enkel *Tor* is afgekort.

Ik ben het meeste wat ik hier heb medegedeeld verschuldigd aan Cowan's „Curious facts in the history of Insects" (Philadelphia, 1865), p. 28. Doch daar ik het werkje slechts uit de tweede hand ken, en in mijne aanteekeningen mijn eigen bijvoegselen en gevolgtrekkingen niet van die van den schrijver heb onderscheiden, kan ik niet meer met juistheid opgeven wat ik hem verplicht ben. De toepassing op het Ned. *tor* en *torbok* is in allen gevalle van mij, en zoo zij eene dwaling blijkt te zijn, komt die op mijne rekening.

Sporen van bijgeloof met betrekking tot de torren ontbreken ook in Duitschland niet. Scheffel, zeker een der uitstekendste kenners van de Germaansche oudheid, weet ons in zijn „Ekkehard" (bl. 242) veel van den eerbied des Duitschen volks voor den *Hornschröter*, ons *vliegend hert*, te verhalen. Een der namen van dezen schoonen kever, den grootsten van Europa, is de *Donner-*

käfer (ook *Donnergugi)*, en het blijkt dat hij werd beschouwd als het middel waarvan de toovenaars zich bedienden om donder te verwekken. Scheffel haalt daarbij de volgende woorden aan uit Grimm's „Mythologie" (3te Ausg., bl. 657; vgl. bl. 176): „Dem Schröter, den es mit Donner und Feuer in Bezug setzt, mag das Deutsche Volk besondere Ehre angethan haben." De hier vermelde bijzonderheden voeren ons terug tot den Dondergod Thor. (1)

Het vliegend hert is te zeer van den mestkever onderscheiden, om aan te nemen dat zij vereenzelvigd werden; maar het eerstgenoemde kon met hetzelfde recht als de laatste „Thor's kever" genoemd worden en dus medewerken om, toen men den zin voor de oude mythologie verloor, aan alle kevers zonder onderscheid den naam van *Thorbagge*, *Torbok* of bij afkorting *Tor* te doen geven.

De vraag doet zich mij voor of het woord *tor*, als waarschijnlijk niet werkelijk van vreemde afkomst, hier wel eene plaats had verdiend. Daar evenwel, door het verloren gaan van tusschen-

(1) In het bovenaangehaalde werk van baron Sloet, bl. 387, wordt gezegd dat het vliegend hert in verband met Thor staat, omdat het op den aan Thor gewijden eikeboom leeft, en dat het als drager van het hemelvuur als de oorzaak van brand wordt beschouwd.

schakels, de ware verklaring van het woord in het Nederlandsch niet meer te vinden was, kon het slechts door de hulp van vreemde talen worden opgehelderd. Ook blijft de vraag of wij het niet inderdaad aan de invallen der Noormannen in ons land verschuldigd zijn.

Muskiet.

Muskiet, zeldzamer, ofschoon juister, *moskiet* geschreven, is bij de Nederlanders in Oost- en West-Indië de algemeene naam voor alle stekende en den mensch aanvallende muggen, en is ook in het moederland gebruikelijk, wanneer van Oost- en Westindische muggen sprake is. Het is weder een woord dat wij in de koloniën van de Portugeezen of Spanjaarden hebben overgenomen. In de taal van beide volken is *mosquito* een verkleinvorm van *mosca*, het Latijnsche *musca*, en beteekent eigenlijk *kleine vlieg*, maar toch ook *kleine mug*, daar het volk deze verwante diertjes, beide evenzeer tot de diptera of tweevleugelige insecten behoorend, niet altijd nauwkeurig onderscheidt.

Japon.

Van dit woord zegt Weiland: „de benaming is ontleend van Japan, een Rijk beoosten China, derhalve een kleed in navolging van de Japanners. Vanhier ook *japonsch:* een *japonsche* rok, een *japonsche*, *japansche* deken." Zeker is het dat onze schrijvers ook wel *Japon* en *Japonsch* of *Japoensch* schreven, gelijk men nog in het Fransch *le Japon* zegt. Toch acht ik de hier gegeven verklaring van ons *japon* geheel verwerpelijk. Ik betwist niet dat men oudtijds *japonsche rok* zeide voor hetgeen men thans een Japanschen kabaai zou noemen; maar de verkorting van *japonsche rok* tot enkel *japon* is moeilijk te verklaren, en dat men eenvoudig den naam van een Aziatisch Keizerrijk aan een vrouwengewaad zou hebben toegekend, is nauw denkbaar. Maar wat meer weegt, er is een woord van Arabischen oorsprong, in verschillende vormen tot schier alle talen van Europa doorgedrongen, dat hetzelfde of een verwant kleedingstuk aanduidt, en waarvan het inderdaad zeer bevreemdend zou wezen, indien onze vaderen alleen den toegang daaraan geweigerd hadden, te meer dewijl dit woord vooral ook in het Fransch voorkomt, uit welke taal de namen van mode-artikelen van oudsher tot ons plachten over te waaien. Het woord dat ik bedoel is het Arabische *djobbah*, waardoor een groot,

ruim kleed, doorgaans met wijde mouwen, veel gelijkende op onze kamerjaponnen, wordt aangeduid. Men zie daarover Dozy's „Dictionnaire détaillé des noms des vêtements chez les Arabes", die o. a. opmerkt: „Du mot Arabe *djobbah* les Espagnols ont fait: *aljuba*, *juba*, *chupa*, *jubon*, les Portugais *aljuba*, les Italiens *giuppa*, *giuppone* et les Français *jupe*, *jupon*." Maar hier is nog slechts een klein deel der talrijke nakomelingschap van het woord *djobbah* genoemd. Bij Littré vond ik nog als Italiaansch *giubba* en *giubbone*, als Portugeesch *gibão*, als Provençaalsch *jupa*, *jupon*, *jupio*, als Normandisch *jupin*, als Bourgondisch *gipon*, als oud-Fransch *jupel* en *jupeau* genoemd. In het Hoogduitsch behooren tot deze familie *jupa*, *jope*, *juppe*, *juppel*, *joppel* en misschien ook *schuba*, *schaube*, in het Engelsch *jippo*, in het Nederlandsch de bij Kiliaen voorkomende namen *jupe* en *juype*. Tot deze laatste stond *japon*, als *jupon* tot *jupe*, als *giuppone* tot *giuppa*, namelijk als verkleinvorm, en daar door de aanhechting der verkleinende lettergreep, de *u* in *jupe* toonloos werd, kon ze gemakkelijk in een stomme *e* of korte *a* overgaan. Dat men *japon* is gaan schrijven, kan misschien ook aan den invloed van bovengemelde verkeerde afleiding worden toegeschreven, die intusschen zooveel gezag heeft erlangd, dat ze ook door Franck is aangenomen, en de waarschijnlijke oorzaak is waarom Dozy in zijne

„Oosterlingen" aan *Japon* geene plaats heeft ingeruimd.

Sarong.

Sarong (van het Mal. en Jav. *Saroeng*) noemen wij gewoonlijk den op Java en elders in Nederlandsch-Indië bij de inlanders gebruikelijken rok, welke ook bij ons te lande door vele dames, die vroeger in Indië hebben gewoond, als huisgewaad wordt gedragen, en welke in onze vaderlandsche katoenfabrieken op groote schaal ten behoeve van Indië wordt vervaardigd. Evenwel wordt aan het woord, in dien algemeenen zin gebruikt, eene ruimere beteekenis gegeven, dan het oorspronkelijk bezit. Wat in den strikten zin een sarong is, zal ik hier kortelijk uiteenzetten.

Het woord *saroeng* beteekent eigenlijk *scheede* of *koker*, en inderdaad bestaat de sarong uit een lap katoen op de bepaalde grootte geweven, waarvan de beide einden zijn aaneengenaaid, zoodat men er de beenen door moet steken. Een sarong is dus strikt genomen overgesteld aan een *kain pandjang* of *kain lepas*, d. i. een *lange doek* of *losse doek*, waarvan de einden niet aaneen zijn gehecht, en die om het lichaam gewonden en ingestoken wordt. Zulk een lange doek heet in het Javaansch in de lage taal *djarik* (in den mond des volks veelal verbasterd tot *djarit*) en

en de hooge taal *siendjang*. Zoowel de sarong als de kain pandjang worden op het smalle inlandsche weefgetouw slechts op de halve breedte geweven, zoodat twee banen in de lengte worden aaneengezet. De Europeesche industrie weeft ze echter op de volle breedte. Beide worden door beide seksen gedragen. De saroeng, ook *samping* geheeten, is meer in West-Java of de Soendalanden, de *djarik*, die als kleed der mannen *bĕbĕd*, als vrouwenrok *tapih* heet, in het eigenlijk Java te huis. Op de volle breedte wordt voor de sarong een lap van ten hoogste twee meter, voor een djarik van ten hoogste 2½ meter vereischt. Beide worden meestal om den middel bevestigd door een gordel, die door een gesp wordt vastgehouden.

Zoowel de sarong als de djarik kunnen bestaan uit doeken die wit geweven en later effen geverfd of gebatikt (met figuren beschilderd) worden, en uit doeken die van vooraf geverfde draden in ruiten of strepen worden geweven. De gebatikte stoffen komen met onze gedrukte katoenen, de geruite en gestreepte met onze gekleurde weefgoederen overeen. Geruite katoenen (*kain polèng*) zijn, nevens effen gekleurde, meer in trek in West-Java; gestreepte katoenen (*kain loerik*) genieten, nevens de gebatikte stoffen, in Midden- en Oost-Java de voorkeur. Voor de gebatikte is de inlandsche nijverheid het meest door de Europeesche verdrongen.

In de inlandsche gebruiken en drachten is veel aan vaste regelen onderworpen, waarin een willekeurig ingrijpen van luim of mode niet gaarne wordt gezien. De sarong, die zich als een meer afgewerkt en afgerond geheel voordoet, moet met de beide aaneengenaaide einden volkomen aaneensluiten. Aan beide einden van het doek wordt een zoogenaamd hoofd (kapala) gemaakt. De beide vereenigde hoofden, die te zamen ongeveer een vierde van het geheele doek uitmaken, verschillen geheel van het grondpatroon. Bij de in kleuren gewevene hebben deze vereenigde hoofden een effen grondkleur, met een aantal evenwijdige, verschillend gekleurde strepen, bij de gebatikte vormen de kapala's altijd twee reeksen van met de punt naar elkander gekeerde spitsen of zoogenaamde torens. De djarik mist in den regel de kapala's; slechts Chineesche vrouwen ziet men wel eens djariks met kapala's dragen.

Indien men het gebruik van het woord sarong door de Europeanen, niet slechts in het moederland, maar ook in Indië, aan de hier opgegeven eischen van eene echte sarong toetst, zal men waarschijnlijk bevinden, dat het zeer dikwijls verkeerd aangewend wordt. Ook in mijn werk over Java zijn in de beschrijving van *sarong* en *djarik* (D. I, bl. 601—603) eenige misstellingen ingeslopen, die ik hier volgens de mededeelingen van den heer van Musschenbroek over de inlandsche katoennijverheid en volgens de aan-

teekeningen op mijn werk van wijlen Tjondro Negoro, den Regent van Brebes, heb verbeterd.

Baadje.

Baadje, d. i. buis, wambuis, niet *buisje*, zooals van Dale zegt, want *baadje* is geen verkleinwoord. Afgaande op een, mijns inziens, geheel verkeerde etymologie, schreven Weiland, de „Woordenlijst" van de Vries en te Winkel en de eerste uitgaven van het „Nieuw Woordenboek der Ned. taal" van van Dale allen *baaitje*. Vreemder nog is het dat Franck de goede spelling met de slechte afleiding verbindt. „*Baadje*", schrijft hij, „minder juist voor *baatje*, een door syncope der *i* gewijzigden vorm van *baaitje*, wambuis van baai of andere grove stof, het verkleinwoord van *baai* (wollen stof); vgl. *katoentje* van *katoen*". In Manhave's nieuwe uitgave van van Dale leest men terecht: „*Baadje*. Vroeger schreef men verkeerdelijk *baaitje*. Het woord komt niet van *baai*, zooals men vroeger meende, maar is aan het Maleisch ontleend". Ik heb dezelfde meening reeds voorgestaan in mijne aankondiging van Dozy's „Oosterlingen" in „de Gids" en ben er sedert steeds meer in bevestigd. Ja ik zou durven verklaren, dat indien er één woord in onze taal is waarvan de afkomst uit het Maleisch zeker is te achten, dat wel *baadje* moet

zijn, en dat dit aan onze lexicographen bij eenige meerdere bekendheid met den Maleischen taalstam en met de literatuur over Ned.-Indië zeker niet zou zijn ontgaan. Zij zouden dan geweten hebben, dat bij de volken van Insulinde algemeen een kleedingstuk in gebruik is, dat in het Javaansch, Maleisch, Makassaarsch (1), Bataksch en Dajaksch den naam van *badjoe* draagt; dat dit bestaat uit een wijd, loshangend, tot op de heupen reikend buis, om den hals sluitend met een opstaanden kraag, en met ruime mouwen die slechts tot even over den elboog reiken; dat er echter eenige verscheidenheden in den vorm voorkomen, die zich door bijzondere namen onderscheiden; dat de stof doorgaans wit of blauw gestreept katoen, in sommige gevallen ook laken, fluweel of zijde is; en dat de naam van dit kleedingstuk ook bij de Nederlanders in Indië algemeen in gebruik is, en door hen *baadje* of *baatje* wordt uitgesproken. Bij oudere schrijvers vindt men nog wel den oorspronkelijken vorm *badjoe* (b. v. Valentijn, VI, 1, bl. 54: „die wat meer van staat zijn dragen wel een zijde of ander fraai wambuis of badjoe"); maar die vorm is allengs in *baadje* overgegaan (b. v. van Rees, „Toontje Poland", I, bl. 19: „slavenmeiden met korte en halfopen *baadjes*"). En daar de *dj* (eigenlijk eene enkele letter, die aan de

(1) 't Boegineesch heeft *wadjoe*.

djim of *djô* van het Maleisch-Javaansche alfabet beantwoordt) door ons in d—j wordt opgelost, de *d* dus sluitletter eener lettergreep wordt, en als zoodanig in het Hollandsch (dat b. v. laadje, naadje evenzoo uitspreekt als maatje, staatje) de waarde van *t* krijgt, wordt dit *baadje* ook dikwijls door *baatje* vervangen (zooals bij Gevers Deynoot, „Herinneringen", bl. 57: „mannen en vrouwen... in ligtkleurige katoenen *baatjes*"). Ja zelfs den vorm *baaitje* vindt men bij sommige onzer oudere Indische schrijvers, b. v. Canter Visscher, „Malabaarsche brieven", bl. 46: „daarover hebben zij een *baaitje* van fijn lijnwaad". Maar dat het woord ook in deze schrijfwijze in geen verband met *baai* staat, wat gelijk ieder weet een wollen stof is, blijkt reeds daaruit, dat alsdan een *baaitje* van *lijnwaad* een *contradictio in terminis* zou wezen. Dit *baaitje* wijst, zooals het mij toeschijnt, slechts op eene zekere eigenaardigheid van uitspraak, zooals men ook wel *laaitje* (1) hoort, en is verder van geen gewicht.

---

(1) *Laaitje* is eigenlijk het deminutief van *laai*, een nieuwen vorm uit *lade* ontstaan, door de verweeking der *d* tot *j* (als in goeje of goeije voor goede, dooien of dooijen voor dooden enz.), evenals *kaai* uit *kade*. *Baaitje* verkeert dus niet in geheel hetzelfde geval als *laaitje* en *kaaitje*; mijne meening is slechts dat het door analogie met deze vormen ontstaan is.

Schippers en matrozen dragen niet zelden een baadje, en het is zeer mogelijk dat door hen vooral zoowel de snit als de naam van dit kleedingstuk uit Indië is overgebracht. De meeste Maleische woorden in onze taal danken wij aan de zeelieden. Maar ik geloof, dat men zich vergist, wanneer men meent dat het matrozenbaadje gewoonlijk van baai is gemaakt. Bedrieg ik mij niet, dan geldt dit veel meer van den boezeroen, waarover het baadje vaak wordt aangeschoten. Is dit juist, dan vervalt zelfs de mogelijkheid om baadje van baai af te leiden. Ook heeft men de opmerking gemaakt, dat, indien baadje eigenlijk een verkleinvorm van *baai* was, men in die Nederlandsche gewesten die het verkleinwoord met *ke* vormen, *baaike* zou moeten zeggen, welke vorm echter geheel onbekend schijnt.

Pampoesjes.

Pampoesjes zijn onder onze varensgasten eene soort van schoenen van zeildoek, die men b. v. te Amsterdam in de winkels van scheepsbehoeften ziet uitgestald. Dit woord doet ons denken aan het Jav. *pampoes*, schoenen zonder hakken of met lage hakken, vervaardigd van stof of zacht leer. Volgens eene lijst van vreemde woorden in het Maleisch der Minahassa, door den heer de Clercq, voorkomende in het „Tijdschr. voor Ned.-

Indië", Jg. 1870, D. I, bl. 364, beteekent *pampoes* in de Minahassa pantoffels of damesschoenen.

Het *pampoesjes* onzer varensgasten, waarmede men ook nog het Eng. *pumps* voor *dansschoenen* kan vergelijken, kan zeer wel aan het Javaansche *pampoes*, waarmede het de *m* vóór de *p* gemeen heeft, ontleend zijn, maar stellig is dit *pampoes* afkomstig van het Perzische *papoesj*, door de Arabieren *baboesj* uitgesproken, en waarvan de Franschen *babouche* hebben gemaakt. De ingevoegde *m* is van denzelfden aard als die in *Amfioen*. Zie op dat woord.

De *papoesjes* der Oosterlingen worden in de „Reizen van Cornelis de Bruyn door de voornaamste deelen van Klein-Asia", enz., bl. 95, aldus beschreven: „Als een goed Musulman aan de reinigingen voldaan heeft, moet hij met nedergeslagen gezicht tempelwaarts gaan, en, gedenkende wat eerbiedigheid hij aan die plaats schuldig is, zijne schoenen aan de deur uittrekken, weshalven de Oosterlingen, dewijl zij er zoo menigmaal daags toe gehouden zijn, een zoort van schoenen hebben uitgevonden, bekwaam om 'er zonder het lighaam eens te buigen of 'er het behulp der handen toe van nooden te hebben, met gemak te kunnen uittreden. Zij noemen ze *Pabouches* (1) en [deze] mogen eer voor een slag

(1) Deze spelling is blijkens het voorgaande onnauwkeurig; maar juist zoo wordt ook het

van pantoffels of muilen, als voor schoenen te boek gesteld worden. De kleur is verscheiden, geel, rood, paars, swart, enz. De Turken en Franken draagen ze gemeenlijk geel, d'Armeniërs rood, de Grieken paars en de Jooden swart, maar niemand van alle deze natiën vermag ze, zolang als ze in het gebied van den Grooten Heer woonen, groen te draagen, gelijk al de wereld in Perziën mag doen. 't Zou een Christen, die in Turkije woonde, tot een misdaad gerekend worden, een koleur aan de voeten te draagen, welke bij de Mahometaanen door de genegentheid welke hun Propheet tot deselve had, voor heilig werd gehouden." Elders, bl. 131, voegt de Bruyn er nog bij, dat de Pabouches „bijna van maaksel als muilen zijn, de hiel met het overige der zool gelijk, doch beslagen met een halfrond ijzertje van gedaante als een hoefijzer."

Dozy. „Dict. détaillé des noms des vêtements", etc. heeft een aantal plaatsen van reizigers in het Oosten over de baboesjes bijeengebracht, maar de beschrijving bij de Bruyn is hem ontgaan.

Slendang.

„*Slendangs*", zegt van Dale „Nieuw Ned. Woor-

---

woord geschreven door Sir Walter Scott, „St. Ronans well," chapt. XXX.

denb." op het woord, „zekere geweven stof". Klaarblijkelijk kent hij het woord slechts van prijscouranten van fabrieken of dergelijke stukken, en kon dus voor eene bijzondere stof houden wat eigenlijk een bijzondere soort van kleedingstuk is. Men zou meenen dat de *slendang* of *selendang* genoeg bekend is door het gebruik dat onze uit Indië gekomen dames en hare bedienden er van maken, en door de veelvuldige vermelding in alle geschriften uit en over Ned.-Indië, om althans eene juiste opgave der beteekenis te waarborgen. De inlandsche vrouwen dragen den slendang als sieraad (of ook om er een kind of iets anders in meê te voeren) over hunne overige kleedingstukken. Het is een lange, smal opgevouwen, veelal gebatikte (1) doek, die, dubbel toegeslagen, zoo over de schouders wordt gelegd, dat aan de rechterzijde de beide slippen lang van voren afhangen. Soms wordt ook de slendang over het hoofd gedragen. Het woord is aan het Maleisch en Javaansch gemeen.

Ginggang.

Guingamp, eene kleine Fransche stad in Bretagne (Dep. Côtes du Nord), is sedert lang bekend door hare weverijen. In het Aardrijkskundig

(1) Zie op *batikken*.

Woordenboek van Kramers lezen wij, dat zij fabrieken heeft van *gingang*, linnen en garen, en volgens den „Dictionnaire" van Littré, is de oorsprong van het woord *gingang (ginggang)*, in het Fransch *guingan* geschreven, in den naam dezer stad te zoeken. Hier is op taalkundige gronden niets tegen in te brengen. Bekend is het dat vele fabrikaten, door verkorte spreekwijze, eenvoudig den naam dragen van de plaatsen, waarvan zij afkomstig zijn. Zoo spreekt men van Manchester, Oxford, Florence, Orleans, Valenciennes, Nankin enz., om de van die plaatsen afkomstige stoffen aan te duiden.

Desniettemin wordt door vele schrijvers *gingang* (of *ginggang)* als een product der Aziatische weefgetouwen beschouwd. Van Dale's „Nieuw Ned. Wdbk." en Kramers en Bonte „Kunstwoordentolk", toonen door hunne verwijzing naar een Maleisch of Javaansch woord *ginggang*, dat in die talen *gestreept* zou beduiden, dat zij den oorsprong in den Indischen Archipel zoeken. Naar den vorm (reduplicatie met veranderden klinker) kan zeker *ginggang* zeer wel een Javaansch of Maleisch woord zijn, ja het komt in het Javaansch voor met de beteekenis van *afwijken*, *uiteengaan*, waarvan men desnoods die van *gescheiden zijn* of *uiteenstaan*, zooals strepen van zekere kleur die door een andere kleur gescheiden worden, zou kunnen afleiden. Evenwel wordt die wijziging der beteekenis van *ginggang*, zoover ik weet, door

geen enkel woordenboek van de Javaansche en verwante talen bevestigd. In het „Jav. Handwdbk." van Prof. Roorda wordt *ginggang* genoemd: „een soort van gestreept of geruit Oostindisch lijnwaad, geen Javaansch fabrikaat", terwijl in de jongste uitgaaf Prof. Vreede ten overvloede herinnert, dat de Javaansche gestreepte lijnwaden *loerik* heeten. In het „Soendaasch Wdbk." van den heer Oosting lezen wij op *ginggang*: „benaming van een soort van geruit of gestreept goed, *dat op Java wordt ingevoerd.*" In Klinkert's „Supplement op het Maleisch-Ned. Wdbk." van Dr. Pijnappel lezen wij op *ginggang*: „geruit hessen- of kielengoed. Op Riouw *tjélé*, doch *ginggang* wordt ook verstaan." Dat men op Riouw, het centrum als het ware der Maleischsprekende bevolkingen van Insulinde, *ginggang* ternauwernood verstaat, begunstigt stellig niet de meening dat het een echt Maleisch woord zou zijn.

Ik moet nog opmerken, dat de aangehaalde plaatsen volstrekt niet pleiten voor de bewering dat ginggang eigenlijk *gestreept goed* zou wezen. Het wordt nu eens *gestreept of geruit*, dan eens bepaaldelijk *geruit* goed genoemd. Hierbij mag evenwel aan den anderen kant niet verzwegen worden, dat in de katoennijverheid soms een onderscheid tusschen *ginggang* of *gingham* (den Engelschen vorm van het woord) en *tjélé* wordt gemaakt, en dat, waar dit in acht wordt genomen, werkelijk ginggang de *gestreepte* en tjélé

de *geruite* stof aanduidt. De heer Ekker (firma T. C. Stork te Hengelo) schrijft mij: „Voor Makassar en de Molukken wordt de stof steeds bij ons aangevraagd onder den naam *gingham*, wanneer zij *gestreept*, onder dien van *tjélee* of *cotonnetten*, als zij *geruit* moet zijn. De eigenlijke beteekenis van gingham zal dus naar mijn inzien *gestreept weefsel* zijn. Ook voor Engelsch-Indië wordt bij ons *gestreept* goed onder den naam van *gingham* aangevraagd, *geruit* daarentegen onder dien van *checks*." Men begrijpt hieruit hoe de meening ontstaan is dat *ginggang* bepaaldelijk *gestreept* zou beteekenen. Inderdaad schijnen echter de woorden *ginggang* en *tjélé* synoniem te zijn en het onderscheid tusschen beide gemaakt slechts op een handelsusantie te berusten.

Er kan na al het gezegde weinig twijfel zijn, of *ginggang* en *tjélé* zijn in den Indischen Archipel oorspronkelijk uitheemsche namen voor uit den vreemde ingevoerde goederen. Wij zullen dus de meening moeten opgeven, dat ginggang eigenlijk een Maleisch of Javaansch woord is. Dit maakt echter de afkomst uit het Fransch wel waarschijnlijker, maar nog geenszins zeker. Wij zagen reeds dat de ontkenning dat ginggang een Javaansch fabrikaat is, niet buitensluit, dat het toch van Indischen oorsprong, namelijk van het vasteland van Indië (of van Ceilon) afkomstig kan zijn. En dit wordt zeer aanbevolen door de volgende door Littré aangehaalde plaats uit de

„Histoire philosophique des Deux-Indes" van Raynal (het eerst in 1771 uitgegeven): „Une centaine de balles de mouchoirs, de pagnes et de *guingans* d'un très-beau rouge, que les Malabares fabriquent à Gaffanapatnam (1), où ils sont établis depuis très-longtemps."

Nauwkeurig bezien is zelfs deze plaats den aanspraken van Guingamp op de eerste productie der ginggangs en het geven van zijn naam aan die stof zeer vijandig. In den tijd waarin Raynal dit schreef werd nog Europa door de Engelsche en Nederlandsche O.-I. Comp. op groote schaal van de schoone voortbrengselen der Indische weefgetouwen voorzien, en begon de Europeesche katoennijverheid pas hare vleugelen uit te slaan. Ofschoon thans de namen van vele in Europa vervaardigde stoffen algemeen in Indië bekend zijn, is het moeilijk te gelooven, dat reeds vóór 1770 zulk een naam in de inlandsche talen aldaar het burgerrecht heeft erlangd. (2)

Ik geloof derhalve niet dat ginggang iets met

(1) D. i. Jafnapatnam op Ceilon, door Malabaren van de kust van Hindostan gekoloniseerd.

(2) Het zou mij niet verwonderen, dat bij opzettelijke nasporingen wel meer sporen van den hoogeren ouderdom van het woord *ginggang* zouden gevonden worden. Het zijn toevallige vonden, geen vruchten van systematisch onderzoek, die ik in deze artikelen den lezer aanbied.

Guingamp te maken heeft, maar acht de overeenkomst der beide namen bloot toevallig. Littré zegt ook niet uitdrukkelijk, dat te Guingamp ginggans gemaakt worden, maar slechts in het algemeen dat er „fabriques de tissus" bestaan, en wanneer anderen nu daarvan bepaald ginggangfabrieken maken, is het wellicht alleen een besluit uit den eenmaal aangenomen samenhang van ginggang en Guingamp getrokken.

Bepaald en duidelijk te zeggen wat eigenlijk ginggang is, of door welke kenmerken het zich onderscheidt, is zeer moeilijk. Alle voortbrengselen der nijverheid zijn aan gedurige wijziging, namaak in geringer qualiteit of vervalsching onderhevig, terwijl de naam alleen blijft. Dat alles wat men later ginggang heeft genoemd of nog dien naam draagt, volkomen aan het oorspronkelijk dus genoemde fabrikaat gelijk is, zal zeker niemand durven beweren. Volgens het „Nederlandsch Handelsmagazijn" (Amsterdam, Diederichs, 1843) zijn de gingans, ginggans of ginghams bontgestreepte of bontgeruite geweven stoffen, nu eens geheel uit linnen of katoenen garens, dan eens uit katoen gemengd hetzij met linnen, hetzij met zijde, hetzij met schors vervaardigd. Terwijl vroeger de ginggangs, zoo ik meen, steeds als zeer fijne weefsels genoemd werden, verzekert mij de heer Ekker dat zij thans geweven worden in verschillende, grove zoowel als fijne, qualiteiten. Zij schijnen zelfs gewoonlijk van grover

qualiteit te zijn, want terwijl de heer Kinkert, zooals wij zagen, ze hessen- of kielengoed noemt, schrijft mij de heer Ekker, dat zij voornamelijk gebruikt worden voor arbeidersbroeken of -baadjes.

Vervolgens moet ik nog opmerken dat in den manufactuurhandel, de artikelen niet enkel genoemd en onderscheiden worden naar de grondstof, de kleur, het patroon, den aard en de fijnheid van het weefsel, maar ook nog naar de wijze van opmaken of verpakken. Saroengs, kain-pandjangs, slendangs, zijn, onafhankelijk van alle andere omstandigheden, in den manufactuurhandel lappen of doeken die op een bepaalde maat geweven zijn, en wel zoo dat ze juist de grootte en den vorm hebben die voor een saroeng, een kain-pandjang, een slendang vereischt wordt, terwijl ze verhandeld worden per *corge* (1), d. i. per pak dat 20 doeken bevat. Daarentegen behooren de ginggangs tot de zoogenoemde stukgoederen; zij zijn aan één stuk geweven tot eene lengte van 12 tot 24 yards, bij eene breedte van 24 tot 36 inches, waarvan men afsnijdt naarmate van de behoefte.

De Engelsche vorm *gingham*, waarvan men zich in den katoenhandel gewoonlijk bedient, zoowel als de gebruikelijke opgave van lengte en breedte in Engelsche maat, bewijzen dat onze inlandsche ginggang-fabrikatie, ofschoon een belangrijke tak

(1) De oorsprong van dit woord corge is te onzeker om er iets van te zeggen.

van onze katoen-nijverheid, op Engelschen grondslag rust en zich naar Engelsche voorbeelden moet richten. Ik geloof echter dat, waar men niet door handelsusantiën gedwongen is, de schrijfwijze die in het Maleisch, Javaansch en Soendaasch wordt gebezigd, nam. *ginggang*, voor ons de beste is te achten.

Ofschoon dit artikel omtrent den oorsprong en de rechte schrijfwijze van den naam tot geene zekerheid leidt, mag ik het toch niet eindigen zonder mijn dank te betuigen aan de heeren F. Driessen te Leiden en H. J. Ekker te Hengelo voor de mij zoo welwillend verschafte inlichtingen.

Batikken.

Gevormd van het Javaansche *batik*, op de wijze die reeds art. *Soebatten* werd ter sprake gebracht. *Batik* beteekent in het Javaansch met figuren beteekende of beschilderde (gebatikte) katoenen stof, in tegenstelling met de uit gekleurde draden in ruiten of strepen gewevene. De gebatikte stoffen nemen dus in de inlandsche katoen-industrie de plaats in onzer *gedrukte* katoenen, maar de wijze waarop ze vervaardigd worden is oneindig veel omslachtiger en kostbaarder. Het geschiedt niet in fabrieken, maar behoort tot den huiselijken arbeid der Javaansche vrouwen. (Van Rees, „Herinneringen", II, bl. 85: „Is dat werk ver-

richt, dan zet zij zich nevens haar man, om uit te rusten, een oud kleed te herstellen of een nieuw te batikken.") Elke gebatikte doek wordt afzonderlijk uit de hand bewerkt, door eerst de omtrekken van het patroon aan te geven, en daarna de verschillende kleuren ieder afzonderlijk op het doek te brengen, eenigermate op de wijze onzer chromolithographie. Gelijk bij deze de vereischte teekening wordt verkregen door achtereenvolgens afdrukken van even zoovele met kleuren beteekende steenen als er kleuren in de plaat moeten voorkomen, zoo geschiedt dit bij het batikken door achtereenvolgende indompeling van het weefsel in elk van de kleurstoffen, door wier samenstelling de voorgenomen teekening wordt gevormd. Natuurlijk moet gezorgd worden, dat bij elke dier indompelingen slechts die gedeelten van het doek met de verfstof in aanraking komen, die hare kleur moeten aannemen. Deze uitkomst wordt verkregen door vóór elke indompeling het doek in al die deelen, waarop de kleurstof die aan de beurt is niet mag inwerken, aan beide zijden met een mengsel van was en hars te bedekken. Deze bewerking, die schrijven of teekenen (*serat*) wordt genoemd, wordt verricht met een scheppertje met langen tuit, bevestigd in een bamboe, die als een schrijfpen in de hand wordt gehouden. Door dit tuitje laat de batikster het kokend mengsel op het doek vloeien dat vóór haar op een raam is uitgespannen. Daar deze

bewerking voor iedere kleur moet herhaald worden, is het gemakkelijk na te gaan, hoeveel tijd en geduld voor het batikken, vooral bij meer samengestelde patronen, gevorderd wordt. Wie de bewerking, die ik hier slechts in vluchtige omtrekken mocht schetsen, meer in bijzonderheden wenscht te leeren kennen, kan zijn weetlust bevredigen door de raadpleging der geschriften van den heer van Musschenbroek, den grooten kenner der inlandsche nijverheid van Insulinde. Zie zijn werkje „Iets over de inlandsche wijze van katoenverwen op Midden-Java", (Leiden 1878) en zijne inleiding op Groep II, 10e klasse, G. Nijverheid, in den Catalogus der Ned. Kol. Afd. van de Amst. Tentoonstelling 1883, bl. 228, v. v.

De Europeesche nijverheid heeft door de gewone procédé's van het katoendrukken de gebatikte stoffen zoo goed mogelijk nagebootst, maar ofschoon het haar, wat de patronen betreft, gelukt is den inlandschen smaak vrij wel te bevredigen, baart de fabriekmatige bewerking eene stijfheid en hardheid der omtrekken, die den Javaan dadelijk den vreemden oorsprong doet erkennen en zijne voorkeur voor de lossere teekening en zachter uitvloeiende kleuren van het werk der inlandsche vrouwen in stand houdt. Alleen de geringe prijs heeft aan de *batik tiron*, de *nagemaakte batik*, ingang verschaft en zelfs de Javanen genoopt, op hunne beurt, pogingen aan te wenden om de Europeesche gedrukte stoffen met gebrekkige

hulpmiddelen na te bootsen. Zie mijn „Java", D. I, bl. 541.

Oorkrab.

Een merkwaardig Nederlandsch-Indisch woord, dat uit het Hollandsche *oor* en het tot *krab* afgekorte Maleische *kraboe* is samengesteld. Men gebruikt ook den verkleinvorm *oorkrabbetje*. Het gewone oorsieraad der Maleische en Javaansche vrouwen, in laag-Javaansch of Ngoko *Soeweng*, in hoog-Jav. of Krômô *Sengkang* geheeten, is geen ring noch aan een ring gehangen, maar bestaat uit een spil of schroef, die sluit in een vrij groot in de oorlel gemaakt gat, waarin aan de voorzijde de knop of schijf, die het eigenlijke pronkstuk vormt, wordt bevestigd, terwijl een plaatje of moer, aan de achterzijde aangebracht, het uitvallen verhindert.

Men onderscheidt vele soorten van oorkrabben, die in de inlandsche talen ieder haar eigen maan hebben. Zij verschillen in grootte, vorm, materiaal en versiering. De grootste worden gedragen op Sumatra, waar eene soort voorkomt waarvan de schijf dikwijls een middellijn heeft van elf centimeter en de wangen geheel bedekt. Zie wat de Sumatraansche oorsieraden betreft, „Midden-Sumatra", III, Volksbeschrijving, bl. 8 v., 17 v. en Pl. XX—XXII van den Atlas. Van de Ja-

vaansche oorkrabben vindt men de nauwkeurigste beschrijving bij Poensen, „Iets over de kleeding der Javanen", in „Mededeelingen van wege het Ned. Zendelinggenootschap", D. XXI, bl. 15, waaraan ik de volgende plaats ontleen: „De oorkrabben kunnen soms vrij kostbare voorwerpen zijn; doch men ziet ze ook dragen, die van luttel waarde zijn. Men draagt ze van goud en zilver, met edelgesteenten, van been, hout, koper, enz. Het plaatje van goud enz. in den knop van een oorkrab, daar het rosetje van juweelen op vastgemaakt wordt, heet *djadam;* vandaar *soewĕngdjadam*, d. i. een oorkrab met een djadam."

Alizari.

Dit woord was door Engelmann opgenomen in de eerste uitgave van het „Glossaire des mots Espagnols et Portugais dérivés de l'Arabe", maar zonder andere verklaring dan: „espèce de guarance, rubia seca", en voorts met een vraagteeken er achter, omdat hij den oorsprong niet kende. Prof. Dozy voegde hieraan in de tweede uitgave niets toe, maar nam in zijn „Oosterlingen" *Alizariwortel* op, met de opmerking dat ook hem de oorsprong van *alizari* onbekend was; dat het woord er wel-is-waar Arabisch uitzag, maar dat in het Arabisch de meekrap andere namen heeft. Prof. Land slaat in den „Nederl.

Spectator, 1867, voor, *alizari* te beschouwen als samengesteld uit het Arabisch lidwoord *al* en eene verbastering van het Grieksche *isatis*, welk woord wel-is-waar niet de beteekenis had van *meekrap*, maar de *wouw* (*isatis tinctoria* L.) aanduidde, doch, zegt hij, lichtelijk bij vergissing op eene andere verfplant kan zijn overgedragen, zooals dat meermalen met oud-Grieksche plantennamen is gebeurd. Zeer aannemelijk is die verklaring zeker niet. Al wil men over het verschil in beteekenis en de verbinding van een Grieksch naamwoord met het Arabisch lidwoord heenstappen, dan blijft nog als grootste struikelblok de verwisseling van *t* met *r* over, die zelfs als verbastering bezwaarlijk kan worden aangenomen. Veel waarschijnlijker is de verklaring van Marcel Devic in zijn „Dictionnaire étymologique des mots d'origine orientale", geplaatst achter het Supplement op den „Dictionnaire de la langue Française" van Littré. Volgens dien schrijver is *alizari* samengesteld uit het Arab. lidw. en het eveneens Arabische *'açárah* [waarschijnlijk ook wel *'içarah* uitgesproken], welk woord, van den wortel *'açara*, persen, afgeleid, alle uitgeperste plantensappen aanduidt (vgl. de Sacy, „Chrestomatie Arabe", 2e ed., T. III, p. 451). Devic geeft een voorbeeld, waarin het gebruikt wordt van de kleurstof der pastel of weede, en toont ook aan dat in den handel de Levantsche meekrap *azala* of *izari* (d. i. dus *alizari*

zonder het lidw.) genoemd werd. De letter *çad* van het Arabische alfabet gaat in de talen van Zuid-Europa gewoonlijk in *z* over. (Zie Engelmann en Dozy, „Glossaire", p. 18). Het is zeer denkbaar dat het handelsgebruik een woord met de algemeene beteekenis van uitgeperst plantensap allengs, bij wijze van verkorte uitdrukking, tot een bijzonder gewichtig artikel van dien aard beperkt heeft. (1)

Behalve in de toch ook niet zeer gewone samenstelling *alizariwortel*, is *alizari* in onze taal niet gebruikelijk, maar des te meer in den laatsten tijd het daarvan afgeleide *alizarine*. Terwijl alizari een handelsnaam van de meekrap is, verstaat men door alizarine de kleurstof die de scheikunde uit de meekrap trekt, maar die in de laatste jaren ook verkregen wordt uit steenkolenteer, eene uitvinding die aan de meekrapteelt veel afbreuk heeft gedaan. Ook wordt eene inktsoort, waarin meekrap als bestanddeel voor-

(1) Het schijnt mij toe, dat op soortgelijke wijze heulsap in onze taal een synoniem voor opium is geworden, ofschoon het oorspronkelijk elk sap beteekende, waarbij men heul, verzachting van smart en pijnen, vond. Ofschoon deze gissing geheel van het gewone gevoelen afwijkt, bleek mij uit een brief van den heer van der Tuuk, waarin hij ook de *hasjîsj* of *bang* een *heulsap* noemt, dat ik in dit gevoelen niet alleen sta.

komt, en die blauwgroen van kleur is, maar op het papier donkerzwart wordt, *alizarine-inkt* genoemd.

Henna, Alkanna.

Henna, soms met het Arabische lidwoord *alhenna* geschreven, is eigenlijk hetzelfde woord als *kanna* of *alkanna*, dat voornamelijk in den laatsten vorm gebruikelijk is. Het zijn verschillende wijzen van uitspraak van het Arabische woord *hennâ* of *hinná*, den naam van het roodachtig gele of donker oranjekleurige sap, geperst uit de bladeren eener altijd groene struik, die de botanici *Lawsonia inermis* of *Lawsonia alba* noemen. Maar ofschoon *henna* en *alkanna* in den grond hetzelfde woord zijn, verschilt het gebruik, daar het laatste slechts van een surrogaat der echte *henna* wordt gebezigd. De henna wordt in het Oosten algemeen door de vrouwen aangewend om de nagels en eenige andere deelen van handen en voeten te beschilderen. De wijze dezer bewerking kan men het best leeren kennen door de uitvoerige beschrijving en afbeelding in Lane's „Modern Egyptians", 5th edit., p. 38. Hetzelfde gebruik komt ook voor in den Indischen Archipel, althans op Sumatra, waar de henna (in het Maleisch) *ínei* heet. Miquel, „Sumatra", bl. 100: „Met het uitgekookte sap van de bladen

van de inei of henna kleuren de inlanders de nagels van handen en voeten rood." (Vgl. ook Filet, „Plantkundig Woordenboek", 2e uitg., no. 1747).

Onder *Alkanna* (Eng. *Alkanet*) verstaat men de plant, eertijds *Anchiusa tinctoria* en *Lithospermum tinctorium*, thans gewoonlijk *Alkanna tinctoria* geheeten, en hier en en daar in Midden- en Zuid-Europa gekweekt. De bruinroode kleur die zij oplevert wordt door de apothekers tot het kleuren van zalven en tincturen, door de ververs tot het nabootsen der kleuren en vlammen van rozenhout (d. i. het hout van *Dalbergia nigra*) en andere Zuidamerikaansche boomen, eindelijk door de wijnhandelaars als kleurmiddel bij het vervalschen van portwijn gebruikt.

Manna.

Het is eenigszins bevreemdend dat Prof. Dozy aan dit woord geene plaats heeft gegeven in zijne „Oosterlingen", daar het stellig van Semietische afkomst is, en een bekend handelsartikel aanduidt. Het echte *manna* is eene in kleine, gele, doorzichtige korrels voorkomende zelfstandigheid, verhard uit het taaie en zoete sap, dat uit een zekere in Arabië menigvuldig voorkomende struik, de *Tamarix mannifera*, vloeit, tengevolge van tallooze voor het bloote oog onzichtbare wondjes,

door den steek van een insect, *Coccus manniparus*, teweeggebracht. Deze stof is, daargelaten het wonderbare gelegen in den verbazenden overvloed waarin ze zich voordeed tijdens de omzwervingen der Israëlieten in de woestijn van Arabia Petraea, en in de omstandigheden waaronder ze zich vertoonde, hoogstwaarschijnlijk niet verschillend van dat hemelsch brood, dat in Exodus XVI onder den naam van *man* wordt vermeld. *Manna* is daarvan de gewone vorm, gebezigd in het Arameesch dialect dat ten tijde van de opkomst des Christendoms in Palestina werd gesproken, en daarom ook, bij aanvoering van woorden in de landstaal, in het N. Testament wordt gebruikt (Joh. VI: 31, 49, 58; Hebr. IX: 4; Openb. II: 17). Het woord *man* beteekent in het Arabisch een *geschenk*, eene *gave*, en wanneer de Arabische schrijvers het boven beschreven manna *mannoe's-samáï*, d. i. *gave des hemels*, noemen, dan schijnen ook zij aan een wonderbaren oorsprong te denken, hetzij alleen omdat de herkomst dezer stof ook voor hen in het duister school, hetzij omdat de kennis van de wonderbare spijziging der Israëlieten in de woestijn ook tot hen was doorgedrongen. Voor dit laatste pleit de overeenkomst met de uitdrukkingen *hemelsch brood* en *hemelsch koorn*, die Ps. CV: 40 en LXXVIII: 24 worden aangetroffen. Bij de nauwe verwantschap tusschen de Hebreeuwsche en Arabische talen, is er volstrekt geen reden om bezwaar te maken, ook in

het Hebreeuwsch de beteekenis van *gave* aan het woord manna toe te kennen. En wanneer wij dan Exod. XVI: 15 lezen, dat de Israëlieten, het manna ziende, en niet wetende wat het was, tot elkander zeiden: „man hoe," dan is er geen reden om dit anders dan met „dit is een gave" te verklaren. Vers 31 wil dan ook zeker slechts te kennen geven, dat *man*, d. i. gave, sedert de naam bleef van dit van den hemel nedergedaald geschenk. Er bestaat wel eene andere verklaring van die uitdrukking *man hoe*, aan de Grieksche vertaling der LXX ontleend, volgens welke die woorden op vragenden toon moeten worden uitgesproken en vertaald worden: *wat is dat?* zoodat, tengevolge dier vraag, *Wat* de naam der onbekende stof zou gebleven zijn. Maar *man* als vragend voornaamwoord komt wel voor in de latere Aramaïseerende taal van Palestina, maar is in het echte Hebreeuwsch onbekend (1).

De naam *manna* is later ook aan andere soortgelijke in den handel voorkomende stoffen gegeven, zooals aan het manna van *Fraxinus ornus*, welks uitvloeiing mede door den steek van een insect, *Cicada orni*, wordt bevorderd, of dat van

(1) Wie het hier gezegde vergelijken wil met mijn art. *Manna* in 1855 in het „Bijbelsch Woordenboek" opgenomen, zal bemerken dat ik thans, na 33 jaren, eene andere meening ben toegedaan.

Hedysarum Alhagi, eene struik op wier takken en bladeren zich korrels als gekristalliseerde suiker vormen, die men tegen het najaar op ieder uur van den dag kan inzamelen. Van deze gewassen komt het eerstgenoemde vooral in Italië, het andere, behalve in Perzië, ook in Arabië voor.

Farizeër.

In onderscheiding van andere soortgelijke aan den Bijbel ontleende uitdrukkingen, welker verklaring ik aan de bijbelsche woordenboeken overlaat, gun ik een plaatsje aan dit woord, omdat het in onze taal niet enkel de naam is der Joodsche sekte die het aanduidt, maar nog de algemeene beteekenis van *schijnheilige* of *huichelaar* heeft gekregen, en ook het adjectief *farizeesch* (of *farizeeuwsch*) heeft voortgebracht. Men denke b.v. aan Vondels bekende regelen: (van Lennep's „Vondel", V, blz 427):

„O! Farizeeusche grijns, met schijngeloof vernist,
Die 't groote lyck vervolgt tot in zijn tweede kist", enz.

In Vondels „Joannes de Boetgezant" leest men ook *farizeesusheyt* voor *huichelarij* (ald. X, bl. 74) Het Hebr. *farîsch*, waarvan de naam afkomstig

is, beteekent *afgezonderde*, *afgescheidene*, iemand die zich door bijzonder vertoon van vroomheid van de menigte onderscheidt.

Betelgeuze.

Bij de vroeger gegeven verklaring van den sterrennaam *Rigel* had ik ook gaarne die gevoegd van *Betelgeuze*, die in dezelfde daar aangehaalde verzen van Nieuwland als een door rooden gloed gekenmerkte ster in den schouder van Orion vermeld wordt. Maar ofschoon omtrent den Arabischen oorsprong van Betelgeuze geen twijfel kan bestaan, werd de verklaring gedrukt door eene zwarigheid, die ik niet kon oplossen. Ik wachtte met de behandeling van het woord tot wellicht een gelukkig toeval mij de oplossing zou aan de hand geven. Ware mij vroeger ingevallen den „Dictionnaire étymologique des mots d'origine orientale" van Devic, achter het Supplement van Littré te raadplegen, dan zou ik zijne zeer aannemelijke verklaring niet zoolang aan mijne lezers onthouden hebben.

Betelgeuze is de door de Europeesche schrijfwijze meer of min onkenbaar gemaakte samenstelling van twee Arabische woorden: *bait* (of *bêt*), d. i. huis, ook in de astronomische beteekenis van de *huizen der zon* of teekenen van den erenriem, en van *djauzá* (met het lidw. *al-*

djauzá), den bekenden naam van het teeken der Tweelingen. Dus beteekent Betelgeuze „het huis der Tweelingen", wat op zichzelf niet de geringste zwarigheid oplevert. Moeilijk is het echter te verklaren, hoe diezelfde naam kan gegeven zijn aan de schitterende roode ster in den schouder van Orion.

Uit de Arabische woordenboeken (b. v. Freytag, D. I, bl. 324b) blijkt, dat niet alleen de Tweelingen, maar ook het sterrenbeeld Orion *al-djauzá* genoemd werd. Deze homonymie, zoowel als de eigenlijke, oorspronkelijke beteekenis van *djauzá*, laat Devic onverklaard. Misschien kunnen Ideler's „Untersuchungen über d. Sternnamen" daaromtrent eenig licht geven; doch dit boek heb ik niet ter hand. Verder leeren ons de woordenboeken (b. v. Freytag, D. IV, bl. 331a) dat de ster Betelgeuze in 't Arabisch *mankiboe'l djauzá*, d. i. de schouder van Orion, heet, wat ons niet veel verder brengt. Maar aan Devic behoort de verdienste van in een Arabisch HS. te hebben opgespoord, dat *mankiboe'l-djauzá* ook door *jadoe'l-djauzá*, d. i. de arm van Orion, vervangen wordt. In de niet zeldzame uitspraak *jèd-el-djauzá* kon dit, zooals hij nog verder terecht schijnt op te merken, lichtelijk door hen, die de Arabische sterrenamen gebruikten zonder ze te verstaan, met *bét-el-djauzá* verward en verwisseld worden. (1)

(1) Het woord *jad* of *jèd* beteekent gewoonlijk

Tijferen.

In werken over Ned.-Indië wordt niet zelden het woord *tijferen* gebezigd in den zin van „palmwijn door insnijding uit een boom tappen." Zie b. v. „Tijdschr. v. N.-Indië", 1870, II, bl. 240: „de plaats waar de inlanders de saguweer *tijferen*." Het zou zeer zeker eene vergeefsche poging zijn voor dit woord eene Germaansche afstamming te zoeken; maar uit welke taal is het dan afkomstig?

In Rumphius' „Amboinsch Kruydboek", D. I, bl. 5, leest men daarover het volgende: „De personen die op het tappen van drank uit boomen afgericht zijn, noemt men hier te lande met een Portugeese naam *Tiffadoros* en het werk zelfs *tiffar*, bij onze Duytsche *tyfferen*." Op bl. 60 herhaalt hij dit in de volgende, in hoofdzaak alleen in de spelling verschillende woorden: „Het werk en de wetenschap om diergelijke dranken uit boomen te tappen, heet men hier met een Portugees woord *tifar* en de personen die zulks doen *Tifadores*, waartoe wel de bequaemste en ervarenste zijn de Baleyers, die ook een bijzondere en van de Amboinsche verschillende manier

---

hand, niet *arm*. Deze tegenwerping beantwoordt Devic met de opmerking: „dans le language scientifique *yed* se dit de l'ensemble du bras, depuis l'épaule jusqu'au bout des doigts."

van *teifferen* hebben," enz. Intusschen vind ik ook in de beste en volledigste Portugeesche woordenboeken van deze woorden *tifar* of *tiffar* en *tifador* of *tiffador* geene melding, en ofschoon men zeker op gezag van Rumphius mag aannemen, dat de Nederlanders in de Molukken het woord *tijferen* van hunne voorgangers hebben overgenomen, is daarmede de oorsprong nog geenszins verklaard. Misschien is het door de Portugeezen ontleend aan een der dialecten van Timor of de Molukken, waarin, gelijk men weet, de letter *f* voorkomt, die aan het Maleisch en Javaansch geheel en al vreemd is.

't Is zeker een curieuse bijdrage tot de kennis van 't gebruik van 't woord *tijferen* in onze taal, dat in 1670, bij A. v. d. Burgh te Amsterdam, een bundel gedichten in 't licht werd gegeven door zekeren M. Cramer, onder den titel: „D'Indiaensche tijfferboom, uyt-tijfferende verscheyden heylsame rijmen". Zoo men zulk een titel verstaan zou, moest het publiek, waarvoor men schreef, toch wat meer van Indië weten, dan het tegenwoordig geslacht. Thans zou dat niemand verstaan, en wanneer iemand de bestaande woordenboeken ging raadplegen om over de beteekenis van *tijferen* te worden ingelicht, zouden ook de volledigste hem teleurstellen.

Tee, teeboei.

De gewone schrijfwijze *thee* wil mij niet uit de pen vloeien, omdat er voor de *h* noch in den oorsprong noch in de uitspraak van het woord eenige grond is. De letterverbinding *th* wordt bij ons gebezigd in vele woorden van Griekschen oorsprong om de thêta aan te duiden, en in enkele andere vreemde woorden, b. v. Thaler, Thallium, enz. In echt Nederlandsche woorden komt ze slechts voor in *thuis*, *thans*, *althans*, omdat deze uit *te huis*, *te hands*, *al te hands* zijn samengetrokken. De naam *tee*, zoowel als de plant (de *Thea Chinensis* der botanici) is tot ons gekomen uit China. De echte Chineesche vorm is *tschā*, waaronder de Chinees eigenlijk het tee-aftreksel verstaat. Het blad noemt hij *tschā-yĕ*, teeblad. Rechtstreeks van het Chineesche woord stamt het Portugeesche *cha*, waarnevens echter thans ook *teha* gebruikt wordt. In sommige Chineesche dialekten nadert de uitspraak wat meer tot den bij ons gebruikelijken vorm; maar vooral is dit het geval met het Javaansche *té* of *hĕté* en het Maleische *teh*, wat het vermoeden wekt dat wij wellicht ons *tee* door tusschenkomst dezer talen hebben ontvangen. Onze oudere schrijvers (b. v. Baldaeus, „Beschrijvinge van Malabar ende Coromandel", bl. 183), hebben dikwijls *tee* zonder de *h*. Ook de Engelschen schrijven *tea* zonder *h*, en

spraken oudtijds, gelijk dit nog in Ierland geschiedt, dat woord juist zoo uit als wij ons *tee*, zooals blijkt uit de volgende regels van Pope's „Rape of the lock":

„Here thou, great Anna, whom three realms obey,
„Dost sometimes counsel take, and sometimes tea".

Daar nu de *h* zuiver overtollig is, schijnt de latere schrijfwijze *thee*, enkel door de voorkeur voor een ingewikkelde spelling, misschien onder den invloed van het Fransche *thé*, te zijn voortgebracht. Onze oude taal heeft echter meer recht om hier de toongeefster te zijn dan het Fransch. Want ofschoon de tee aan vele oudere reizigers bekend was, staat het genoegzaam vast, dat deze drank het eerst door onze landgenooten over Europa verspreid is. Zie Schotel, „Letterkundige bijdragen tot de geschiedenis van den tabak, de koffij en de thee", bl. 185 vv.

Onder de samenstellingen met *thee* noemt Weiland o. a. *theeboe*, maar zonder dit woord te verklaren. Het is natuurlijk hetzelfde als het Fransche *thé bou*, waardoor in vroeger tijd de zwarte tee, in onderscheiding van de groene, werd aangeduid. Men meende namelijk dat de zwarte en groene tee van verschillende planten afkomstig waren, die de botanici door de namen van *thea viridis* en *thea bohea* onderscheidden, en het is van dit *bohea* dat het Fransche *bohé* of *bou* af-

komstig is. Ook in het Engelsch is *bohea* (de *ea* uitgesproken als tegenwoordig in *tea*) als de naam eener soort van tee bekend. Onze voorouders gebruikten dit woord evenzeer, maar spraken het *boei* uit, zoodat ik niet recht weet hoe Weiland aan zijn *theeboe* komt. *Theeboei* leest men nog bij Schotel, t. a. p., bl. 205.

De oorsprong van *bohea* (eig. *boe-ie-tschā*) is te zoeken in den geographischen naam van een gebergte in de Chineesche provincie Foekiën of Hokkiën, vanwaar men de dusgenoemde soort verkreeg, Woe-ie of Boe-ie. Voor het overige weet men thans, dat het onderscheid tusschen groene en zwarte tee meer van de wijze van bereiding dan van het soortverschil afhangt. Want, ofschoon in de teeplant talrijke verscheidenheden voorkomen, zooals met alle op groote schaal in ver uiteenliggende streken en onder verschillende omstandigheden gekweekte cultuurplanten het geval is, kan men, in het algemeen gesproken, van dezelfde verscheidenheid zoowel groene als zwarte tee bereiden, wat niet buitensluit dat men wellicht sommige verscheidenheden bij voorkeur voor het bereiden van groene tee verkiest.

Aan verschillende in den handel voorkomende teesoorten, waarvan het onderscheid nu eens op werkelijk verschil in de planten, dan eens op de sorteering in top-, fijn-, middel- en grofblad, dan weder op de wijze van behandeling schijnt te berusten, worden verschillende namen gegeven.

De meest bekende zijn *Congo* (eig. *koeng-foe*, d. i. *werk)*, *Souchong (siao-tschoeng*, d. i. *kleine soort)*, *Hyson (hi-tschoen*, d. i. *glanzende lente)*, *Uxim (You-tsiën*, d. i. *vóór de regens)*, en *Pecco (pih-koe* of *pĕ-hao*, d. i. *wit haar*, ook *tee met witte puntjes)*. In Engeland is, of was althans vóór korten tijd, ook de bohea nog in den handel bekend, maar de naam heeft zijne vroegere beteekenis van *zwarte*, in tegenstelling met *groene* tee verloren en dient alleen nog om tee van de geringste hoedanigheid aan te duiden. Over de beste tee, Joosjes-tee geheeten, zie men het art. *Joosje*.

Joosje.

In Wilcock's Engelsche vertaling der Reizen van Stavorinus, D. I, bl. 173, vond ik de volgende curieuse aanteekening over dit woord, dat bij ons een der volksnamen van den duivel is. „The images which the Chinese worship, are called *joostje* by the Dutch and *joss* by the English seamen. The latter is evidently a corruption of the former, which, being a Dutch nickname for the devil, was probably given to these idols by the Dutch who first saw them, either for their hideous appearance, or from the principle that all idolatry is demonolatry. On no better ground than this the authors of the „Uni-

versal History" accuse the Chinese of worshipping the devil knowingly and de facto."

Het zwakke punt in de redeneering van Wilcock is, dat hij onverklaard laat, *waarom* Joostje in het Hollandsch een bijnaam van den duivel is, — eene vraag die, als ze in ernst gedaan werd, zeer moeilijk te beantwoorden zou zijn; want *Joostje*, zooals Wilcock het woord spelt, is een deminutief van *Joost*, en Joost is een mansnaam, die afstamt van het Latijnsch *Justus*, dat *rechtvaardig* beteekent, en zeer ongeschikt is voor een naam van den vorst der duisternis. In enkele gevallen wordt *Joost* ook gebruikt voor personen die *Jozua* gedoopt zijn; maar Jozua zou als naam van den duivel even onverklaarbaar wezen.

Dat, door de gelijkheid in vorm bedrogen, vele Nederlanders werkelijk meenen dat Joosje als naam van den Duivel van den eigennaam Joost afstamt, blijkt genoegzaam uit de spreekwijze „Joost haal' mij" en andere dergelijke; maar onze oude schrijvers geven ons ook hier het noodige licht, daar zij het ons duidelijk maken, dat Joosje oorspronkelijk een Chineesch woord is, dat het gewone voorwerp van de dagelijksche vereering der Chineezen aanduidt, hetwelk door de Europeanen van ouds als de Duivel beschouwd werd. Zoo lezen wij bij Wouter Schouten, „Reistogt naar en door Oost-Indiën" (uitgave van 1780), D. I, bl. 23, dat de Chineezen te Batavia in hunne donkere woningen waskaarsen ontsteken ter eere van den

Vorst der hel, dien zij als hunnen God aanbidden. „Den Schepper," zegt Schouten, „vreezen zij niet, wijl van Hem alles goeds komt; maar de Duivel, dien zij gemeenlijk *Joosje* noemen, is, zeggen zij, een machtig en geweldig vorst der wereld, die de menschen met duizenden van plagen kan bezoeken en gantschelijk verderven." Deze voorstelling aangaande de vereering des duivels door de Chineezen vindt men bij verschillende schrijvers en zelfs nog in de „Mededeelingen over de Chineezen op Java" door Aquasi Boachi (1), in „Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië", Dl. IV, bl. 283. Het is wel ontwijfelbaar dat die vereenzelviging van Joosje, als het voorwerp der vereering van de Chineezen, met den Duivel, tot het gebruik van Joost of Joostje in onze volkstaal als naam van den Duivel aanleiding heeft gegeven. Dat de voorstelling aangaande eene vereering des Duivels door de Chineezen geheel verkeerd is, zooals Prof. Hoffmann in zijne aanteekeningen op het stuk van Aquasi Boachi, bl. 279, aantoont,

(1) Aquasi Boachi is een Ashantijnsche prins, dien de Generaal Verveer van de kust van Guinea naar Nederland bracht, om daar eene beschaafde opvoeding te ontvangen, en die, aan de Delftsche Akademie opgeleid, een tijd lang als ingenieur bij het mijnwezen werkzaam was, doch zich later op Java aan landbouwondernemingen wijdde.

doet hier niets ter zake; het is ter verklaring van den bedoelden naam des Duivels genoeg te weten, dat zij vroeger algemeen was.

Den naam *Joosje* voor het voorwerp van vereering der Chineezen vindt men met eenige wijziging ook in het Engelsche *Joss* en in de samenstellingen *josshouse*, zooals de kleine Chineesche huistempels, en *jossticks*, zooals de Chineesche offerstokjes genoemd worden. Bij latere Nederlandsche schrijvers vindt men dit *Joosje* vervangen door *Djoesie*, dat waarschijnlijk de echte Chineesche uitspraak meer nabij komt. Zie W. L. Ritter, „Java, tooneelen uit het leven, karakterschetsen en kleederdrachten van Java's bewoners", bl. 134; de Hollander, „Land- en Volkenk. van Ned.-Ind.", 3e uitg., D. I, bl. 470.

Volgens Prof. Hoffmann, t. a. p., bl. 282, zou Joosje of Joss eigenlijk niet het door de Chineezen vereerde beeld zijn, maar hun tabernakel, een kistje waarin een houten beeldje van Boeddha of een of anderen boeddhistischen heilige geplaatst is. Deze kleine tabernakels of Boeddha-huisjes heeten namelijk gewoonlijk *Tschoe tszé*, Japansch *Dsoe-si*. Hiervan zal dan Djoe-si afkomstig zijn.

Minder waarschijnlijk dunkt mij de gissing, die Joosje of Joss voor eene verbastering van het Port. *Deos*, Sp. *Dios* (d. i. God) houdt. Men zou daaruit desnoods nog het Eng. Joss, maar bezwaarlijk het Hollandsche Joosje kunnen verklaren.

Naar alle waarschijnlijkheid staat ook nog met

het behandelde *Joosje* de naam in verband van joosjes-tee, dien de Nederlanders gewoon zijn te geven aan eene zeer fijne soort van tee, tot zeer kleine balletjes gekneed, waarom zij ook buskruid- of parel-tee wordt geheeten. Zie de Sturler, „Handboek voor den Landbouw in Ned.-Indië", bl. 392; Jacobson, „Handboek voor de cultuur en fabricatie van thee", I, bl. 101. De samenhang is echter niet volkomen duidelijk. Ik waag het daaromtrent het volgende te gissen.

De godsdienstoefening waarbij de Djoesi behoort, is geen openbare, maar een huiselijke. Elke Chinees heeft in zijne woning een huisaltaar met eene tafel, waarop het boven beschreven kistje staat. Op deze tafel worden dagelijks vruchten, reukwerk en andere voorwerpen geofferd. Zou het nu niet kunnen zijn, dat tot deze offergaven ook de bovenvermelde balletjes van de fijnste tee behooren en deze daaraan den naam van joosjestee te danken hebben? Dat tee werkelijk onder de gewone Chineesche offergaven voorkomt, blijkt uit „Bijdragen voor de taal-, land- en volkenk. van Ned.-Ind.", D. II, bl. 325.

Beiram.

Beiram of *Bairam* is een Turksch woord, dat *feest* beteekent. Het ontbreekt in de „Oosterlingen" van Dozy; maar onze oude schrijvers gebrui-

ken het doorgaans tot aanduiding der beide groote feesten van den Islam, het feest bij het einde van de vasten, en het offerfeest, dat op den 10den der laatste maand door de bedevaartgangers te Mekka, maar ook elders in de Mohammedaansche wereld, ter herinnering, zegt men, van Abrahams offerande (1), met offermalen gevierd wordt. Zoo lezen wij in C. de Bruyn's „Reizen", I, bl. 118: „Eer wij dit hoofdstuk eindigen, moeten wij ook yts van den Bairam of Paaschfeest zeggen", en ald. bl. 119: „Behalve dezen Bairam, die de groote of de Bairam des Ramadans geheeten wordt, hebben de Turken noch den kleinen, of den Bairam der Adgi's [Hadji's] of Pelgrims van Mecha".

De bijv. naamwoorden *groot* en *klein* zijn hier door de Bruyn verkeerd gebruikt; want inderdaad is volgens de leer van den Islam het Mekkaansche offerfeest het groote, en het feest bij het einde van de vasten het kleine; maar hij is daarbij in overeenstemming met de zienswijze der Turken, die het offerfeest het kleine, en het feest na de vasten het groote noemen, omdat het laatste met veel grooter vreugdebedrijven gevierd wordt. Even verkeerd is het in den grond, wanneer de Bruyn het feest na de vasten het Paaschfeest noemt, maar ook hier is hij in overeenstemming met der Turken spraakgebruik. Inder-

(1) Zie hierover mijn „Java", I, bl. 397.

daad staat het offerfeest in nauwer historischen samenhang en heeft meer punten van aanraking met het Israëlietische Paschen, dan het feest dat zoo dikwijls het „Turksche Paschen" genoemd wordt.

De verwarring in de benamingen van deze feesten is reeds aangewezen in eene noot van onzen beroemden Reland op zijn werkje: „de Religione Mohammedica", ed. alt., p. 109.

Efendi.

Efendi of *Effendi* is een Turksch woord, dat *heer*, *meester* beteekent en als titel geplaatst wordt achter namen van personen en van waardigheden, als in: Ja'koeb Efendi, de heer Jakob; Raïes Efendi, titel van den Minister van Buitenlandsche Zaken. Men beweert dat Efendi oorspronkelijk Grieksch is en verbasterd uit *authentis*, in hedendaagsche uitspraak *afthendis*.

Dozy heeft het woord niet in de „Oosterlingen" opgenomen, ofschoon hij er over spreekt bij *Aga*, dat nagenoeg hetzelfde beteekent. Het onderscheid bestaat daarin, zegt hij, dat Aga wordt gebruikt wanneer men van een militair opperhoofd, en Efendi, wanneer men van een burgerlijk ambtenaar spreekt. Ook aan *Efendi* had een afzonderlijk artikel moeten gegeven worden, dat uit een eenvoudige verwijzing naar *Aga* had

kunnen bestaan. Dat dit niet is geschied, zal wel een bloot toevallig verzuim zijn.

Balkon.

Omtrent den oorsprong van dit woord bestaan twee gevoelens; volgens het eene komt het uit het Perzisch, volgens het andere is het Germaansch, maar gewijzigd door doorgang door het Italiaansch. Door het woord niet op te nemen in de „Oosterlingen", heeft Prof. Dozy getoond aan de afleiding uit het Perzisch geen waarde te hechten. Maar in zijne aankondiging van dat werkje in den „Ned. Spectator", 1867, zegt Prof. de Goeje: „Ik moet bekennen dat de afleiding van balkon van het Perzische *bâlâkhâneh* (opperkamer, 't bovenste van 't huis) mij althans even waarschijnlijk voorkomt, als die van het oud-Hoogduitsche *balcho* (balk)." Inderdaad verzet zich noch de woordvorm, noch de beteekenis bepaaldelijk tegen die afleiding. *Bâlâkhâneh* is samengesteld uit *bâlâ* boven, en *khâneh*, woning, en beteekent dus *bovenhuis*. De overgang tot de beteekenis van balkon is niet zeer bezwaarlijk, zooals blijkt uit de volgende verklaring van bâlâkhâneh in Stocqueler, „Oriental Interpreter": „Persian, Balcony, an upper-room, open in front, and generally overlooking another and lower apartment". Nochtans blijft voor mij

deze afleiding van balkon onwaarschijnlijk, zoolang niet is aangetoond hoe en langs welken weg zulk een woord uit Perzië naar Europa kon worden overgebracht; want het is veel te oud in de Europeesche talen om over Britsch-Indië tot ons te zijn gekomen. Bovendien heeft de beteekenis toch een veel moeilijker sprong gemaakt, dan bij de afleiding van het Germaansche, ook in onze taal voorkomende *balk*, terwijl de vorm geheel duidelijk wordt door de tusschenkomst van het Italiaansch, waarin woorden van Germaanschen oorsprong zoo menigvuldig zijn, en waaruit zoo menig woord van dien aard tot de Germaansche volken in gewijzigden vorm is teruggekeerd. Mij dunkt de verklaring in Grimm's „Deutsches Wörterbuch: „Balkenvorsprung, auf dem man eines Standes im Freien zur Aussicht geniesst, nach dem Italienischen *balcone*, das selbst aus unserem *Balke* entlehnt wurde", laat weinig te wenschen overig.

Veranda.

Veranda is eene open galerij aan de buitenzijde eener woning, zooals in de laatste jaren meer en meer aan villa's en op tuinen uitziende vertrekken in zwang komen. De naam zoowel als de zaak is ons uit Indië aangebracht. In Britsch-Indië zijn namelijk veranda's, uit een lichten

steenen buitenmuur en jalousiën bestaande, en bestemd om de warmte en het licht in de vertrekken te temperen, van oudsher in algemeen gebruik geweest. Zoowel de Portugeezen, die *varanda*, als de Engelschen die meestal *verandah* schrijven, hebben het gebruik dezer aanbouwsels nagevolgd, en in hunne koloniën zoowel als in het moederland en verder over Europa verspreid. Ook in Nederlandsch-Indië zijn zij in zwang gekomen, en de naam veranda is in den vorm *běranda* in het Maleisch opgenomen. Bij ons schrijft men meestal in navolging der Engelschen *verandah;* maar beter is het de *h*, voor welker gebruik geen reden bestaat, weg te laten. Het woord is ontleend aan het Sanskriet of liever Prakriet, waarin het *waranda* luidt, dat ons tevens aan een ander van ouds gebruikelijk Nederlandsch woord, *warande*, doet denken. Vondel schreef reeds eene verzameling fabelen onder den naam van „Warande der dieren", en nog in onze dagen gaf de heer J. Alberdingk Thijm een aan kunst en letteren gewijd tijdschrift onder den titel van „de Dietsche Warande" in het licht.

In den laatsten tijd vindt men in onze dagbladen van tijd tot tijd *veranda* door het oude *warande* vervangen, waarbij de schrijvers ongetwijfeld ten doel hebben den uit Engeland ingedrongen vorm weder door een oud Nederlandschen te vervangen. Er is trouwens geen twijfel aan of *veranda* en *warande* hangen etymologisch ten

nauwste samen, en gaan beide terug tot denzelfden wortel *war* (vanwaar *waren*, *bewaren*). Maar dat is nog geen voldoende reden om de beide woorden met elkander te vereenzelvigen. Zij zijn langs geheel verschillende wegen tot ons gekomen en drukken voor ons iets geheel anders uit. Kiliaan, die *waerande* schrijft, verklaart dit door: „Roborarium, vivarium, cunicularium, leporarium, theriotrophium; locus septus ubi ferae inclusae custodiuntur et asservantur", en vergelijkt het Fransche *garenne* en het Engelsche *warren*. Hieruit blijkt dus dat de eigenlijke beteekenis van warande is „bewaarplaats voor levende dieren, diergaarde, dierenpark". Daar echter zulke dierenparken doorgaans ook fraai beplant waren, werd de warande ook een lustoord, een wandelpark. Zoo zegt Vondel in de Inleiding tot de Warande der dieren:

„Opdat wy onzen geest gins in die groen waerande,
„Een vorstelycke plaats, ververschen in de schaeuw";

terwijl hij eenige regels verder, in het vers:

„Wy naerdren meer en meer, de *lust-plaets* loopt ons teghen",

het woord warande door *lustplaats* vervangt. Men kan dus onze tegenwoordige diergaarden of zoölo-

gische tuinen in volmaakt goed en teekenend (1) Nederlandsch *waranden* noemen; maar juist daarom klinkt het zeer vreemd, ja ongerijmd, wanneer men leest, „dat in de Rotterdamsche diergaarde belangrijke uitgaven zijn gedaan voor het aanbrengen van warande's". Ik acht het dus verkieslijk voor de open galerij den vorm *veranda* te behouden, maar geschreven zonder de overtollige *h*.

Zonnehout.

Zoo noemt men soms in Indië het fraai gevlamde hout van *Pterorarpus Indicus*, dat in de Molukken *Lingoa* en in de Minahassa *Aga-aga* heet. Zie Miquel, „Flora van N.-I.", I, 1, bl. 135; Pijnappel, „Geographie van Ned.-I.", bl. 29. Ik laat hier eene plaats volgen uit het „Amboinsch

(1) Ik vrees dat men dit woord on-Nederlandsch zal vinden; doch wanneer men van het water kan zeggen, dat het teekent, wanneer bij zijn val een vochtig merk aanduidt tot hoe hoog het gewassen was, of van een paard dat het niet meer teekent, wanneer zijn tanden niet langer zijn ouderdom aanwijzen, dan mag men zeker ook van een woord wel zeggen, dat het teekent, wanneer het juist en scherp aanwijst wat men uitdrukken wil.

Kruydboek" van Rumphius, D. II, bl. 206, die schijnbaar de verklaring van dezen naam geeft. „Deze stukken [hout] zijn zomtijds zo schoon geadert, dat men een grooten brand, met een draayenden rook, daarin speculeeren kan, diergelyke de Maleyers en Macassaren zeer zoeken, om krisscheeden van te maken. Zij laten zig redelyk wel polysten, maar houden hare coraal-roode verwe niet lange, en besterven bruin-rood. Zulke stukken vind men ook omtrent de schorsse, daar de stam gescheurt is, en gestadig van de zon geraakt werd, dewelke de vettigheid na deze plekken trekt, dezelve van buiten swart en verbrand maakt, waaronder 't bruine, en daar na 't ligt-roode hout leid, doch overal zo vet, dat voornoemde oly aan 't vuur uitsweet. Ik heb diergelijke boomen op steenige en steile stranden gevonden, wiens voorste wortelen van 't zout water bespat, en met beurten door de heete zon gebrant wierden, maar de achterste of landelijkste geenzints, als zijnde met eenige ruigte bedekt, waaraan ik bemerkte, dat de eerste wortelen vet, schoon rood en welriekende waren, en daaruit besloot, dat de zonnehitte de vettigheid in dezen boom bij elkander vergaderde."

Wie deze plaats met den naam zonne-hout vergelijkt, zou allicht geneigd zijn om dien naam te verklaren uit den invloed, dien de zon gezegd wordt op dit hout uit te oefenen. In waarheid echter is de naam *zonnehout* niets anders dan eene

verbastering van den Javaanschen naam van dit hout *kajoe sônô*. *Kajoe* beteekent *hout* en *sônô* is het Sanskrietsche *sana*, dat *licht*, *glans* beteekent (vgl. het Soend. *seuneuh*, vuur). Valentijn zegt III, 1, bl. 215, dat „sommige stukken van dit hout den heerlijken gloed van een brandend vuur vertoonen."

Kajaten- of Kiatenhout.

Dit is van ouds de Nederlandsche, thans wel minder gebruikelijke, maar toch nog niet geheel verouderde naam van het beroemde Djatihout, het hout van *Tectona grandis*, een zwaren boom, die op Java in uitgestrekte bosschen, die als domein van het Gouvernement beheerd worden, voorkomt. De twee vormen, tusschen welke het moeilijk is te kiezen, laten zich beide, zooals straks blijken zal, evengoed verklaren. Daar evenwel het woord in de woordenboeken der Nederlandsche taal niet is opgenomen, wil ik in de eerste plaats zijn burgerrecht door eenige voorbeelden bewijzen. Rumphius, „Amboinsch Kruydboek", III, bl. 34. „Naam. In 't Latijn *Jatus*. Op 't Duitsch *Kiatenhout*. Maleyts en Javaans *Jati* en *Caju Jati*." Verhuell, „Herinneringen van eene reis naar de Oost-Indiën", II, bl. 89: „Wij kwamen door een groot bosch van Jati-boomen, bekend als timmerhout onder

den naam van Cajaten." J. W. H. Cordes, „de Djati-bosschen op Java", bl. 2: „Rheede van Drakenstein beschreef hem met den naam van *Theca* en de als Indische plantenkenner zoo beroemde Rumphius als *Jatus* en in het Nederduitsch als Kiati-boom, het hout Cajujati of Kiatenhout." Lang voor ik deze plaatsen kende, vond ik op den catalogus eener verkooping van meubelen „een cajatenhouten" kantoor-bureau vermeld. Ik vroeg mijn timmerman wat dit beteekende en vernam van hem dat onder dien naam bij timmerlieden en kastenmakers het *teak-hout* van Britsch-Indië bekend is. Maar wij zullen zoo aanstonds zien dat *Teak* de Britsch-Indische en Engelsche naam is van den boom die op Java *Djati* heet. Dat hout, dat een der grootste schatten uitmaakt waarmede de Natuur ons Java heeft gezegend, is (hoe beschamend voor ons!), omdat men den moed mist om het naar Nederland uit te voeren, bij ons veel meer onder den Engelschen dan onder den Javaanschen naam bekend, en de oude Nederlandsche naam is bijna geheel vergeten.

Rumphius, t. a. p., bl. 35, zegt dat de echte Javaansche naam *djati* is, zooals ook thans algemeen wordt geschreven, doch onze voorvaderen vervingen doorgaans de Javaansche *djô* en Maleische *djîm* door de *j*, b. v. ook in den naam Java zelven, die eigenlijk Djawa moet zijn (zie mijn „Java", II, bl. 6). Men las nog in de eer-

ste helft dezer eeuw in Hollandsche boeken doorgaans Jati. (1) Verder zegt Rumphius, dat *Djati* eigenlijk *deugdzaam*, *durabel* beteekent en ook van menschen gebruikt wordt, — „een bewijs dat djati-hout voor 't beste en durabelste onder alle timmerhouten in aanzien is". En inderdaad, ofschoon *Djati* ook op zich zelf het hout kan aanwijzen, plaatst men in het Javaansch en Maleisch daar dikwijls *kajoe*, d. i. hout, vóór, zoodat djati een adjectief schijnt te zijn en *kajoe djati* de volledige uitdrukking, die door het *rechte*, *echte hout*, het *hout bij uitnemendheid*, moet vertaald worden. Uit *kajoe djati* is ongetwijfeld door samentrekking *kajate* ontstaan; maar daar in de eerste lettergreep *kajoe*, d. i. *hout*, reeds schuilt, is de gewone vorm *kajatenhout* (een volkomen parallel van porte-brisée-deur) inderdaad als een belachelijk pleonasmus af te keuren. Ofschoon dit nu alleen hen hinderen kan, die met den oorsprong van het woord bekend zijn, ware het wellicht beter *hout* en tevens de verbindende *n* weg te laten en eenvoudig *kajate* te schrijven.

In het Soendaasch, of de taal van West-

(1) Dikwijls ook *Jatti*. Over zulke verdubbelingen van een consonant tusschen twee vokalen spreek ik nader in het artikel *rotting*. Het door Rumphius als Latijnsche naam gebruikte *jatus* herinnert aan *djatos*, den hoog-Javaanschen of kråmåvorm van djati. Doch vgl. het art. *Klapper*.

Java, beantwoordt aan kajoe *kaï*, of bij samentrekking in samenstellingen *ki*. Men zegt dus *kidjati*, of naar de oude wijze van transscriptie *kijate*, waarin ook de j, die als overgang tusschen de klinkers *i* en *a* van zelf ontstaat, ongeschreven kan blijven. Hieruit is de vorm *kiatenhout* ontstaan, die ongeveer evenveel recht van bestaan heeft als *kajatenhout*. Men zou echter een zekere voorkeur voor den Javaanschen vorm kunnen wettigen door de opmerking, dat de djatiboom, die in het eigenlijk Java uitgestrekte terreinen bedekt, in de Soendalanden slechts weinig voorkomt.

In Britsch-Indië komt de djati-boom vooral voor op de kust van Malabar en verder noordwaarts. Van de Javaansche soort, die ook zelve eenigszins varieert, verschilt de Indische ten hoogste als varieteit. De inlandsche naam is volgens Cordes Tayk of Doda-Thayka. Hiervan maakten de Portugeezen *Teca*, dat reeds voorkomt bij de Couto, (dec. 7, liv. 6, cap. 6), van Reede van Drakestein (in den „Hortus Malabaricus", lib. IV, p. 57) *Theka* (1), de Engelschen *teak*, *teak-timber*, en waar de *Javaansche* djatiboom bedoeld wordt, *Java-teak*, de Franschen *Tek* of *Teck*, *bois de Tek*, *Tek des Indes*,

(1) Vandaar bij Loureiro („Flora Cochinchinensis", I, p. 169) *Tectona theca*, bij Lamarck *Theca grandis*. De naam *Tectona grandis* is van Linnaeus fil.

de Duitschers *Teakholz*, *Tikholz*, *Thekholz*. Zelfs Nederlandsche schrijvers spreken van *Teakhout*, zonder eenig bewijs te leveren dat hun de Jav. naam *djati* of de oud-Nederlandsche *kajatenhout* bekend is. In van Dale's „Nieuw Ned. Wdbk.'' verm. uitgave door Manhave, vind ik een artikel Jatti-, Djatti- of Deak-hout, en een afzonderlijk art. Teakhout, zonder dat daarbij naar het andere wordt verwezen. Hoe de schrijver aan *Deakhout* komt, kan ik niet nagaan; die vorm is mij nooit ergens anders voorgekomen.

Sedert Bontius is de Djati-boom dikwijls de *Indische eik* genoemd. Dit is echter slechts te beschouwen als eene hulde aan de voortreffelijkheid van zijn hout, dat voor Indië de plaats van het eikenhout in Europa vervulde. Botanisch bestaat er tusschen den Djatiboom en den Eikeboom geene verwantschap.

Kajaput.

Dit woord komt schier alleen voor in de samenstellingen kajaputboom en kajaputolie, vooral in de laatste. Het is, behoudens de verminking door de Europeanen van een niet begrepen term, samengesteld uit de Maleische woorden *kajoe*, hout, en *poetih*, wit; kajaputboom is dus letterlijk *withoutboom*. Door de inlanders worden zoo genoemd verschillende boomen van de ge-

slachten *Melaleuca*, *Leptospermum*, *Myrtus*, *Eucalyptus*, allen behoorende tot de familie der *Myrtaceae* en door hunne vluchtige oliën gekenmerkt. Men zie Filet, „Plantkundig woordenboek", no. 120, 1737, 1938, 2885, 3423; v. d. Burg, „de Geneesheer in Indië," Dl. II, bl. 106, 317, 453, 611. De beroemde kajaputolie van den handel, de *minjak kajoe poetih* der inlanders, wordt vooral gebruikt tot inwrijving bij pijnen van allerlei aard, alsook tot wering van insekten. De echte kajaputolie wordt verkregen door destillatie der takken en bladeren van *Melaleuca cajaputi* Rexb., en vooral op het eiland Boeroe gestookt. De olie van *Melaleuca leucadendron* wordt vaak onder denzelfden naam begrepen.

Cacao, Chocolade.

Cacao, ook wel *kakao* geschreven, is de naam der zaden van den cacaoboom, *Theobroma cacao*, die uit tropisch Amerika afkomstig is, maar thans ook in andere tropische gewesten gekweekt wordt. De cacao is, gelijk ieder weet, het hoofdbestanddeel voor de bereiding van chocolade. De oorsprong van den naam is, evenals die van het gewas, Amerikaansch. Piso, „Mantissa Aromatica", p. 198, zegt van deze zaden: „Hi sunt decantati illi ab indigenis *cacahuatl*, ab Hispanis corrupte *cacao* nuncupati, quorum causa arbor tantopere expetita

est, utpote chocolatae potionis caput". Van de Spanjaarden en Portugeezen is het verbasterde cacao tot alle volken van Europa overgebracht.

Ook het woord *chocolade* is van Amerikaansche oorsprong en luidt in de taal van Mexico en aangrenzende landen, volgens Piso, „Mantissa aromatica", p. 196, *chocolatl*, waarvan de Spanjaarden en Portugeezen, die den naam aan alle andere volken van Europa hebben medegedeeld, *chocolate* gemaakt hebben. Men zegt dat wat de Mexicanen zoo noemden, een mengsel was van cacao en maïs, op eene ruwe wijze tusschen steenen onder elkander tot poeder gemalen en in water gekookt. Maar de Europeanen gaven den naam chocolade aan het mengsel van cacaoboonen en verschillende geurige zelfstandigheden, zooals vanielje, kaneel, piment enz., dat met suiker bereid en in melk of water gekookt, den bekenden heerlijken drank oplevert, die zich uit een Mexicaansch nonnenklooster over de geheele beschaafde wereld heeft verbreid. Zie de Sturler, „Handboek voor den landbouw in Nederlandsch O.-Indië", bl. 266.

Kokos, Klapper.

De over alle tropische gewesten verspreide en in ontelbare behoeften hunner bevolking voorziende *Cocos nucifera* is aan ieder onder den naam van *Kokospalm* bekend, maar wordt in Nederlandsch-

Indië onder de Europeanen *Klapperboom* genoemd. De eerste dezer namen is van de Portugeezen tot ons gekomen, de andere is eene verbastering van een der menigvuldige inlandsche namen. Over beide heb ik het een en ander te zeggen.

Kokos is eigenlijk de naam van de noot, zoodat de boom terecht Kokosboom of Kokospalm geheeten wordt, terwijl kokosnoot strikt genomen een pleonasmus in zich sluit. Van Linschoten, „Itinerario", bl. 78, zegt: „De Portugesen noemen deze vruchten *coquo*, om die drie gaetkens die daer in sijn, ghelijckheyt hebbende met een meerkattenkop." Indien deze laatste woorden eene verklaring beoogen, zijn zij volkomen onverstaanbaar voor hem die in de Portugeesche taal geheel vreemdeling is; wie deze echter eenigszins kent, kan althans naar de beteekenis gissen. *Coco* (de vorm *coquo* is thans geheel verouderd) beteekent in het Spaansch en Portugeesch een momaangezicht of masker, waarmede men den kinderen vrees aanjaagt. Nu heeft de kokosnoot door de gaatjes of putjes die er in worden opgemerkt, eenige overeenkomst met een aangezicht, (1) inzonderheid, zooals van Linschoten opmerkt, met dat van een meerkat, en is dus niet ongeschikt

(1) Vgl. Baldaeus, „Afgoderye der Heydenen", bl. 23, waar hij eene mythe verhaalt, waaruit verklaard wordt, „dat den Kokos een gedaante en aangezichte heeft als een mensch."

om als middel te dienen om kinderen bang te maken. Bepaaldelijk wordt de oorsprong van den naam zoo voorgesteld door de Paiva: „Sermões", I, p. 232, waar hij, na de gedaante van de kokosnoot beschreven te hebben, dus voortgaat: „per razão da qual figura,... os nossos lhe chamarão *coco*, nome imposto pelas mulheres a qualquer cousa, com que querem fazer medo as crianças", d. i. „om reden van welke gedaante de onzen haar *coco* noemen, een naam die door de vrouwen gegeven wordt aan ieder voorwerp waarmede zij kleine kinderen willen bang maken."

Misschien zullen sommigen deze verklaring van den naam *kokos* wat gezocht vinden, en liever aannemen dat het woord uit de eene of andere taal van tropisch Azië, Afrika of Amerika afstamt. Het ontbreekt echter zooveel ik weet geheel aan getuigenissen, die dat gevoelen zouden kunnen schragen. (1)

---

(1) De overeenkomst van *kokos* met *koeki* en *koïx*, namen voorkomende in de „Historia plantarum" van Theophrastus, is o. a. opgemerkt in Kramers-Bonte „Kunstwoordentolk". *Koïx* heeft zeker niets te maken met de *Coïx lacryma* der hedendaagsche botanici, maar schijnt de *Hyphaene* of Doempalm van Opper-Egypte aan te duiden. Zie Fraas, „Synopsis plantarum Florae classicae", p. 278. Dit is althans een palm, en wel een palm welks vruchten door de arme be-

De naam *klapper* heeft aanleiding gegeven tot eene zonderlinge verwarring, doordien hij ook aan de Nederlanders in Europa bekend is als naam voor een inheemschen boom en eene inlandsche olie. De Europeesche *klapperboom* is volgens van Dale de *abeel*, volgens Heremans, „Ned.-Fr. Woordb.", *le tremble*, welk woord hij in het Fr.-Ned. deel vertaalt door *ratelaar*, *ratelpopulier*, *trilpopulier*, *klaterabeel*. Deze namen, die allen klaarblijkelijk de *Populus tremula* L. aanduiden en ontleend zijn aan hare lange, saamgedrukte, bij het minste zuchtje het blad in trillende beweging brengende bladstelen, — kunnen dus nog met *klapperboom* vermeerderd worden. Van Dale's verklaring door *abeel*, indien men daardoor als gewoonlijk de *Populus alba* verstaat, is niet volkomen juist. De Europeesche klapperolie is volgens van Dale en Heremans de papaverolie, de olie getrokken uit de klapper- of klaproos. Het maakt op hen die deze weinig gebruikelijke namen niet kennen, en daarentegen met de Indische beteekenis van klapperboom en klapperolie gemeenzaam zijn, een komischen indruk, wanneer zij bij Weiland onder de samenstellingen met

---

volking gegeten worden; maar de overeenkomst met den kokosboom, dien de Grieken niet kenden, is zeer gering. Men heeft ook nog gewezen op de overeenkomst met het Gr. *kokkos*, de pit of kern eener vrucht, soms ook de geheele bes.

klapper, *klapperen*: „*klapperboom*, *klapperman*, *klapperolie*, *klappertanden*", door elkander zien aangevoerd. Ik houd mij overtuigd, dat Weiland, die klaarblijkelijk niets van Indië en Indische zaken wist, bij *klapperboom* en *klapperolie* alleen aan de *Populus tremula* en aan de papaverolie gedacht heeft. Zijn hem die woorden al eens in de Indische beteekenis voorgekomen, dan heeft hij ze hoogstwaarschijnlijk niet verstaan of ter goeder trouw gemeend dat ook in Indië ratelpopulieren groeiden en papaverolie in algemeen gebruik was. Heeft hij zich werkelijk zoo vergist, dan is hij de eenige niet. In de „Annales de l'extrême Orient" gaf de heer Meyners d'Estrée een uittreksel van een artikel over het landschap Deli in het „Tijdschrift v. h. Aardr. Gen.", waarin ik over de kultuur van klapperboomen sprak. De Fransche schrijver vertaalde dit met „la culture du tremble".

De kokosnoot heet in laag Javaansch *kerambil*, in hoog Javaansch *kĕlôpô* of *klôpô*. Dit laatste komt in den vorm *kĕlapa* of *klapa* ook voor in het Soendaasch, alsmede in het Maleisch, dat echter ook een eigen naam voor deze vrucht heeft, *njioer* of *nioer*. Onze oude schrijvers maakten van kelapa of klapa, met een latiniseerenden uitgang, *calappus* of *clappus*, evenals van *Jati* soms *Jatus* (zie op *Kajaten*). Voorbeelden van dit clappus (een enkele maal tot *clappes* verbasterd) vindt men o. a. bij Baldaeus, „Malabar en Choromandel",

bl. 143, „Afgoderye der Heidenen", bl. 136; Wouter Schouten (uitg. van 1875), I, bl. 190; Rumphius, „Amb. Kruydboek", I, bl. 1; „Verh. v. h. Bat. Gen.", V, bl. 3. Later is *klapper*, *klapperboom*, *klapperolie* enz. in zwang gekomen, zonder twijfel als een uitvloeisel dierzelfde zucht om aan Indische zaken, onafhankelijk van de beteekenis, den Europeaan gemeenzame namen te geven, waarvan ik een aantal voorbeelden in het artikel *kaalkop* heb bijeengesteld.

Areek.

Areek heet dikwijls bij onze oude schrijvers de noot van den Pinangpalm (*Areca Catechu*) of zoogenaamde betelnoot, die door de bewoners van den Indischen Archipel en andere Indische volken met het betelblad gekauwd wordt. (Zie op *Betel*). Ik bepaal mij tot een paar voorbeelden. Baldaeus, „Afgoderije der Heydenen", bl. 15: „daar is ook een zoort van Bramines, haar onthoudende van betel te eten, zijnde een groen blad met drooge areek ofte jouge genomen ende met kalk 'tzamen gemaakt." Rijklof van Goens bij Valentijn, „Ceilon", bl. 243: „Men bouwde op Coetsjin een schip, om met peper en areek na Porto Novo verzonden te worden".

Dit woord schijnt van Malabaarschen oorsprong te zijn, maar is van de Malabaren overgegaan

tot de Portugeezen, en van de Portugeezen tot ons, ofschoon men thans in Indië, ook onder Europeanen, de betelnoot gewoonlijk met den Maleischen naam *pinang* noemt. In de botanie is *Areca* de naam geworden van het geheele geslacht palmen waartoe de pinangpalm behoort. Bij Rumphius, „Amboinsch Kruydboek", D. I, bl. 28, lezen wij over dezen naam het volgende: „In Guseratten en Decan heet de betelnoot *Suppari*, te Goa en overal daar de Portugeesche taal gebruikt werd, heetze, zoowel de groene als de drooge, *Arequa* of *Areca* en den boom *Arequero*... Ik zelfs heb ze van de Mallabaren horen noemen, de jonge en groene *Paynga*, de oude *Areec* en *Pac*."

Dat de naam *Areek* ook nu nog niet geheel verouderd is, zien wij uit de vermelding van areek-noten in Ritter's „Indische herinneringen", bl. 262.

Betel.

Deze bij de Europeanen gewone naam voor de *sirih* der Maleiers, d. i. voor het geurige, roodsappige en bittere blad, dat zij gewoon zijn met een stukje pinangnoot en een weinig fijne kalk, dikwijls ook met een gambirkoekje, te kauwen, zou, volgens Bontius, in het aanhangsel op Piso, „de Indiae utriusque re naturali et medica",

p. 90, Javaansch zijn. Maar hoe vreemd ons zulk eene dwaling in een te Batavia gevestigd geneesheer ook schijnen moge, het is zeker dat hij zich vergist, daar de betel in het Javaansch in de lage taal *soeroeh*, in de hooge taal *sĕdah* heet. Vandaar ook de naam der residentie *Pasoeroehhan* of *Pasoeroewan*, in de hooge taal *Pasĕdahhan*, die *beteltuin* beteekent.

Toen ik in „de Gids" voor Maart 1876 mijne aankondiging van Prof. Dozy's „Oosterlingen" schreef, was de oorsprong van het woord *betel* mij niet bekend; maar onze beroemde linguist Neubronner van der Tuuk schreef mij daarover het volgende: „*Betel* is door 't Portugeesch heen tot ons gekomen uit het Tamiel, waar het wettilei is (zie Röttger's Wdbk., bl. 236, r. 1.). Het wordt in het Tamiel *werrilei* gespeld, maar twee r's worden als *t* uitgesproken". Ik vind in de Portugeesche woordenboeken de vormen *betele*, *betelle*, *betel*, *bethel* en *betre*. Van Linschoten „Itinerario", bl. 84, schrijft *bettele* of *bethre*. Bontius gebruikt den vorm *betele*, die ook het naast komt aan dien gebezigd in *Chavica betle*, den botanischen naam der plant. De Portugeezen hebben zeker het betel-kauwen het eerst leeren kennen op de kust van Malabar, waar het Tamiel te huis behoort. Daarom zegt ook Moraes Silva in zijn Portugeesch Woordenboek, art. *betele*: „Herva trepadeira aromatica, que os Malabares mascâo ordinariamente," d. i. „eene geurige

klimplant, die de Malabaren gewoonlijk kauwen."

Onder de veelvuldige samenstellingen, zooals *betelblad*, *beteldoos*, *betelpeper*, *betelpruim* enz., verdient *betelnoot* opmerking, omdat daardoor niet de vrucht van de sirih- of betelplant, maar de met het betelblad gekauwde pinangnoot of areek wordt aangeduid. Zie op *Areek*.

Zuurzak.

Met dezen naam noemt men thans in Nederlandsch-Indië algemeen de *nangka*, de vrucht van *Artocarpus integrifolia*. Dat hij echter zeer ongepast is, kan blijken uit iedere goede beschrijving der vrucht, b.v. uit de volgende bij Valentijn, III, 1, bl. 160: „Deze vrugt is van groote en dikte als een lange watermeloen, zijnde omtrent anderhalve voet en ook wel langer, en wel zoo dik als een man boven aan zijn dije is... Zij smaken zeer *zoet*, ten deele als zoete limoenen en ook wel wat na honig." Heeft dus al de vorm van de vrucht eenige overeenkomst met een zak, er is geen enkele reden om haar *zuur*zak te noemen.

Doch bij onze oude schrijvers leest men ook niet *Zuurzak*, maar *Soorsak*, en wij schijnen hier wederom een voorbeeld te hebben van die verbastering van vreemde woorden, om ze

een meer Nederlandsch voorkomen te geven, waaraan wij *klapper* voor *kalapa* en een aantal dergelijke (zie op *kaalkop*) verschuldigd zijn. Valentijn, t. a. p., bl. 159, noemt de *Artocarpus integrifolia* den *Soorsakboom*, schrijft *soorsak* cursief als een vreemd woord, noemt als soorten de *Biloelang-soorsak* en de *Brij-soorsak* (de laatste dus genoemd omdat zij papachtig is), en geeft niet de minste aanleiding om te denken, dat hij *soorsak* voor een Ned. woord houdt. Anders echter Rumphius, „Amboinsch Kruydboek", Dl. I, bl. 105, die van deze vrucht sprekende zegt: „Naam, in 't Latijn, *Saccus arboreus major*, bij onze Duitsche *soorzak* of *schorzakken*, omdat ze wel een schorre of ruige zak gelijken." Doch in deze verklaring schijnt Rumphius mij der taal in twee opzichten geweld aan te doen; vooreerst door *soor*, zonder opheldering, met *schor* te verwisselen; ten andere door aan *schor* in het algemeen de beteekenis van *ruw*, *ruig*, toe te kennen, terwijl het, voor zoover ik weet, alleen in de uitdrukking *schorre* (d. i. ruwe, kale, steile) *kusten*, een zeemansterm, in het dagelijksch leven onbekend, eene beteekenis heeft die daarnaar zweemt. *Soorsak* heeft een geheel on-Nederlandsch aanzien, en daar alle pogingen om het woord in eenige taal of dialect van Insulinde weêr te vinden, tot hiertoe vruchteloos zijn gebleven, ligt het voor de hand te gissen, dat de naam uit Hindostan zal afkomstig zijn.

De Malabarsche naam dezer vrucht is echter *Jaka* of *Jakka*, waarvan het Engelsche *Jack*, *jackfruit*. Ook deze naam *Jaka* komt bij onze oude schrijvers voor, b. v. bij v. Linschoten, „Itinerario", bl. 73 (die *Iaqua* of *Iaacca* schrijft); Nieuhoff, „Gezandschap aan den grooten Tatarischen Khan", D II, bl. 146; „Batavia in derzelver gelegenheid", D. IV, bl. 39.

Het verdient uit dien hoofde opmerking, dat de Engelschen de uit West-Indië afkomstige Anona's, die sedert lang naar Oost-Indië zijn overgebracht, onderscheiden in custard-apple *(Anona squamosa)*, sweet-sop *(Anona reticulata)*, en sour-sop *(Anona muricata)*. Zie Drury, „Useful plants of India", p. 44. Als eenigszins overeenkomende met de inlandsche Nangka, maar door de Hollanders ingevoerd, noemt men de *Anona muricata* in Indië *Nangka welanda* of *hollanda* (Hollandsche nangka). De naam *soursop*, verbasterd tot *soorsak*, en vervolgens tot *zuurzak*, schijnt door Rumphius, Valentijn en hunne opvolgers op de ware inlandsche Nangka te zijn overgebracht. De vrucht van *Anona muricata* heeft werkelijk een zuursappig, verfrisschend vleesch. Zie Bisschop Grevelink, „Planten van Ned.-Indië", bl. 28.

Ananas.

Deze om haar heerlijke vruchten bekende plant, de *Ananassa sativa*, wordt in geheel Indië, zoo op het vasteland als op de eilanden, in talrijke verscheidenheden gekweekt. Algemeen wordt thans erkend dat deze plant uit Brazilië of Peru afkomstig is, ofschoon de ouderdom harer cultuur en hare verwildering op de eilanden van den Archipel Rumphius aan haren Amerikaanschen oorsprong deden twijfelen. Zoowel als de plant is ook haar naam uit Amerika afkomstig. Ik lees in „The Treasury of Botany" van Lindley en Moore, p. 60, dat deze plant het eerst aan de Europeanen bekend werd in Peru, dat zij daar te lande *nanas* heet, en dat zij onder dezen naam in 1555 beschreven werd door den monnik André Thevet. Paludanus, in de aanteekeningen op v. Linschoten's „Itinerario", schrijft (bl. 72) „Ananas, van die Canarijns *ananasa* geheeten, van die Brasilianen *nana* en van anderen in Hispaniola *iaiama*, van die Spangiaerden in Brasyl *pinas*, om eenighe ghelijkenisse die deze vrucht heeft met die pijnappel (1), is uyt die provincie van Sante Croce eerst in Brasiliën, vandaer in Spaensch-

(1) Men herinnert zich dat *pineapple* de gewone naam der ananas is in het Engelsch.

Indiën ende volgens in Oost-Indiën gebracht." Piso, „de Indiae utriusque re naturali et medica", zegt, p. 194, dat de plant bij de Brazilianen *nana* en bij de Portugeezen *ananas* heet, en het Portugeesch Woordenboek van da Costa e Sá zegt op *Ananas:* „fruto e planta do Brasil". Ook S. de Vries, „Curieuse aenmerkinghen", I, bl. 231, bevestigt dat *nana* de Braziliaansche naam is. Wij mogen dus niet twijfelen of plant en naam beide zijn door de Portugeezen uit Amerika naar Oost-Indië overgebracht.

Het is duidelijk dat ook wij den naam dezer plant van de Portugeezen hebben overgenomen, terwijl in het Javaansche en Maleische *nanas*, op wat wijze dan ook, de oorspronkelijke Amerikaansche vorm van dien naam is bewaard of hersteld. Aan de volken van den Archipel moest het toeschijnen dat deze naam door reduplicatie, ontstaan was; vandaar dat hij in sommige talen (Bataksch, Dajaksch, Soendasch) de vormen *honas kĕnas*, *kanas*, kon aannemen, waardoor hij meer bepaald tot nom. subst. is gestempeld. Merkwaardig is de Menangkabausche naam *pisang ănas*, die zich kwalijk met den aard der vrucht laat rijmen.

Ofschoon ik in de gelegenheid was, alvorens dit stukje ter perse ging, het (nog niet afgedrukte) art. *ananas* in het Woordenboek van de Vries en te Winkel te raadplegen, heb ik gemeend niets aan dit artikel te moeten veranderen. Bij

vergelijking zal bevonden worden dat beide elkander bevestigen en aanvullen.

Vanielje.

Ofschoon dit product, dat tot de orchideeën behoort, uit Amerika afkomstig is, moet de naam niet uit eenige Amerikaansche taal, maar uit het Spaansch worden verklaard. Hij luidt in die taal *vaynilla*, een verkleinvorm van *vayna*, het Latijnsche *vagina*. *Vayna* beteekent in het algemeen eene *scheede*, en inzonderheid de scheede die het zaad van sommige planten bevat, de zaaddoos, peul of hauw. De vruchten der vanielje (*vanilla aromatica*) bestaan werkelijk uit kleine, lange hauwen, zoodat de reden van den naam geheel voor de hand ligt. De Mexicaansche naam der vanielje is Tlilxochitl. Zie Piso, „Mantissa aromatica", p. 200.

Agar-agar.

Agar-agar is de gewone Maleische naam van de *Plocaria* (*Gracilaria*) *candida*, thans *Sphaerococcus lichenoïdes*, eene soort van eetbare zeewier, soms bij Nederlandsche schrijvers *zeedruiven* genoemd, ofschoon ook bij hen *agar-agar* de gebruikelijke naam is. Deze wier komt voor langs

de stranden van meest alle eilanden van den Archipel en van Ceilon, en vormt een belangrijk artikel van uitvoer naar China. Om ze te eten kookt men ze tot eene gelei, die door de Chineezen ook als lijm of vernis wordt gebruikt. Te Singapore ziet men overal op de straten venters van water, groenten, vruchten, soep en agar-agar. Zie Wallace, „Insulinde", I, bl. 39. Zie verder Filet, „Plantk. Wdbk.", no. 20 en 21; v. d. Burg, „de Geneesheer in Indië", D. III, bl. 79; Miquel, „Sumatra", bl. 42.

Bamboes.

Bamboes is in onze taal de naam van het botanisch geslacht *Bambusa*, dat, vooral in de soort *Bambusa vulgaris*, in een groot aantal verscheidenheden zoowel in Hindostan als in den Indischen Archipel voorkomt. Andere soorten vindt men in West-Indië en Midden-Afrika, en voor de bewoners der tropische gewesten is er geen andere plant, die het bamboesriet in nuttigheid evenaart. Om een denkbeeld te erlangen van het eindeloos verschillend gebruik dat van deze plant en al hare deelen gemaakt wordt, raadplege men b. v. Wallace's „Insulinde", D. I, bl. 129—135.

Het woord *bamboes*, mv. *bamboezen*, dat ook in vele samenstellingen, b. v. *bamboesriet*, *bamboesstok*, *bamboeskoker* enz. voorkomt, wordt in onze taal

niet enkel van de geheele plant, maar soms ook van enkele harer deelen gebruikt. Zoo vindt men b. v. bij Gevers Deynoot, „Reis naar Oost-Indië", op bl. 79 *bamboezen* in de beteekenis van de door een knoop gescheiden leden der bamboesplant („de inlander die eenige gelden verzameld heeft begraaft deze in bamboezen onder den grond"), op bl. 105 in die van bamboesstokken („puntige bamboezen werden in het werk gesteld om den tijger en den karbouw met elkander te doen strijden"). Ook wordt van *bamboes* het stoffelijk bijv. nw. *bamboezen* gevormd, b.v. bamboezen huisjes, bamboezen kooi, bij denzelfden schrijver, bl. 78 en 105.

Ons woord *bamboes* is door toevoeging eener *s* gevormd van *bamboe*, aan welken laatsten vorm thans sommige schrijvers uit een streven naar nauwkeurigheid de voorkeur geven. In den Indischen Archipel is de naam *bamboe* niet onbekend, maar hij is er door de vreemde, Aziatische of Europeesche, handelaars ingevoerd. De inlandsche naam van dit riet is *boeloeh* (Maleisch) of *woeloeh* (1) (Javaansch). De naam *bamboe*, waarvoor men ook *mamboe* zegt, stamt uit Hindostan.

---

(1) *Woeloeh* is de Jav. uitspraak van *boeloeh*, maar wordt volgens de woordenboeken slechts van eene bijzondere soort, de *Bambusa excelsa*, gebezigd. De algemeene Javaansche naam van de bamboes is *pring*, in de hooge taal *dĕling*.

„Oock is", zegt v. Linschoten „Itinerario" bl. 82, „op alle de custe van Malabar veel dick riet, en principaelijk aan de custe van Choromandel, welck riet wordt van de Indianen *mambu* genaempt, en van de Portugesen *bambu*". In de Portugeesche woordenboeken vind ik de vormen *bambu*, mv. *bambuz*, en *bambuz*, mv. *bambuzes*. Het kan nauwelijks aan twijfel onderhevig zijn of wij hebben ook dit woord van de Portugeezen overgenomen en ons *bamboes* is naar *bambuz* gevormd.

Rotting.

Rotting is, volgens Weiland, „eigenlijk een rietachtig plantgewas, dat bij de kruidkenners den naam van *rottang* voert en verschillende soorten heeft, en in het gebruik een staf, van dat plantgewas genomen." Deze verklaring is weder zeer gebrekkig; voor eene juiste zijn weinig meer woorden, maar wat meer zaakkennis noodig. Ons *rotting* en het Engelsche *rattan* zijn verbasteringen van het Maleische *rotan*, hetwelk de algemeene naam is van de rietpalmen, behoorende tot de botanische geslachten *Calamus* en *Daemonorops*, en in een verbazend aantal soorten in de bosschen van den Indischen Archipel voorkomende. Over den oorsprong van het Maleische woord zelf uit te weiden ligt buiten mijn be-

stek; men zie daarover v. d. Tuuk, „Bataksch leesboek", D. IV, bl. 119; maar wel is het van belang op te merken, dat reeds in onderscheidene dialecten van den Indischen Archipel zelven, in plaats van de finale *n*, in dit woord de neusklank *ng* gehoord wordt, zooals in het Makassaarsche *raoekang*, het Bataksche *hotang*, het Daïrische *kětang*. (1) In de talen van Insulinde gaat de finale *n* zeer licht in *ng* over en meenen de Europeanen deze laatste letter dikwijls ook daar te hooren, waar de inboorlingen de enkele *n* schrijven. Zoo b. v. in het gewone *kojang* voor het Maleische *kojan*, in *orang oetang* v. *o. oetan* (zie op het woord), in *Bintang*, zooals de Europeanen den naam van het eiland *Bintan* uitspreken enz. Vgl. ook op *Tang*. En zoo hebben de Europeanen van *rotan* veelal *rotang* gemaakt, b. v. in den botanischen soortnaam *Calamus rotang*.

Eene andere opmerking tot verklaring van het verbasterde *rotting* is, dat de Europeanen, daarvoor grond vindende in de inlandsche uitspraak, geneigd zijn in Maleische en Javaansche woorden de

(1) De Bataksche vormen doen echter de hier aangenomen afleiding van *raoet*, met *an* als vormingslettergreep, in twijfel trekken en eer denken aan den grondklank *tang*, die het begrip van rekbaarheid en buigbaarheid schijnt uit te drukken. Mocht dit juist zijn, dan is de *ng* oorspronkelijk.

tusschen twee vokalen, waarvan de voorafgaande betoond is, geplaatste medeklinkers te verdubbelen of tusschen de beide lettergrepen te verdeelen, zooals in dammer, pagger, passer, slokkan, dessa en andere. *Rotan* werd dus *rottang*, en de toonlooze *a* in de laatste lettergreep, door de versterking der voorlaatste nog meer verkort, ging in dammar, paggar, passar in ĕ, in rottang' in de nagenoeg evenzoo luidende ĭ over. (1) Men schreef dus *rotting*, welke vorm reeds zeer oud is en o. a. voorkomt bij Baldaeus, „Ceilon", bl. 88.

Rotting is geheel een Nederlandsch woord geworden, zooals blijkt uit de vele daarmede gevormde samenstellingen, b.v. rottingknop, rottingband, rottingolie enz. In den handel onderscheidt men handrotting (zwaardere stukken op bepaalde maat gesneden voor wandelstokken) en bindrotting (lange, dunne stukken voor bindmiddel en vervaardiging van matten en meubelen gebruikt.)

Bataten.

Bataten of *pataten* (patatten) is de met de plant zelve uit Amerika afkomstige naam eener Convolvulacee, die door de botanici *Batatas edulis*

(1) Indien men *rotteng* in plaats van *rotting* schreef, zou de uitspraak niet wezenlijk verschillen.

genoemd wordt, en wier eetbare, vleezige en zoet smakende knollen onder de voedingstoffen der tropische gewesten eene belangrijke plaats innemen. Volgens Nierenberg, „Hist. Nat." l. XV, c. 90, aangehaald bij Rumphius, „Amboinsch Kruydboek", D. V, bl. 369, zou het woord *batatta* uit Haïti afkomstig zijn, hetgeen het door Rumphius eenigszins in twijfel getrokken gevoelen bevestigen zou, dat dit knolgewas door Spanjaarden en Portugeezen uit Amerika naar Manilla en vandaar naar de Molukken en andere gewesten van den Indischen Archipel is overgebracht. Het voorkomen der bataten in het wild, zelfs op eilanden waar nooit geregelde vestiging van Europeanen plaats had, is hiertegen, blijkens vele soortgelijke gevallen, geen afdoend bewijs. Ook Piso, „de Indiae utriusque re nat. et med.", p. 254, beschrijft de *bataten* als een Amerikaansch gewas, waarvan hij de Peruaansche en Braziliaansche namen opgeeft.

De naam *bataten*, Port. en Sp. *batáta*, is ongetwijfeld weder door de Spanjaarden en Portugeezen tegelijk met de plant zelve verspreid en door de Nederlanders in Indië, gelijk ook door de Maleiers (zie Rumphius, t. a. p., bl. 368) van hen overgenomen. Ook is hij in den vorm *Batatas* de botanische naam geworden van het geslacht, waartoe deze plant behoort.

Men noemt de bataten dikwijls ook „zoete aardappelen" en inderdaad hebben zij met de

gewone aardappelen, *Solanum tuberosum*, veel overeenkomst. Vanhier dat, toen de aardappelen, die in de bergen van Peru en Chili in het wild wassen, maar reeds in overoude tijden door cultuur over Amerika verspreid zijn, het eerst in Engeland bekend werden, zij daar, als uit Virginië ingevoerd, met den naam van *Batatas Virginiana* bestempeld werden. Hieruit laat zich ook verklaren dat *potatoes*, eene verbastering van *batatas*, de gewone naam der aardappelen in het Engelsch is gebleven. Evenzoo heeten in het Zweedsch de aardappelen doorgaans *potates* of *potäter*, en ook in andere talen wordt dit knolgewas nog wel eens *bataten* of *pataten* genoemd.

Van Dale, „Nieuw Ned. Woordenb." verklaart *bataten* door „groene aardappelen". Ik denk dat dit eene verschrijving is voor „zoete aardappelen", onder welken naam de bataten algemeen bekend zijn. Er bestaan zooveel ik weet geene andere groene aardappelen dan die welke, boven den grond groeiende en daardoor aan de lucht blootgesteld, eene groene kleur hebben aangenomen. Doch het is ondenkbaar dat men aan deze, die niets dan gewone aardappelen zijn, den naam zou gegeven hebben van eene plant, die tot eene geheel andere plantenfamilie en tot de voortbrengselen der tropische gewesten behoort.

Banaan.

Deze plant is aan Oost- en West-Indië, of, om juister te spreken, aan de tropische gewesten van Azië, Afrika en Amerika gemeen. Men heeft zelfs vroeger aangenomen dat zij, evenals de maïs en eenige andere planten, in beide halfronden oorspronkelijk was; doch zulke voorstellingen worden door de tegenwoordige wetenschap gewraakt. Wat de banaan betreft, gelooft men thans algemeen dat zij in de oude wereld te huis behoort, en vermoedt men dat zij in den allereersten tijd der ontdekkingsreizen van Portugeezen en Spanjaarden door hen naar de nieuwe wereld is overgebracht. En hiervoor pleit ook de getuigenis van Oviedus, „Hist. Indic.", l. 8, c. 1, dat de *platano* door de Spanjaarden en Portugeezen uit Groot-Kanarië het eerst naar de Nieuwe Wereld gebracht is en zich daar later vermenigvuldigd heeft.

Deze plant, die bij verschillende volken eene belangrijke plaats onder de voedingstoffen inneemt, heeft ook een aantal zeer uiteenloopende namen. In het Arabisch heet zij *mauz*, waarvan de botanische geslachtsnaam *Musa* afkomstig is. In den Indischen Archipel heeft zij bijna zooveel namen als er talen gesproken worden; ik noem slechts *pisang* in het Maleisch en hoog-Javaansch, *gĕdang* in het laag Javaansch, *tjaoe* in het Soen-

daasch, *oenti* in het Makassaarsch, als voorbeelden. Zonderling is de Spaansche naam *platano* of *plantano;* want het eerste is in het Spaansch ook de naam van den *plataanboom*, die niet in het minst op de banaanplant gelijkt, en *plantano* schijnt eer eene verbastering van *platano*, door de in den volksmond zoo vaak voorkomende inlassching der liquida (zie bij *amfioen* en *pampoesjes* (1), dan omgekeerd. Intusschen is van *plantano* de gewone Engelsche naam *plantain* gevormd. De meest verbreide naam dezer plant is echter *banaan*, zoo het schijnt door de Portugeezen in den vorm *banána* tegelijk met de plant uit Afrika naar Brazilië overgebracht, zoodat Dapper, „Beschrijving van het Keizerrijk Sina", bl. 221, terecht kon schrijven, dat *bananas*

(1) Naar mijn inzien wordt de liquida eerder ingevoegd dan uitgestooten, waarom ik ook geneigd ben *laterna* voor den oorspronkelijken, *lanterna* (waarvan ons *lantaarn*) voor den verbasterden vorm te houden. Evenzoo is *taggerijn* ouder dan *tangerijn*. Zie Dozy's „Oosterlingen" op dit woord, waar de vergelijking der uitspraak van de dubbele *g* als *ng* in het Grieksch mij minder gepast schijnt. Rumphius, „Amb. Kruydb.", D. V., bl. 128, houdt in de beteekenis van „banaan" *plantano* voor den waren vorm en wil dien afleiden van *planta*; maar hoe dan den uitgang *ano* te verklaren?

de naam dezer vrucht is bij de Brazilianen. Evenwel worden door Piso, „de Indiae utriusque re nat. et medica", p. 154, geheel andere namen als voor de pisangs in Brazilië gebruikelijk opgegeven, namelijk *pacobuçu* en *pacobeté*. *Pacobuçu* is de naam van de soort die de botanici *Musa sapientum* noemen, en *pacobeté* de naam van de *Musa paradisiaca*, die in Suriname *bakkove* (elders *baccovo*, *pacoba*) wordt geheeten. Men beschouwt in die gewesten de *M. sapientum* soms als de echte typische banaan, en stelt ze als zoodanig tegenover de *M. paradisiaca*, die kleiner en overvloediger vruchten draagt. Echter worden, als men algemeen spreekt, de bakkove's onder den naam van banaan begrepen. Zegt men dus, gelijk men zoo dikwijls leest, dat in Westindië de banaan nevens de bakkeljauw het hoofdvoedsel van de negerslaven placht te wezen, dan is daarmede niet beslist of men Musa sapientum of Musa paradisiaca bedoelt; het was zelfs doorgaans de bakkove, die aan de negers verstrekt werd.

Ik deed reeds opmerken, dat de naam banaan door de Portugeezen uit Afrika naar Amerika werd overgebracht. Inderdaad schijnt *banaan* oorspronkelijk Afrikaansch te zijn. Volgens Rumphius is banaan een naam die in Guinea te huis behoort; Th. Tromp, in zijne „Herinneringen", bl. 50, zegt mede dat men in Afrika de pisangs *bananen* noemt. Overigens hebben de Fran-

schen en Duitschers algemeen den naam banaan aangenomen, en zelfs onder de Nederlanders, die in vroeger tijd met de minder afgelegene en meer door Europeanen gekoloniseerde Westindische bezittingen, veel meer dan met de door het monopolie der Compagnie voor den ondernemingsgeest der particulieren gesloten gewesten van Insulinde bekend waren, was de naam banaan veel meer dan die van pisang bekend. In de laatste jaren, nu men Insulinde zooveel meer heeft leeren kennen en waardeeren en zoovele familiën na veeljarig verblijf in Indië zich weder metterwoon in het moederland vestigen, wordt in den dagelijkschen omgang het woord *banaan* meer en meer door pisang verdrongen, en is, zelfs *de ware pisang* eene spreekwoordelijke uitdrukking geworden. Sommigen willen den *pisang* van de *banaan* onderscheiden. Daar in eene zoo wijd verspreide cultuurplant natuurlijk een verbazend aantal verscheidenheden ontstaan zijn, kan men met het verschil van namen ook lichtelijk het denkbeeld van eenig soortverschil verbinden; maar bepaalde verscheidenheden, waaraan men den naam van pisang in onderscheiding met dien van banaan zou kunnen toekennen, zijn niet aan te wijzen. Alle gekweekte variëteiten in Indië schijnen tot dezelfde beide soorten als de Amerikaansche: *Musa sapientum* en *Musa paradisiaca* te moeten gebracht worden. Zelfs in Afrika worden pisang en banaan hier en daar door elkander ge-

bezigd. Zoo leest men b. v. in Mansvelt's „Kaapsch-Hollandsch Idioticon," op het woord *Pisang*: „algemeene Kaapsche naam voor *de verschillende banaansoorten*", terwijl de Marrée, in zijne „Beschrijving der Goudkust", II, bl. 199, zelfs van *pisangboomen* als een product dier kust gewaagt.

Naar aanleiding van dit woord *pisangboom* merk ik hier ten slotte nog op, dat het niet zeer juist is de pisangplant een boom te noemen. De stam is geheel kruidachtig en wordt slechts door de vast om elkander gerolde bladscheeden gevormd.

Anemoon.

Anemoon is de naam van een bekend geslacht van planten, met fraaie bloemen, behoorende tot de familie der Ranunculaceeën, en ook bij de botanici *Anemone* geheeten.

Omtrent den oorsprong van den naam dezer bloem bestaat eene Arabische legende, die door Caussin de Perceval, „Essai sur l'histoire des Arabes", II, p. 156, aldus verhaald wordt. „Une prairie voisine de Hîra produisait beaucoup d'anemones. Le roi Nòman affectionnait, dit-on, cet endroit; il le prit sous sa protection, c'est à dire, qu'il en interdit l'approche au public. Les fleurs qui y naissaient, furent appellées pour cette raison chakaïk-an-Nòmân, fleurs de Nòmân."

Men gevoelt dat de bedoeling is anemoon van an-Nòmân" af te leiden, en deze afleiding heeft o. a. bijval gevonden bij Engelmann, „Glossaire des mots Espagnols" enz. Zij is echter ongetwijfeld onjuist, gelijk Prof. Dozy in de tweede zeer vermeerderde uitgave van dit glossaire, p. 373, heeft aangetoond. *Anemoon* is toch zonder eenigen twijfel het Grieksche *anemōné*, dat reeds bij Hippocrates voorkomt, terwijl Theophrastus en Dioskorides reeds de soorten onderscheiden die nu nog *Anemone coronaria*, *hortensis*, *Apennina* genoemd worden. Zie Fraas, „Synopsis plantarum Florae classicae", p. 130.

En toch is het volstrekt niet onmogelijk dat *anemoon* in den grond van Semietischen oorsprong is, gelijk er in het Grieksch zoovele andere woorden zijn die van de Phoeniciërs en andere volken van het Oosten zijn overgenomen. Movers, „Phönizier," I, p. 217, heeft reeds gegist dat anemōné het Hebr. of Phenicische *han-naäman*, d. i. de liefelijke, zou wezen, en met Prof. de Goeje, die daarop in zijne aankondiging van Dozy's „Oosterlingen" heeft opmerkzaam gemaakt, acht ik dit verre van onwaarschijnlijk.

Guttegom.

Een bekende gele, harde en blinkende, als verfstof en als geneesmiddel gebruikte soort van

gom of hars, die men verkrijgt van verschillende Indische boomen van de familie der Clusiaceeën. Ofschoon de guttegom thans meest van Ceilon wordt aangevoerd, waar ze doorgaans van *Stalagmites ovalifolius* wordt verkregen, is echter de ware van oudsher bekende guttegomboom de *Garcinia Cambogia* (*Cambogia gutta* L.), die mede op Ceilon en, vandaar ingevoerd, op Java voorkomt. Doch de naam *Cambogia* wijst op het gewest, dat men (waarschijnlijk niet te onrecht) voor het eigenlijk vaderland van dezen boom hield, namelijk Kambodja in Achter-Indië. De Engelsche naam der guttegom, *gamboge*, laat zich daaruit gereedelijk verklaren.

In het Spaansch en Portugeesch, uit welke talen wij de namen van zoovele Indische handelswaren hebben overgenomen, komen voor de guttegom de volgende namen voor:

1o. *Gomma rom.* Port. Hier is het tweede lid van den naam het Maleische *rong*, waarmede in die taal de guttegom wordt aangeduid.

2o. *Gomma gambo.* Sp. Hier is het tweede lid naar allen schijn een verbasterde of verminkte vorm van Kambodja of Gamboge.

3o. *Gomma gutta.* Sp. en Port. (ook in 't Fransch *gomme gutte*). Hier is *gutta* het gewone Maleische woord voor gom, *gĕtah*, dat in denzelfden vorm ook in *gutta percha* voorkomt. Zie het volg. art. Misschien heeft het Latijnsche *gutta*, droppel (de gom vloeit *droppels*gewijs uit de boomen), op de

Europeesche schrijfwijze van dezen Maleischen naam invloed gehad. Hoe het zij, *gomma gutta* beteekent gom-gom. Beide leden van den naam beduiden hetzelfde in verschillende talen. Toch is daaruit door eenvoudige omzetting ons *guttegom* ontstaan, dat in ieder geval verkieslijk is boven *gittegom*, zooals soms wordt geschreven en uitgesproken.

Gutta-percha.

Gutta-percha heet het in de lucht tot eene lederachtige stof verharde melksap van zekeren boom, die op het Maleisch Schiereiland, Sumatra, Borneo en andere eilanden van den Ind. Archipel veel voorkomt, — eene stof die, daar ze lucht- en waterdicht is, eene groote plaats in de hedendaagsche industrie inneemt en tot ontelbare doeleinden wordt aangewend. Voor de uitspraak van het woord is het van belang op te merken, dat wij het van de Engelschen hebben overgenomen, en dat dus de *ch* in *percha* moet worden uitgesproken als in het Eng. in *church* of *charity*. Inderdaad vertegenwoordigt ze de *tja* van het Maleische Alphabet. Beide bestanddeelen van *gutta-percha* zijn Maleisch. *Gutta* is, evenals in guttegom (zie op dat woord) het Maleische *gĕtah*, gom. *Percha*, in het Maleisch met een *h* op het einde en dus naar onze gewone wijze van trans-

scriptie *pertjah* of *pertsjah* te schrijven, is de naam van den boom die deze gom oplevert, de *Isonandra gutta* der botanici, ofschoon deze wel de voornaamste, maar niet de eenige boom is, waarvan de in den handel gebrachte gutta-percha wordt verkregen.

Pertja (doch zonder de *h* op het einde) is in de verbinding *Poelo Pertja* ook een Maleische naam van Sumatra of een deel van dat eiland. Wat in dien naam *pertja* eigenlijk beteekent is onzeker. Ik voer hem hier alleen aan, omdat vele Europeanen *pertjah* en *pertja* verward hebben, en daarom gutta-percha door *gom van Sumatra* verklaren. Zoo b. v. Kramers-Bonte in hun „Kunstwoordentolk", en van Dale in het „Nieuw Ned. Wdbk.", welke laatste niet heeft opgemerkt, dat hij met zijne eigen verklaring in strijd is, wanneer hij vervolgens van het verharde melksap van den *percha-boom* spreekt. *Percha* moet in *gutta-percha* òf het eiland Sumatra, òf den pertjaboom, maar kan niet beide te gelijk beteekenen.

Gonje, Goeni.

Het woord *gonje* las ik op een uithangbord op de Oude Schans te Amsterdam, en bij onderzoek vernam ik dat daaronder verstaan wordt een soort van grove zakken tot verpakking van sommige handelswaren gebezigd. Dit deed mij dadelijk aan

goeni-zakken denken. Ik herkende toch in *gonje* gemakkelijk een vernederlandschten vorm van *goni* of *goeni*, op dezelfde wijze gevormd als *katje* van *katti*, *pitjes* van *pitis*.

De *goeni* bestaat uit de vezelen der tot de Tiliaceeën behoorende en in Bengalen veelvuldig gekweekte planten *Corchorus capsularis* en *Corchorus olitorius*. De uit deze vezelen geweven ruwe stof dient tot vervaardiging van de zoogenaamde goeni-zakken tot verpakking van suiker en koffie, welk laatste product vooral geacht wordt daarin beveiligd te zijn tegen schadelijke invloeden, anders op de zeereis te duchten. Zie de Sturler, „Handboek voor den landbouw in N. O.-I.", bl. 151. Daar de Corchorus-planten, ofschoon op sommige eilanden van den Archipel in het wild groeiende, daar niet gekweekt noch tot vervaardiging van *goeni* aangewend worden, is het nauwlijks te denken dat het woord *goeni* oorspronkelijk Maleisch zou zijn, en is zijne afkomst eer in Bengalen te zoeken. De Engelschen noemen de zakken *gunny* of *gunney*, de vezels *jute* (vandaar ook bij ons soms jute-vlas) en de plant *paat*, alles vermoedelijk woorden van inlandschen oorsprong.

In Ned.-Indië wordt de naam *goeni* ook tot andere gelijksoortige vezelstoffen uitgebreid. „Weleer," zegt de heer de Sturler, t. a. p., bl. 152, „waren wij voor de verpakking der koffie cijnsbaar aan Bengalen, totdat men op het denkbeeld

kwam om de vezelen van de uitgebreide familiën der *Malvaceae* en *Tiliaceae* (1) daaraan dienstbaar te maken." Hieruit laat zich verklaren, dat de heer de Hollander, „Land- en Volkenk. van Ned. Indië", 3e uitg., D. I, bl. 104, opgeeft, dat het goeni-touw en de goeni-zakken vervaardigd worden van de vezelen van den Genitri-boom (2); want deze is eene op Java en in de Molukken veelvuldig voorkomende tiliacee, de *Elaeocarpus serratus* en de nauw aan deze verwante *Elaeocarpus angustifolius* der botanici. Doch de heer de Hollander vergist zich geheel als hij t. a. p. de *Genitri* een palm noemt.

Ook de *Crotalaria juncea*, eene Papilionacee, door de Engelschen *Sun* of *Sunn* genoemd, en zoowel in den Indischen Archipel als in Bengalen gekweekt, levert eene stof op, de Indische hennip, die als surrogaat voor de *goeni* gebezigd en vaak onder dien naam begrepen wordt.

Het woord *gonje* wordt in ons land ook veelvuldig gebruikt om eene van grove, sterke vezels vervaardigde, zeer duurzame soort van tapijten aan te duiden. Waarschijnlijk waren die gonje-

(1) De heer de Sturler drukt zich hier niet nauwkeurig uit, daar ook *Corchorus* tot de tiliaceeën behoort.

(2) Of *Ganitri*. Zie Filet, „Plantk. Wdbk.", no. 2430. Op Amboina heet de boom *Ai-manoek*. Zie ald. no. 104.

tapijten oorspronkelijk vervaardigd uit dezelfde stof als de goeni-zakken, d. i. uit de vezelen van den Corchorus of een zijner surrogaten. Het woord *gonje* moest in de Nederlandsche woordenboeken niet ontbreken.

Krandjang.

Men zegt en schrijft ten onzent gewoonlijk *kranjang*, maar niets zou nog beletten den waren vorm *krandjang* (*of kĕrandjang*) van het Maleisch en Javaansch te herstellen. Van Dale, „Nieuw Ned. Wdbk." verklaart *kranjang*: „matwerk of gevlochten riet, waarin suiker uit Oost-Indië verzonden wordt, baal". In het Jav. Wdbk. van Prof. Roorda wordt *krandjang* verklaard: „een meer of min groote, grof gevlochtene, lange, ronde mand, gewoonlijk van bamboe, tot verpakking en vervoer van goederen." Uit de Sturler's „Handboek voor den landbouw in N. O.-I.", bl. 496, blijkt dat de krandjang ook wel van klapperbladeren (d. z. kokosbladeren) wordt gemaakt. Bij ons zijn de krandjangs het meest bekend door het gebruik om stukken van oude suikerbalen in onze tuinen tot beschutting van teederder gewassen te gebruiken.

Gladakker.

Op Java is *galadag* of *gladag*, door de Europeanen *gladak* uitgesproken, de gewone naam van den dienst der vervoermiddelen en transporten. Zoo heeten b. v. de lastdragers *wong gladag*, de lastpaarden *djaran gladag*, enz. De paarden voor de transportdiensten gebruikt hebben veel te lijden en verliezen spoedig alle schoonheid en goede hoedanigheden. Vandaar beteekent onder de Nederlanders op Java een *gladakker* een slecht, versleten paard, een knol. Maar die naam wordt vervolgens ook overgedragen op alles wat leelijk en gemeen is. Zoo worden b. v. de leelijke honden, die, zonder meester, in de dessa's rondloopen, zoo bekend uit van Rees, „Herinneringen uit de loopbaan van een Ind. officier", 3e druk, Dl. II, bl. 22, dikwijls *gladakshonden* genoemd. Maar vooral ook wordt *gladakker* (bij ten Brink, „O. I. Dames en Heeren," altijd *gladak* geschreven) gebezigd voor een gemeen en liederlijk persoon, die door fatsoenlijke lieden geschuwd wordt.

Kĕ, Keh.

De Chineezen die pas uit hun vaderland in den Indischen Archipel komen, worden daar aangeduid door den naam *Sin-kĕ*, d. i. *nieuw-gast*,

en in het algemeen worden de Chineezen van zuivere afkomst van de in Indië uit de kolonisten geboren bastaard-Chineezen, die den naam van *pĕranakan* (1) dragen, door den naam *Kĕ* (of *Keh*), d. i. *gast*, onderscheiden. Die naam wordt echter door de Europeanen vaak als een soort van schimpnaam gebezigd. Van Rees, „Herinneringen", II, bl. 16: „Het kostte ons altijd moeite den groet der Chineezen niet onheusch te beantwoorden, en een „dag, leelijke kee!" was het minste dat zij moesten hooren."

De massa der Chineezen die in den Indischen Archipel komen, behoort tot het ruwe, maar krachtige ras der bergvolken, die in het gebergte langs de noordelijke grenzen van Koeang-tong (Canton) en Koeang-si wonen. Men vindt er echter ook sommigen van een meer verfijnd ras, dat in Amoy (Hiamen) en de naburige streken te huis behoort. Men geeft aan deze laatsten een bijzonderen naam, die zeer verschillend wordt uitgesproken. De heer van Lynden, „Nat. T. v. N.-I.", D. II, bl 602, van de Chineezen op Borneo sprekende, zegt: „De Chineezen te Pontianak, Mandor en in de bovenlanden zijn meestal Keh's en slechts zeer weinigen Ollo's". De heer Tobias in de „Ned. Hermes", Jg. III, no. 12, bl. 36, spreekt van twee Chineesche kampongs te Pontianak, waar-

(1) De *pĕranakans* zijn inderdaad steeds bastaard-Chineezen of mestiezen, daar de emigratie uit China aan vrouwen verboden is.

van de kleinere alleen door Chineezen uit de provinciën Emoi (Amoy) en Holy bewoond wordt, die, zooals hij er bijvoegt, veel fijner en beschaafder van zeden zijn dan de andere klasse van Chineezen en van dezen een afkeer hebben. Deze onderscheiding wordt ook bevestigd door hetgeen de reizigers omtrent Riouw berichten. Zoo b. v. de Bruyn Kops in „Nat. T. v. N.-I," D. IV, bl. 69: „De Chineezen (te Riouw) worden naar hunne afkomst onderscheiden in Canton- en Emoyer-Chineezen, welke afzonderlijke kampongs bewonen en afzonderlijke hoofden hebben. Tusschen deze beide afdeelingen bestaat een voortdurende naijver, die somwijlen in twist uitbreekt. De Chineezen van Canton zijn zware, sterke menschen; de Emoyers zijn in het algemeen veel minder gespierd en houden zich meer uitsluitend met den handel bezig."

Zijn nu de Chineezen, die van Lynden Ollo's noemt, dezelfde als de Chineezen van Amoy, die door de Bruyn Kops op dezelfde wijze tegen die van Canton worden overgesteld? Dat die vraag bevestigend moet beantwoord worden, kan dunkt mij niet twijfelachtig zijn, vooral wanneer men acht geeft op de woorden van den heer Tobias, die de Chineezen van Amoy en Holy bijeenstelt, om ze gezamenlijk aan de Canton-Chineezen over te stellen. Er woont namelijk in de nabijheid van Amoy, op de grenzen tusschen Fokiën en Canton, volgens eene mededeeling die ik van Prof. G.

Schlegel ontving, een kleine stam, welks naam deze geleerde Hok-lo schrijft, en hij voegt er uitdrukkelijk bij dat vele Hok-lo Chineezen te Riouw wonen. Ollo en Holy zijn dus andere transscriptiën, of verbasteringen, voor Hok-lo, en Tobias drukt zich ongewoon nauwkeurig uit, wanneer hij de Chineezen van Emoi (Amoy) en Holy (Hok-lo) nog verder van elkander onderscheidt. Zij wonen dicht bij elkander, schijnen in zeden en levenswijze overeen te komen, en worden gewoonlijk als ééne klasse beschouwd, die nu eens Amoy-. dan eens Hok-lo of Ollo-Chineezen genoemd worden.

Uit de boven aangehaalde plaats van den heer van Lynden, die de Kĕh's en Ollo's tegenover elkander stelt, zou men opmaken dat alleen de Canton-Chineezen Kĕh worden genoemd. Dit wordt echter door geene andere mij bekende getuigenis bevestigd, en is zelfs eenigermate in strijd met de volgende taalkundige opheldering omtrent het woord Kĕ, mij door wijlen Prof. Hoffman verstrekt: „De Chineezen op Java beschouwen zich zelven als Thang-Kĕ, d. i. gasten (Kĕ) uit Thang, een vroegeren naam van China, dus als gasten uit China, en noemen de nieuwe aankomelingen „nieuwe gasten", *sin kĕ*. In China zelf gaan ook reizende kooplieden, marskramers enz voor gasten (kĕ) door, en men noemt b. v. de reizigers die de tee-districten bezoeken en tee opkoopen „tee-gasten", *tscha-kĕ*, terwijl ook de winkelier

zijne klanten als *kĕ's* beschouwt. Het woord *kĕ* sluit het begrip van *vreemdeling* in. In het Canton-dialect luidt het *hak*."

Hieruit volgt: 1o. dat *kĕ* soms te onrecht als een verkorting van *sin-kĕ* wordt beschouwd. *Kĕ* is een vreemde, d. i. een *echte* Chinees in het algemeen, en *Sin-kĕ* een pas aangekomene, een nieuweling, een baar. Dit blijkt ook reeds uit hetgeen over deze benamingen werd opgemerkt door Prof. Hoffmann in „Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenk. van N.-I.", D. IV, bl. 280, waar hij ten slotte nog opmerkt: „Het Chineesche *Kĕ* heeft al de schakeeringen van beteekenis, die wij aan ons woord *gast* hechten, en daar het ook een *vreemdeling* beteekent, die ter plaatse waar hij zich bevindt niet te huis behoort, is het in den mond van niet-Chineezen geen aangename groet voor een Chinees op Java.

2o. Dat in het woord *kĕ* op zichzelf niets ligt, waarom het niet even goed op Amoy- als op Canton-Chineezen zou toepasselijk zijn.

Smous.

Evenmin als Kĕ schijnt ook dit woord naar zijne eigenlijke beteekenis iets beleedigends te bevatten. In de taal der boeren van Zuid-Afrika is nog alle bijgedachte van schimp of smaad aan het woord vreemd. Volgens Mansvelt's „Kaapsch-

Hollandsch Idiotikon", is een *smous* een te voet, te paard of per kar voorttrekkende Jood, die zijne waren rondvent. Zie ook Schüssler, „Zuid-Afrika", bl. 9: „Zij verkoopen hun voorraad aan reizende kooplieden of smousen. Dit woord getuigt volstrekt niet van minachting... Reizend koopman en smous zijn woorden van één beteekenis". H. P. N. Muller in „de Gids" voor Mei 1888, bl. 225: „Marskramers worden door de Boeren steeds met den liefelijken naam *smous* betiteld, ook al zijn zij Christenen. Het is geen scheldwoord, maar slechts eene beroepsaanduiding". Uit deze laatste plaats blijkt, dat *smous* in Zuid-Afrika eene uitbreiding van beteekenis ondergaan heeft, zoodat het niet enkel bepaaldelijk een *Joodschen marskramer*, maar een *marskramer* in het algemeen aanduidt.

De oorsprong van het woord *smous* is niet zoo duister als gewoonlijk geloofd wordt. In het Hoogduitsch beantwoordt daaraan *Mauschel*. Heyne, in Grimm's „Deutsches Wörterbuch" in v., zegt over dit woord: „Spottname für einen Juden, weitergebildet aus dem jüdischen Namen Moses, in jüdisch-deutscher Aussprache *Mausche* oder *Môsche*, wie denn diese und verwandte Formen als allgemeiner Rufnahme für Juden begegnen". Hij brengt daarna voorbeelden bij waarin Mausche, Moschi, Moschgen als zoodanig voorkomen. Eerst de vorm *Mauschel* of *Mauschl* (een deminutiefvorm) „bezeichnet in verächtlicher Weise den

Juden, namentlich den Schacherjuden". In het Hollandsch is Mausche of Môsche overgegaan in *mous* of *moos*, maar met voorklamping van den sisklank, zoo gewoon vóór de *liquidae*, als in *smoel* voor *moel* of *muil*, *smerlijn* voor *merlijn* (den steenvalk), *sneb* voor *neb*, *snugger* voor *nugger*, *snikken* (*snokken*) voor *nokken* (*nikken*), *slinker*, *slinksch* voor *linker*, *linksch*, *slank* (voor *lang* of *lank*), enz., geheel in den geest der volkstaal (1). Terecht dus heeft reeds Weiland ons *smous* afgeleid „van den eigennaam Mozes, waarvoor de Joden in de gemeenzame verkeering *mous*, *mousje*, bezigen, dat met voorzetting van eene s, *smous*, *smousje* geworden is". Daar nu een gebruikelijke eigennaam op zich zelf geen scheldnaam kan zijn, is *smous* meer door den minachtenden toon waarop het wordt uitgesproken, dan door zijne beteekenis tot scheldwoord gestempeld. Bij ons volk bestaan niet die bittere vooroordeelen tegen de Joden die hun in andere landen bloedige vervolgingen op den hals halen, maar het is hun geest van schacheren en woekeren, die hen bij de menigte in minachting brengt, zonder dat men bedenkt hoezeer die geest een uitvloeisel is van de verdrukking, waaraan zij zoovele eeuwen waren blootgesteld. De beteekenissen van het woord *smous* laten zich dunkt

(1) Zulk eene *s* komt enkele malen ook vóór andere letters voor, b.v. *stronk* voor *tronk* (*Lat. truncus*), *strubbel* voor *trubbel* (Fr. en Eng. *trouble*)

mij het best zoo ordenen: 1o. een duitsche Jood, 2o. een joodsche marskramer, 3o. een marskramer in het algemeen (Zuid-Afrika), 4o. een schacheraar, een woekeraar.

Prof. Dozy heeft het woord *smous* in zijne „Oosterlingen" niet opgenomen. Dit gaf aanleiding dat bij de verschijning van dat werkje twee nieuwe afleidingen beproefd zijn. Prof. de Goeje wilde het in verband brengen met *Schammôsj*, een kerkedienaar, Prof. Land met *Isj-mówet* (uitgesproken Schmòwĕs), een man des doods, dat dan zooveel zou beteekenen als *galgebrok*, *pendard*. Beide verklaringen zijn veel te gezocht en te geleerd, en geen van beide komen met het gebruik van *smous* overeen.

Ik wensch hier ook nog iets over eenige Joodsche woorden bij te voegen, die van te weinig gewicht zijn om een afzonderlijk artikel te verdienen. Prof. Dozy zegt in de voorrede zijner „Oosterlingen": „Van Joodsche woorden zijn er misschien in enkele steden, waar veel Joden wonen, vooral te Amsterdam, meer in de volkstaal overgegaan, dan ik heb opgeteekend". Juister ware het te zeggen, dat daar de Joden, die onder elkander hun eigen, met Hebreeuwsch en Chaldeeuwsch doorspekt Duitsch spreken, ook in het verkeer met Christenen vaak Joodsche woorden in hun taal mengen, die door hen met wie ze spreken dikwijls niet of slechts ten halve verstaan worden. Wanneer nu zulke woorden kunnen gezegd worden in de volkstaal te zijn overgegaan,

is moeilijk te bepalen. Waar van Maurik, die Amsterdam kent zooals Dickens Londen kende, in zijne schetsen en novellen Joden ten tooneele voert, legt hij hun niet zelden woorden in den mond die stellig niet algemeen verstaan worden, en toch in den mond van een Jood zeer gepast zijn, b. v. waar in „Uit één pen", bl. 181, David de loterijman *tôf* (het Hebr. *tôb*, volgens de uitspraak der Duitsche Joden) voor *goed* (1) en *gammor* (verbastering van het Hebr. *chămoor*) voor *ezel* bezigt. Maar deze woorden kunnen geen aanspraak maken om zelfs als vreemde gasten in de Nederlandsche taal beschouwd te worden. Meer aanspraak daarop heeft *sikker*, dat, zoo ik geloof, vrij algemeen, althans in Amsterdam, verstaan wordt, en dan ook door van Maurik, „Uit één pen", bl. 142, 148, aan een Amsterdamschen nachtwacht in den mond wordt gelegd. Het is het Hebr. *sjikkôr*, dat *dronken* beteekent.

---

(1) Men heeft ook voorgeslagen uit dit *tôb* het Ned. *top* te verklaren, het tusschenwerpsel waarmede een koop wordt aanvaard of toegeslagen. Hier schijnt echter iets meer, iets levendigers en krachtigers gevorderd te worden, dan een woord dat eenvoudig uitdrukt dat het *goed* is. Het schijnt mij een geluidnabootsend woord te zijn, dat den klank der met kracht ineengeslagen handen nabootst en versterkt. Zie Littré in voce *toper*. Vgl. ook Weiland op *top* en *toppen*.

Saraceen.

Dat dit woord niet voorkomt in de „Oosterlingen" van Prof. Dozy, en, ofschoon het ook aan de Spanjaarden en Portugeezen bekend is, evenmin in zijn „Glossaire des mots Espagnols et Portugais dérives de l'Arabe", kan nauwlijks daaraan worden toegeschreven, dat het vergeten is. Ik vermoed dat hij het als een eigennaam van onzekere afkomst beschouwde, waarvan alleen bekend is dat hij van de Grieken en Romeinen tot ons is gekomen. Onder de verschillende afleidingen van het woord, die men heeft voorgesteld en kan nalezen bij Pococke, „Specimen Hist.-Arab.", ed. White, p. 33, en in Gibbon's „Decline and Fall of the Roman Empire", in eene noot op Ch. I, is er ééne, die bij den eersten oogopslag groote waarschijnlijkheid heeft: deze namelijk, dat Saracenen, het Grieksche *Sarakénoi*, afstamt van het Arab. *Sjarq*, het Oosten, dus overeenkomt met *Sjarqioena*, Oosterlingen, en overstaat tegen *Maghrebioena*, Westerlingen (Magrebynen), zooals de latere Arabieren de Mauretaniërs noemden. Men denke daarbij dan ook aan den naam *Bené Qèdem*, zonen van het Oosten, in het Oude Testament aan de Arabische stammen ten O. van Syrië en Palestina gegeven. De vorm biedt hoegenaamd geen zwarigheid; want de *sjin* gaat in het Grieksch

vanzelf in *sigma* (onze *s*) over, en aan de lange *i* beantwoordt in het Grieksch de *éta*.

Er bestaan echter tegen deze afleiding twee zwarigheden. De Arabieren konden zich zelven niet wel *Oosterlingen* noemen, en hoe kan men zich voorstellen, dat de Grieken, die hen zeer natuurlijk zoo noemden, dit deden met een aan de Arabieren zelven ontleenden naam. Het is vooral deze zwarigheid die mij doet twijfelen.

De andere is van minder gewicht. Zij bestaat daarin, dat bij Ptolemaeus, „Geographia", V, 17, § 6, *Sarakéné* als een landschap van Arabia Petraea, en VI, 7, § 21, *Sarakénoi* als een stam in Arabia Felix voorkomen. Hieruit maakt men op dat Saracenen oorspronkelijk de eigennaam was van een klein deel des Arabischen volks, die later, waarom blijkt niet, bij de Grieken de algemeene naam des ganschen volks is geworden. Aan analoge voorbeelden ontbreekt het niet. De naam van den stam Taï is bij de Syriërs de naam van alle Arabieren geworden (Tajôjé); bij de Franschen werd de naam der Alamanen de algemeene naam van alle Duitschers (Allemands); wij Nederlanders zelven worden in den vreemde naar een deel van ons volk algemeen Hollanders genoemd. Maar daaruit volgt volstrekt niet met eenige zekerheid, dat de naam Saracenen, zoo al Ptolemaeus terecht van een kleine bevolking dus geheeten in Arabië gewaagt, oorspronkelijk alleen aan dien kleinen

stam toekomt, en daar men, wat de landen van het Oosten betreft, bij de oude geographen op velerlei verwarring en misverstand kan rekenen, mis ik zelfs de overtuiging dat werkelijk Saracenen ooit de naam van een bijzonderen stam geweest is. Indien dus slechts een aannemelijke reden kon worden opgegeven, waarom de Grieken een oostersch volk noemden met een woord dat in zijne eigen taal *Oosterlingen* beteekent, zou ik aan de afleiding van *sjarq* de voorkeur blijven geven.

Dajak.

Met dezen naam, waarvan de oorsprong zeer onzeker en betwist is, wordt de inheemsche bevolking van Borneo, in tegenstelling met de Maleische kolonisten aan de kusten, niet slechts door de Europeanen, maar ook door de Maleiers aangeduid. Crawfurd, „Dict. of the Indian islands", in v. *Dyak* zegt: „It is a word used by the Malays as a generic term for all the wild races of Sumatra and Celebes, but more especially of Borneo, and seems to be equivalent with them to the European word *savage*." Doch dat het woord zich ook tot bevolkingen buiten Borneo zou uitstrekken wordt, voor zoover ik weet, door geen andere getuigenissen bevestigd, en is zelfs moeilijk vereenigbaar met hetgeen Crawfurd zelf laat volgen, dat hem door Maleische kooplieden *Dajak*

als de naam van een stam van N. W. Borneo is opgegeven. Iets dergelijks komt voor in een nog onuitgegeven journaal van den heer von de Wall, die door zijne vele tochten en onderzoekingen op Borneo bekend is. De heer Robidé van der Aa deelt in zijne uitgave van Carl Bock's „Reis in Oost- en Zuid-Borneo", (bl. 177) mede, dat, volgens von de Wall, „de Bonoa's, een Dajaksche stam aan den Boengan, zijtak van den Mohakkam, die van de zuidgrens van Pasir naar het meer Sembajan loopt, de bewoners van het grensgebergte *Dajaks* noemen, hetgeen *bovenlander*, *bergbewoner* beteekent, dus hetzelfde als *Beadjoe* of *Ngadjoe*, van *adjoe*, Poelopetaksch *boven*, *hooger op de rivier*." Het zou zeker niet vreemd zijn (vergelijk de gelijksoortige gevallen, vermeld in het artikel *Saraceen*), dat zulk een naam allengs een uitgebreidere beteekenis had erlangd, wat dan ook ten slotte het gevoelen van Crawfurd ten opzichte van *Dajak* schijnt te wezen.

Nadat de etymologen lange jaren omtrent den naam Dajak in het onzekere hadden verkeerd, zonder het verder te kunnen brengen dan de hier vermelde gissing, komt eensklaps de heer Perelaer in een soort van ethnographischen roman, dien hij onder den naam: „Borneo van Noord naar Zuid" (Rotterdam, 1881) heeft uitgegeven, D. I, bl. 149, het Nederlandsch publiek met eene nieuwe verklaring van den naam Dajak

verrassen, die zoo eenvoudig en natuurlijk schijnt, dat men er nauwlijks eenige andere tegenwerping tegen maken kan, dan de onwaarschijnlijkheid dat iets zoo eenvoudigs en natuurlijks zoo lang is onbekend gebleven. Vooral is het bevreemdend, dat zij den heer Perelaer zelven gedurende zijn lang verblijf op Borneo ontgaan was, zooals blijkt uit een vroeger werk van zijne hand: „Ethnographische beschrijving der Dajaks" (Zalt-Bommel, 1870), bl. 2, waar hij zegt: „Hoe wij Europeanen aan het woord Dajak komen, is mij niet mogelijk geweest op te sporen. Nergens op Borneo, althans in dat gedeelte van het eiland hetwelk tot onze bezittingen behoort, is dat woord te huis; het is alleen bekend in die streken, welke met ons Europeanen in aanraking gekomen zijn". Maar hoe is dan den heer Perelaer in 1881 het licht opgegaan, dat hem in 1870 nog ontbrak? Zeker niet, zoover ik kan nagaan, door een nieuw bezoek aan Borneo, maar waarschijnlijk, zooals ook de heer v. d. Aa t. a. p. aanneemt, door een artikel in Hardeland's „Dajacks-deutsches Wörterbuch", dat aldus luidt: „*Dadajak*, *dajadajak*, *hadajak*, wackelnd gehen. — *Kadajadajak*, immer, noch immer wackelnd gehen. — *Baradajak*, alle wackelnd gehen". Het verdient opmerking, dat het den heer Hardeland niet in de gedachten schijnt gekomen te zijn, den naam Dajak hieruit te verklaren.

De heer Perelaer, dit artikel uit Hardelands

woordenboek, dat hij blijkbaar tot vermeerdering der ethnologische kennis, die hij gedurende zijn vierjarig verblijf op Borneo (1859—1863) verkregen had, ijverig doorzocht en bestudeerd heeft, met zijne eigen herinneringen in verband brengend, heeft op de aangehaalde plaats van zijn „Borneo van Zuid naar Noord", misschien met wat al te veel verzekerdheid, de bij hem opgekomen gissing omtrent den oorsprong van den naam Dajak in deze woorden uitgesproken: „Dajak is een verkorting van het woord „dadajak", dat in de taal des lands beteekent: „wankelend loopen". De benaming *Dajak* is dus een scheldnaam, die ook zoo opgenomen en alleen door de Europeanen gebezigd wordt. De bewoners van de benedenlanden hebben allen, op zeer weinig uitzonderingen na, kromme onderdanen en als gevolg daarvan een waggelenden gang. De oorzaak van dit gebrek is daarin gelegen, dat zij het grootste gedeelte van hun leven, met gekruiste beenen zittende, in hunne prauwen doorbrengen. Daarentegen is door het vele en aanhoudende roeien hun bovenlijf zoodanig ontwikkeld, dat het van de meesten wel tot model voor een beeldhouwer kon dienen".

De heer van der Aa, die eenigszins spottenderwijze over deze verklaring spreekt, en, niet zonder eenige ironie, zegt: „Prof Veth vond deze afleiding zoo waarschijnlijk, dat hij de schoone vondst onmiddellijk aan het wetenschappelijk publiek

mededeelde (Tijdschr. v. h. Aardr. Gen. D. V, Meded., bl. 182), daar dit niet licht zoo iets in een roman zou zoeken", kon toch niet ontkennen dat ook in zijne oogen deze afleiding veel voor zich heeft. Doch er blijven eenige zwarigheden. Is zij juist, waar blijven dan de beweringen, dat ook de Maleiers den naam Dajak kennen en gebruiken; dat zij dien zelfs tot wilde bevolkingen buiten Borneo uitstrekken; dat de naam *bovenlander* of *wilde* beteekent; dat hij oorspronkelijk aan bijzondere stammen, nu eens in N. W. Borneo, dan eens in het grensgebergte van Pasir geplaatst, eigen was? Hoe is het ontstaan van al die beweringen te verklaren, indien Perelaer's meening de ware is? En is het niet wat vreemd dat de Europeanen den spotnaam waarmede zij de Dajaks aanduiden, ontleend hebben aan de, zeer zelden door hen beoefende taal van het volk zelf, dat er mede genoemd wordt?

Alfoer.

Dit woord, dat, toen het eenmaal niet meer verstaan werd, allerlei zeer uiteenloopende vormen heeft gekregen (b. v. Alifoeren, Arafoeren, Halfoeren, Harafoeren, Alforen, Alfores, Alforias), duidt in het Oosten van den Indischen Archipel de oorspronkelijke heidensche bevolking aan, in tegenstelling van de Mohammedaansche of Chris-

telijke. Wie tegenwoordig in de Minahassa tot het Christendom overgaan, worden niet langer tot de Alfoeren gerekend. Hieruit blijkt reeds, dat de naam geene ethnologische beteekenis heeft, en dit wordt ook daardoor bevestigd, dat de Alfoeren van de Molukken en van Celebes klaarblijkelijk tot geheel verschillende stammen behooren.

Het gebruik van het woord schijnt op te klimmen tot het tijdperk der Portugeesche heerschappij in deze streken, en Crawfurd gist daarom dat het gevormd is uit het Arabische lidwoord *al* en het Portugeesche *fora*, buiten, zoodat het beteekende: „zij die buiten het Portugeesche gezag leefden". Deze verklaring voldoet vrijwel wat de uitkomst (ik meen de beteekenis aan het woord Alfoer toegekend) betreft, maar verkrijgt die langs een onmogelijken weg. Tegen de verbinding van een zuiver Portugeesch, uit het Latijn stammend woord, met het Arabische lidwoord, bestaat een onoverkomelijke zwarigheid, en om aan de uitdrukking *een man die buiten* is, een *buitenman*, de speciale beteekenis te geven van *een man die buiten het Portugeesch gezag leeft*, is een vervaarlijke sprong noodig. Ik zal dus beproeven tot dezelfde uitkomst langs een veiliger weg te geraken.

Het is geenszins onwaarschijnlijk dat de Portugeezen den naam Alfoer reeds hebben overgenomen van de aan de kusten gevestigde Moham-

medanen, en dat dezen, door Arabische zendelingen bekeerd, een Arabischen naam hebben gegeven aan de bevolkingen die aan het Heidendom trouw bleven, en zich juist daarom ook niet aan hun gezag wilden onderwerpen. Het woord *Alfoer* heeft reeds bij oppervlakkige beschouwing een eenigszins Arabisch voorkomen, wegens de lettergreep *al*, waarmede het aanvangt, en die hier, gelijk in zoovele andere in de Europeesche talen overgenomen Arabische woorden (b. v. *almanak*, *alchymie*, *aldebaran*, *alkoran*, *alizari*, *alkanna* enz.), het Arabische lidwoord schijnt te wezen. Maar is deze opvatting van de eerste lettergreep juist, dan zal men ook voor de tweede een Arabischen oorsprong moeten zoeken. Nu herinnere men zich dat in het Spaansch en Portugeesch de letters *f* en *h* in de spelling gedurig met elkander verwisseld worden, zonder dat de uitspraak verandert (zie art. *Hidalgo* en Dozy's „Oosterlingen", art. *Feloek*). Zoo is dus ook het Portugeesche woord *alforria* hetzelfde als het Arabische *alhorria*, waarmede het ook geheel in beteekenis overeenkomt. Beide beteekenen de *vrijheid*, de *staat van den vrije*, het *bevrijd zijn* van de slavernij. Het Arabische *alhorro*, d. i. *de vrije*, de *aan geen meester onderworpene*, zal op gelijke wijze in het Portugeesch *alforro* worden. Nu is *forro* inderdaad nog een gewoon woord in het hedendaagsche Portugeesch, om een *vrijgemaakte*, b. v. van de slavernij of van schulden of hypo-

theken aan te duiden, en dat dit woord niets anders is dan het Arabische *horro* zal wel algemeen erkend worden. Duidelijk is het ook, dat in dit woord, evenals in zoovele andere, het Arabische lidwoord als een soort van voorslag kon behouden worden, met verlies zijner eigenlijke beteekenis. De oorspronkelijke vorm van *Alfoer* zal dus *Alforro* geweest zijn, en de oorspronkelijke beteekenis, *de vrije*, *de niet onderworpene*.

Met deze, zoo het schijnt, afdoende verklaring, die ik aan de wenken van wijlen den heer van Musschenbroek verschuldigd ben (zie mijne biographie van van Musschenbroek in het „Tijdschr. v. h. Aardr. Gen.", Jg. 1887, afd. meer uitg. artt., bl. 200), worden de gissingen overbodig, die ik, op bl. 404 mijner vertaling van Wallace, „Insulinde", D. II, heb medegedeeld. Echter verdient nog vermelding eene zeer scherpzinnige gissing van dr. G. A. Wilken, die ik ook reeds op de aangehaalde plaats van v. Musschenbroek's biographie vermeld heb. Daar *Alfoeren* vaak ook *Halfoeren* wordt uitgesproken, is door hem de vraag geopperd, of het woord niet zou kunnen ontstaan zijn uit eene uit misverstand geboren verminking van de uitdrukking „dalam *hâl foeroe*", d. i. *in den wilden staat verkeerende*. *Foeroe* is, hetzij al of niet uit het Portugeesch afkomstig, in het Maleisch van Ternate en Menado een gewoon woord voor *wild*, *ontembaar*.

Kondé.

Van de in Indië uit Europeesche ouders geboren vrouwen (Creoolsche dames) te Batavia sprekende, zegt Stavorinus: „Reize van Zeeland naar Batavia", D. I, bl. 265: „zij gaan alle blootshoofds; het hair, dat gitzwart is, dragen zij in een wrong, met gouden en juweelen spelden vastgemaakt; dit noemen zij een condé.... Diegeene van haare slavinnen, die het best haar condé opmaakt, is haare voornaamste gunsteling".

Dat nog heden dit kapsel de gewone haardracht der Creoolsche dames in Indië is, blijkt uit de „Herinneringen" van van Rees, waar hij spreekt van „open rijtuigen met schoone dames in een licht wit morgen-toilet; het zware haar eenvoudig tot een *kondeh* gedraaid (1)". Doch niet de Europeesche vrouwen alleen dragen de kondé; zij is evenzeer in gebruik bij de Chineesche, zooals men zien kan uit de volgende aanteekening van Aquasi Boachi, bij zijne „Mededeelingen over de Chineezen op Java", in „Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van N.-I.", Dl. IV, bl. 281: „*Kondeh* noemen de Chineezen eigenlijk dat vrouwelijke kapsel, hetwelk ook in

(1) Ik heb de woorden aangeteekend met vermelding der bladzijde, maar mij in de laatste vergist, zoodat ik de plaats niet kan weervinden.

Europa onder den naam *coiffure à la chinoise* bekend is, en hetwelk daarin bestaat, dat men de haren van alle kanten opstrijkt, in het midden te zamen bindt en met 2, 3, 4 of 5 haarspelden bevestigt. Met deze haarnaalden, die òf van zilver òf ook wel van goud en met diamanten en brillanten bezet zijn, wordt groote luxe gedreven". Uit dezelfde aanteekening zien wij nog, dat kondé ook wordt toegepast op den wrong gevormd van den langen haarstaart die de onderscheidende dracht is der Chineesche mannen. Men noemde oudtijds het van de Chineezen geheven hoofdgeld *staartgeld*. Tijdens de Compagnie moest, volgens „Batavia in hare gelegenheid", D, III, bl. 23, „ieder Chinees die een *Conde* draagt — dus noemt men 't haar in tuiten rondom het hoofd gelegd — 38 stuivers hoofdgeld geeven." Het schriftelijk bewijs dat deze belasting, die eerst voor weinige jaren met de bedrijfsbelasting werd samengesmolten, betaald was, werd, volgens Aquasi Boachi, t. a. p., *Soerat Kondeh* genoemd.

Maar ook door de inlandsche vrouwen, Javaansche en Maleische, werd de kondé als haardracht aangenomen. Het woord, ofschoon het van vreemden oorsprong schijnt, is in de taal van beide volken opgenomen. Niet alle Maleische vrouwen dragen het haar in eene knoop; maar dragen zij dien wèl, dan schijnt *kondé* het eenige, althans het gewone, woord daarvoor te zijn (zie „Midden-Su-

matra", Volkenkunde, bl. 11). Het Javaansch (zoowel de hooge als lage taal) en het Soendaasch hebben daarnevens het woord *gĕloeng*. Het zou echter niet juist zijn *kondé* geheel als een synoniem van *gĕloeng* op te vatten. Onder den naam *gĕloeng* zijn verschillende vormen van haarwrongen samengevat, die door de toevoeging van verschillende soortnamen worden onderscheiden. Zie daarover Poensen in de „Mededeelingen van wege het Ned. Zendelinggenootschap", D. XX, bl. 418, D. XXI, bl. 18. Een dier soorten, en wel eene soort van waarschijnlijk vreemden oorsprong, is nu de *kondé*. 't Is waar dat Poensen de *gĕloeng kondé* niet vermeldt, die misschien in de streken waar hij als zendeling werkzaam is, onbekend bleef; maar zij wordt als bijzondere vorm van *gĕloeng* uitdrukkelijk genoemd in het Soendasch Woordenb. van den heer Oosting, bl. 762, kol. 1. (1)

Crawfurd houdt in zijn „Malay Dictionary", op *Kundai*, dit woord voor Telingasch (= Teloegoe). Daar mij die taal volstrekt onbekend is, durf ik dit niet tegenspreken: maar daar in het hierboven over *kondé* bijeengebrachte, wel het een en ander voorkomt dat op een *Chineeschen* oorsprong schijnt te wijzen, wilde ik mij althans omtrent de mogelijk-

(1) *Sanggoel*, Jav. en Soend., schijnt mij evenmin synoniem met *geloeng*, en evenzoo eene bijzondere soort daarvan te zijn.

heid daarvan zekerheid verschaffen. Ik raadpleegde daarom onze Sinologen, de heeren J. Hoffmann en G. Schlegel. Aan beide was echter *kondé* als Chineesch woord onbekend; maar laatstgemelde meende dat het woord van Europeesche afkomst was, en wel van de „Coiffure à la Condé", die, zegt bij, in de vorige eeuw in Frankrijk in den smaak was. (1) Het woord zou dus niet alleen door de inlanders, maar ook door de Chineezen van de Europeanen zijn overgenomen, ofschoon het thans, in Europa vergeten, in Indië als een woord aan de inlandsche talen ontleend wordt aangemerkt.

Is de meening van Prof. Schlegel de ware, dan zou *condé* de beste schrijfwijze zijn. Zoolang dit niet vaststaat doet men beter *kondé* te schrijven, als beantwoordende aan de gewone transscriptie in onze taal van Jav. en Mal. woorden. Schrijft men met sommigen *kondeh*, dan is de *h* op het einde slechts als het teeken der lange *e* te beschouwen, maar deze schrijfwijze is bepaald onnederlandsch.

---

(1) Ofschoon ik zelfs bij Paul Lacroix, „XVIIIe Siècle: Institutions, Usages et Costumes", tot mijn spijt te vergeefs naar eenige melding van de *coiffure à la Condé* gezocht heb, wil ik gaarne aannemen dat zij werkelijk heeft bestaan. De vormen der kapsels, door de Parijsche mode voortgebracht, zijn inderdaad ontelbaar.

Kraak, Korakora.

Een *kraak* of *karaak* is volgens Weiland „zeker oud Spaansch of Portugeesch schip, zoowel tot den oorlog als tot den koophandel geschikt." Het woord komt, ofschoon niet dikwijls, toch van tijd tot tijd voor, zoowel bij nieuwe als bij oude schrijvers. Zoo bij Baldaeus, „Beschrijvinge van Ceylon", bl. 98: „Korts na het overlijden van den Onderkoningh, hadden die van Goa.... een *carake* langzaam met koopmanschappen beginnen te laaden", en bij Meijer, „Heemskerk", bl. 33:

„Dat vrij uw oog van fierheid blaak,
„Bij d'aanblik van die reuzenkraak,
„Die uit den vloed rijst als een eiland".

Den vorm *karaak* vindt men bij de Brune:

„Geen hulcken, of karaken groot ghenoegh".

Het woord *karaak* of *kraak* is rechtstreeks ontleend aan het Spaansche en Portugeesche *carraca*, maar behoort met dit tot eene talrijke familie van woorden, in verschillende talen van Europa, die allen tot het Arabische *qorqôr* of *qorqôra* en zijn meervoud *qarâqir* zijn terug te brengen. Zie Dozy, „Glossaire des mots Espagnols" enz., p. 248, die terecht opmerkt, dat *carraca*,

zooals vele andere Spaansche en Portugeesche woorden aan 't Arabisch ontleend, van den meervoudigen vorm afstamt, wat hier te eerder kon gebeuren, daar vaak meerdere *qorqôrs* tot een vloot waren vereenigd, en men dan, het woord *qarâqîr* hoorende, dit licht ook op de enkele schepen kon toepassen. Hetzelfde gebruik van Arabische meervouden (nam. van de zoogenaamde *pluralia fracta*) met de beteekenis van enkelvoud komt ook dikmaals voor in de talen van den Archipel, b. v. in *ngoelâmâ* (meerv. van *ngalîm* of liever *'alîm;* zie op *Ŭlema*), en laat zich te eerder begrijpen, daar de Maleiers en Javanen, evenals de Spanjaarden en Portugeezen, van de eigenaardige vorming der zoo talrijke pluralia fracta geen denkbeeld hebben. In het Maleisch heeft zich van het Spaansch-Portugeesche *carraca* het woord *kĕrakah* gevormd, dat o. a. gelezen wordt in de „Sjadjara Melajoe" zie Klinkert's „Supplement"), en onmogelijk is het niet, dat karaak of kraak eigenlijk door tusschenkomst van het Maleisch tot ons is gekomen. Voor 't overige behooren tot dezelfde familie als *carraca* niet alleen nog het It. *caracca*, het Fr. *caraque* (vgl. Defremery in „Journal Asiatique", Aug. 1867, bl. 185) en het middeleeuwsch Latijnsche *caraca*, maar ook nog eenige andere woorden die eene wat sterkere verandering ondergaan hebben, en waarop ik zoo aanstonds terugkom.

Het woord *karaak* of *kraak* had aanspraak mogen maken op eene plaats in Dozy's „Oosterlingen", te meer dewijl daarvan vermoedelijk afstamt het bekende *kraakporselein*, reeds door Weiland verklaard als: „fijn' porselein, dat met Spaansche karaken of kraken [uit China en Japan] werd overgevoerd."

De hierboven bedoelde wat meer verwijderde afstammelingen van *carraca* zijn het Spaansche *caracoa* of *carcoa* (d'Argensola, „Conquista de los Islas Molluccas", p. 279: „doze carcoas"), het Fransche *caracore*, het middeleeuwsch-Latijnsche *caracora* en het Portugeesche *coracora* of *corocora*. (Vgl. bij de Jonge, „Opkomst van het Ned. gezag in Indië", D. III, de uittreksels uit het dagboek van Craen, waar, bl. 186, de vormen *karacore* en *karacolen* — dit laatste denkelijk een schrijf- of drukfout — voorkomen.) Het Portugeesche *coracora* heeft weder een ander woord voortgebracht, dat dikwijls bij Nederlandsche schrijvers over de Molukken voorkomt, t. w. *Korakora* of *Korrakorra*. De schijnbaar gerednpliceerde vorm, die aan *Korakora* het aanzien geeft van een inlandsch woord, heeft niet alleen tot een verkeerde schrijfwijze (*kora-kora* of *korra-korra*) maar ook tot een verkeerde verklaring geleid. *Korakora* is de naam van zekere groote, overdekte en met bamboezen vlerken voor de roeiers toegeruste staatsie-prauwen der Moluksche vorsten. Valentijn, II, 1, bl. 183, mis-

leid door den schijnbaar Polynesischen vorm, behandelt dit woord geheel als een inlandsch, wanneer hij, denkende aan het Maleische *kakoera* of *koera-koera*, het verklaart door „een waterschildpad", en er er bijvoegt: „met reden zoo genaamt, alzo zij gemeenlijk zeer traag van voortgang is." *Korakora* is klaarblijkelijk niets dan het reeds genoemde Portugeesche *coracora*, welks afstamming van het Arab. *qorqora* en verwantschap met *carraca* en ons *kraak* reeds in het licht werd gesteld. Woorden van Portugeeschen oorsprong zijn in de Molukken en den geheelen Indischen Archipel niet zeldzaam, maar slechts weinige worden, zooals *korakora*, ook telkens door Nederlandsche schrijvers gebruikt.

Nevens *korakora* vindt men ook wel *karakor*, welke vorm eene plaats heeft gevonden in van Dale's „Nieuw Ned. Wdbk." Deze vorm is bijna geheel die van het middeleeuwsche *caracor* en van het Arab. mv. *qâraqîr*. *Caracora* komt voor in „Begin en Voortgang, 2de schipvaerd der Hollanders", bl. 17, waar wij lezen, dat die van Amboina den admiraal tegemoet kwamen „met drie seer kostelijcke ende cierlijk toeghemaeckte galeijen, die sij caracora's noemen."

Ulema.

Dit woord, dikwijls gebruikt waar van het Turksche Rijk sprake is, zou schijnen uit Duitsche schrijvers te zijn overgenomen, daar aan de *u* hier de klank moet worden toegekend dien wij uitdrukken door *oe*. 't Is echter waarschijnlijker dat het uit Frankrijk tot ons kwam, want de Franschen schrijven het evenzoo (schoon het naar hun klankstelsel *Oulema* moest geschreven worden), en wij volgen hen dikwijls na in de fout van het als een enkelvoud te beschouwen en in het meervoud Ulemas of Ulema's te schrijven. Het woord is inderdaad een Arabisch meervoud en hetzelfde dat wij in het art. *Kraak* hebben leeren kennen in den Javaanschen vorm *ngoelâmâ*, die ook als enkelvoud gebruikt wordt. Het enkelvoud is in het Arabisch *'alîm*, en beteekent letterlijk een *wetende*, en vandaar, evenals het Fransche *savant*, een *geleerde*. In het Turksche Rijk beteekent *Oelema* den stand der wetgeleerden, samengesteld uit de *imams* of voorgangers bij de godsdienstoefeningen, de *mufti's* of verklaarders der wet, de rechtsgeleerden, en de *kadi's* of rechters. Dozy nam het woord niet op in zijne „Oosterlingen", maar het komt voor in van Dale's „Nieuw Ned. Wdbk."

Bodega.

Eerst sinds weinige jaren is dit woord bij ons algemeen bekend geworden; men vindt thans bodega's in al onze grootere steden en leest dagelijks in de dagbladen de aankondiging van wat zij te koop bieden. Het woord is Spaansch en Portugeesch en beteekent in het algemeen een magazijn van koopwaren, een winkel. Het heeft in beide talen ook nog den bijvorm *botica*, die meer in het bijzonder gebruikt wordt voor een *winkel van geneesmiddelen*, een *apotheek*. Een derde vorm, *botiga*, schijnt alleen in het Spaansch voor te komen, en behoudt doorgaans de beteekenis van winkel, het Fransche *boutique*, het Italiaansche *bottega*. Daarentegen wordt aan *bodega* meestal de speciale beteekenis gegeven van een magazijn en verkoopplaats van wijn, een wijnkelder, een wijnhuis; en het is alleen in dien zin dat het woord bij ons in gebruik is, met dien verstande dat in de *bodega* alleen of hoofdzakelijk *Spaansche wijnen* verkocht worden.

De woorden *bodega*, *botiga*, *botica*, *bottega*, *boutique* hebben allen een gemeenschappelijken oorsprong. Zij stammen allen af van het Latijnsche *apotheca*, dat weder afkomstig is van het Grieksche *apothéké*, plaats voor terzijdestelling en bewaring, voorraadschuur, en zijn gevormd door weglating der *a* en verzachting der *p* tot *b*. De *p* is nog over

in sommige dialectische vormen zooals het Napolitaansche *potega* en het Sicilische *putiga*. Men ziet dus dat *bodega* in den grond hetzelfde woord is als ons *apotheek*.

Attar goel.

De echte of voorgewende Turksche kooplieden die zich op kermissen en badplaatsen met hunne kramen van Oostersche snuisterijen en toiletartikelen vertoonen, hebben doorgaans ook eene fijne Oostersche reukstof te koop, die zij in zeer kleine fleschjes voor hoogen prijs aanbieden, onder den naam van *Attar goel*, een naam die ook niet zelden op de aanplakbiljetten en in de advertentiën van kappers en parfumeurs gelezen wordt. Deze naam beteekent *reukstof van rozen* en bestaat uit twee Perzische woorden, waarvan het tweede volstrekt geene zwarigheid oplevert. Het is het woord *gol* of *goel*, de Perzische naam der roos, en vandaar ook het eerste lid van „*Goelistan*", d. i. Rozengaard, de titel van een beroemd zedekundig werk, uit proza en verzen gemengd, van den Perzischen dichter Saadi. Het andere woord, *attar*, is in den grond niet onderscheiden van het Arabische *'itr* onzer woordenboeken, dat in onveranderde schrijfwijze ook in het Perzisch is overgegaan. Daarnevens kent Dozy, „Supplement aux Dictionnaires Arabes", V. II, p. 137, ook den

vorm *'otr*, waarvan hij den Engelschen naam van de bedoelde reukstof *Otto of roses* afleidt. Hij had daarnevens ook *Ottar* als in dezelfde taal gebruikelijk kunnen noemen („Treasury of Botany," p. 829: „*Otto* or *Ottar* of roses; a fragrant oil obtained from *Rosa centifolia* and *Rosa damascena*.") Maar dat ook de evenzeer bestaanbare vorm *'atr* in het Oosten gebruikt wordt, blijkt genoeg uit het hier behandelde *attar*. Dat die vormen als *attăr*, *ittăr*, *ottăr* worden uitgesproken, is uit den natuurlijken drang tot verzachting van *atr*, *itr*, *otr* te verklaren. De verdubbeling der *t* in onze spelling dient om te verhoeden, dat de eerste vokaal als open en lang wordt uitgesproken. Had zij in *attar* de grammatische waarde die haar in het Arabisch toekomt, dan zou tevens de tweede *a* moeten verlengd worden, en het dus ontstane *'attâr* zou niet een reukstof, maar een fabrikant van reukwaren of een handelaar in reukwaren beteekenen.

Perzië, inzonderheid de provincie Sjiraz, is van oudsher door de schoonheid en den heerlijken geur zijner rozen vermaard geweest. In de tuinen van Java worden de Perzische rozen nog veelvuldig nevens de Europeesche gekweekt. Men zou echter kunnen vragen, of zij thans nog haar roem kunnen staande houden tegenover de prachtige hybriden, die door de hedendaagsche bloemkweekers van jaar tot jaar in telkens grootere volkomenheid gewonnen worden. Maar de *attar goel* zou

misschien door haren geur den roem der rozen van Azië nog kunnen handhaven, indien zij werkelijk was wat zij voorgeeft te zijn. Het is echter bekend dat de Oostersche rozenolie, thans vooral in Turkije vervaardigd, doorgaans schromelijk vervalscht in den handel komt, en dat in onze dagen de fijnste en geurigste te Leipzig in de fabriek van Schimmel en Co. wordt vervaardigd.

Soesah.

In een oppervlakkig maar niet onaardig stukje over de Maleische taal in het tijdschrift „Vreemd en Eigen", 2e Jg., aflev. 8, bl. 107, wordt de volgende opmerking gemaakt: „De woorden *soesah* en *senang*, die een tegenstelling vormen, spelen een groote rol in het Maleisch. Met *soesah* bestempelt de Maleier alles wat hem onaangenaam aandoet, wat hem zorg of vrees inboezemt, hem benadeelt of in zijn plannen dwarsboomt. Slecht weer, veel muskieten, honger, geldverlies enz. is *soesah;* een onwelkome gast maakt *soesah*, en de laatste en grootste *soesah* is de dood. Als de Maleier geen *soesah* heeft, dan voelt hij zich *senang*. *Senang* is bijgevolg alles wat aangenaam aandoet: een flink en mak paard vindt hij *senang*, gemakkelijke schoenen en goed passende kleederen zijn *senang*, ook een mensch kan in den omgang *senang* zijn."

Aan het begrip door *senang* uitgedrukt beantwoordt in de taal der Indo-Europeanen in de meeste gevallen het woord *lekker:* maar het woord *soesah*, ook in het Javaansch en Soendaasch gebruikelijk, is bij hen even algemeen als bij de inlanders zelven, en is door hen ook naar Europa overgebracht, waar het zelfs niet meer tot de Indische familiën beperkt bleef, maar een gewoon woord van het dagelijksch leven is geworden, inzonderheid om de kleine zorgen en beslommeringen in de huishouding aan te duiden. Met ons *soezen* en *soes* heeft het woord natuurlijk niets te maken.

Barissan.

Van het Javaansch-Maleische *baris*, dat *streep*, *lijn*, *regel*, *rij*, *gelid* beteekent, komt *barisan*, of, naar de gewone uitspraak, *barissan*, dat veelvuldig, ook door de Europeanen, van een troep inlandsch krijgsvolk gebruikt wordt, zooals wij ook in onze taal *de gelederen* voor *het krijgsvolk* gebruiken. Zie het „Woordenboek der Ned, Taal" van de Vries en te Winkel, 3e reeks, kol. 1149 v. *Barissan* vinden wij van inlandsche korpsen gebruikt in de volgende gevallen: 1o. Van de ongeregelde korpsen die in den oorlog op Java met Dipô Negôrô in verschillende deelen des eilands werden opgericht. Voorbeelden: „In

de verschillende districten van Kadoe werden onder inlandsche hoofden, op wie men vertrouwen stelde, ongeregelde troepen of barissans opgericht." Weitzel, „de Oorlog op Java", I, bl. 97. „In die bijeenkomst werd onder anderen bepaald, dat eenige barissans zouden te velde gebracht worden." Ibid. bl. 296. — 2o. Eene soort van inlandsche schutterij, uit de familieleden en afhangelingen der Regenten samengesteld, onder hunne bevelen geplaatst, maar door het Gouvernement bezoldigd, die v. d. Bosch instelde met het oog op het cultuurstelsel, ten einde de macht en den invloed van de inlandsche aristocratie te vermeerderen. Zie van Deventer, „Landelijk stelsel", II, bl. 202, 214. Vgl. mijn „Java", II, 685. — 3o. De inlandsche troepen onderhouden door de Vorsten van Madoera, om steeds ter beschikking te blijven van het Gouvernement. De Louter, „Handleiding tot de kennis van het Staats- en Administratief Recht van N.-I.", bl. 335. Vgl. mijn „Java", III, bl. 896.

Overdrachtelijk wordt de naam barissan ook gebruikt van bergen die een gesloten keten vormen en als het ware in het gelid staan. Vooral het gebergte dat zich in schier onafgebroken lijn langs de Westkust van Sumatra uitstrekt, wordt het Barissan-gebergte genoemd.

Prauw.

Prauw, vernederlandscht uit het Jav. en Mal. *prahoe*, *pĕrahoe* of *praoe*, is zeker een der meest bekende en gebruikte onder de inlandsche woorden, die eerst in Indië, later ook, waar over Indië gehandeld wordt, in Nederland, in onze taal zijn opgenomen; maar dat het woord niet altijd juist wordt opgevat, blijkt uit de omschrijving in het „Nieuw Nederl. Wdbk." van van Dale: „plat vaartuig der Indianen, waarmede de lading wordt gelost of aan boord gebracht" Vooreerst is hier *Indiaan*, geheel in strijd met het spraakgebruik, toegepast op Javanen en Maleiers, terwijl het, tegenwoordig althans, bij ons uitsluitend pleegt gebruikt te worden van de wilde stammen van Noord- en Zuid-Amerika, zooals van Dale zelf op het woord *Indiaan* te kennen geeft. Men zou hierdoor in den waan kunnen gebracht worden dat de prauw in Amerika, in stede van Insulinde, te huis behoort. Ten andere is *praoe* inderdaad een woord van veel algemeener beteekenis. Terecht zegt Marsden in zijn „Maleisch Woordenboek" (Ned. vert. van Elout): „algemeene benaming voor alle vaartuigen, van de *sampan* of boot af tot de *kapal* of het schip met een vierkant zeil toe." Verschillende soorten worden door toevoegsels onderscheiden, zooals *praoe majang*, de gewone visscherspink der Javanen; *praoe tôp*, een

soort van handelsprauw, in hoofdzaak op Europeesche wijze getuigd; *praoe kroewis*, (1) de kruisprauw voor de handhaving der zeepolitie; *praoe koenting*, een groot vaartuig met een schuinsch zeil (*lajer tandjak* of *tandja'*), dikwijls alleen *koenting* en door de Europeanen bij uitnemendheid *prauw* genoemd, enz. Bij de namen der kleinste bootjes of kano's, zooals de *sampan* (van Chineeschen oorsprong zoo het schijnt) en de *djoekoeng* of *djoengkoeng* (een Javaansche kano, vooral voor de vischvangst gebezigd), wordt het woord *praoe* zelden gevoegd. (2)

Van Dale schijnt alleen gedacht te hebben aan de *Praoe tambangan*, de veer- en laadprauwen, die in de verschillende havens voor het vervoer van personen en goederen, het laden en lossen van schepen werkzaam zijn. Daarvoor bestaan verschillende Vereenigingen of Vennootschappen,

---

(1) Men zal ligt begrijpen, dat *kroewis* een verbastering is van het Ned. *kruis*.

(2) *Djoekong* (= Djoekoeng) en *sampan* zijn door van Dale opgenomen. Deze woorden komen zeker enkele malen in geschriften over Indië voor; maar als men alle inlandsche woorden, waarmede dit wel eens het geval is, in de Ned. Woordenboeken wilde opnemen, zou het aantal schrikbarend groot worden. Ik heb mij bepaald tot degene die in algemeen gebruik zijn; maar de grenzen zijn zeker moeilijk vast te stellen.

zooals het Bataviaasch Prauwenveer, het Nieuw Prauwenveer te Batavia, het Tagalsch Prauwenveer, het Semarangsch en Nieuw Semarangsch Prauwenveer, het Particulier Prauwenveer en Nieuw Prauwenveer te Soerabaja, de Oost-Java Prauwmaatschappij en het Padangsch Prauwenveer. Deze vereenigingen, waarin de belangen van vele in Nederland vertoevende oud-kolonisten betrokken zijn, en waarvan verslagen en mededeelingen omtrent de geldelijke resultaten van tijd tot tijd in de dagbladen zijn te lezen, zijn in Nederland beter bekend, dan de prauwvaart voor handel en militaire doeleinden, die geheel Insulinde omvat.

Jonk.

Jonk beteekent volgens van Dale, „Nieuw Ned. Wdb.": „een Chineesch koopvaardij- en oorlogschip van eenigszins plomp maaksel, gemeenlijk met drie masten en zeilen van biezen matten of vrij dik katoen." Men vindt dit woord terug in de meeste hedendaagsche talen van Europa, b. v. Sp. en Port. *junco*, Ital. *ionco*, *zonco*, Fr. *jonque*, Eng. *junk* enz. Algemeen wordt aangenomen dat het van Chineeschen oorsprong is. Zoo zegt b. v. Littré: „du Chinois *Tschouen*, bateau, vaisseau, prononcé à Canton *chune*, suivant l'orthographie Anglaise, c'est à dire en

Français *tchoun.*" Het bedoelde Chineesche woord is, naar Prof. Hoffman mij zeide, *tschuen.*

Ofschoon ik den Chineeschen oorsprong van dit woord niet betwisten wil, houd ik mij echter overtuigd dat het niet rechtstreeks uit het Chineesch, maar uit het Arabisch of Perzisch in de talen van Europa is gekomen, en daarom niet misplaatst ware geweest in Dozy's „Oosterlingen" en „Glossaire". De vormen in die talen komen veel meer dan de Chineesche met onze Europeesche overeen. De Arabische is *djonk*, door Freytag, „Lex. Arab.", I, p. 315 verklaard: „navis maximae molis in China" (1): de Perzische is *djong* of *tjong*, door Vullers, „Lex. Pers.", I, p. 533, verklaard door *navis magna.* Dat hiervan ook het Javaansche *djong*, het Maleische *djoeng* of *ĕdjoeng* afstammen, springt in het oog. Dat het woord tot in de Aroe-eilanden is doorgedrongen, leert ons Wallace, „Insulinde", I, bl. 269.

Het woord *jonk* heeft voor het overige in Ned.-Indië nog eene tweede, geheel verschillende beteekenis. Het is namelijk ook de naam eener Javaansche landmaat, die gelijk is aan vier bouws. In dezen zin is *jonk* het Javaansche *djoeng*, dat anders ook *been* beteekent, evenals *bahoe*, waaruit ons *bouw* is ontstaan, *schouder.*

(1) Daar het woord zeldzaam schijnt, heeft Freytag een paar voorbeelden aangehaald, waarbij men nog voegen kan Ibn Bathoetha, IV, p. 247.

Wangkang.

Waar van de scheepvaart der Chineezen sprake is, worden de benamingen *jonk* en *wangkang* meestal door elkander gebruikt, zooals ik ook zelf gedaan heb in mijn Borneo's „Wester-Afdeeling", I, bl. 313. Strikt genomen behoort men echter de *jonken*, als de grootere vaartuigen, van de *wangkangs*, als de kleinere, te onderscheiden. Zoo b. v. „Batavia in derzelver gelegenheid", III, bl. 24: „Wegens de groote vaart van zwaare Chineesche vaartuigen op Batavia, werdt in 't jaar 1654 een besluit genomen, om voor een groote jonk, wegens uit- en inkomende rechten, te doen betalen 1500 rijksdaalders, en voor een wangkan, zijnde een kleiner soort van vaartuig, 1000". Op de hier aangehaalde plaats vindt men *wangkan*, elders *wankang* geschreven; doch Prof. G. Schlegel verzekert mij, dat de rechte uitspraak *wangkang* is. Omtrent den oorsprong verkeert hij echter geheel in het duister. „De Chineezen op Java", dus schrijft hij mij, „zeggen zelven dat het niet Chineesch is".

In het „Jav. Wdbk." van Prof. Roorda wordt het woord mede *wangkang* geschreven en als gemeen aan de hooge en lage taal opgegeven. Hij verklaart het: „naam van een soort van Chineesche jonk." Men zou hieruit opmaken, dat Prof. Roorda aan het woord een Polynesischen oor-

sprong toekent, en hiertegen pleit eigenlijk ook niets dan dat het zoo bepaald van *Chineeschè* vaartuigen gebruikt wordt. Neemt men aan dat dit louter toevallig is, en dat het oorspronkelijke woord in het algemeen eene *boot*, een *klein vaartuig* beteekent, dan wordt de Polynesische oorsprong aanbevolen door de vergelijking van *waa* (*vaa*), *waka* (*vaka*), *wangka*, waardoor een kano in de talen der Taïtih- en Sandwichs-eilanden, van Nieuw-Zeeland, de Marquesas- en de Tonga-eilanden en van de Fidji-eilanden wordt aangeduid. De sluiting der open lettergrepen door den neusklank *ng* is, gelijk ieder weet, een zeer gewoon verschijnsel in den Polynesischen taalstam.

Talie.

Dit woord is in de meeste beteekenissen waarin het in onze taal eertijds gebruikelijk was of nog is (zie Kiliaan), niets anders dan het Fransche *taille;* maar in de beteekenis van *touw* is het stellig uit den Indischen Archipel afkomstig. *Talie* in den zin van *touw* heb ik reeds gevonden bij Baldaeus, maar de plaats is mij ontgaan. Gewoonlijk echter is het een zeewoord voor *scheepstouwen*, *takel*, *takelage*, en vooral gebruikt in samenstellingen, als *taliehaak*, *taliereep*, *talielooper*, *noodtalie*, *inhaaltalie*, *reeftalie*, *Spaansche talie* enz. In 't Maleisch en laag Javaansch is *tali* het gewone

woord voor *touw*, het meest bekend door de *tali api* of lont (lett. *vuurtouw*), om sigaren aan te steken; maar het woord is ook zeer bekend bij de Maleische zeevaarders om de scheepstouwen aan te duiden, die dikwijls collectief *tali-toemali* of *tali-mali* genoemd worden. Er kan dus weinig twijfel bestaan of wij hebben ook dit woord aan matrozen te danken, die het uit Oost-Indië medebrachten.

Pagaai.

Pagaai, Fr. *Pagaie* of *Pagaye*, is de korte, breede, niet op het vaartuig rustende, maar aan een kruk met de handen vastgehouden roeiriem, schepriem, of roeischop, waarmede de eilanders der Stille Zuidzee hunne kano's voortstuwen, maar die ook zeer veel gebruikt wordt bij de volken van den Indischen Archipel, en ook bij onze zeelieden, vooral op de oorlogschepen, niet onbekend is. Men heeft ook pagaaien met twee roeischoppen, die door snelle omdraaiing beurtelings met het water in aanraking gebracht worden. In het Engelsch heet de pagaai *paddle* en het roeien met dit werktuig, dat wij *pagaaien* noemen, wordt in het Engelsch *to paddle* genoemd.

Het woord *pagaai* is zoo al niet rechtstreeks van Maleischen oorsprong, stellig met den in het Maleisch daarvoor gebezigden naam verwant. De

lange riem heet in het Maleisch *dajoeng*, de schepriem *pengajoeh*. Dit laatste komt af van *kajoeh*, waarvan de verbaalvorm *mĕngajoeh* het voortstuwen van een boot met schepriemen aanduidt. Denkbaar is het dat *pagaai* door verminking en afkorting van *pĕngajoeh* gevormd is; maar ik mag niet onopgemerkt laten dat *kajoeh* in het Javaansch ook door *gajoeh* wordt vervangen, waarvan *pĕgajoeh* of *pagajoeh*, met de beteekenis van de zaak die dient tot datgeen wat door het grondwoord aangeduid wordt, (zie Roorda's „Beknopte Jav. Spraakk.", bl. 108) met volkomen regelmatigheid zou worden afgeleid. Ware deze vorm werkelijk in gebruik (en wie verzekert ons dat hij dit nergens is of nooit geweest is?), dan zou men zeker geen bezwaar maken *pagaai* als rechtstreeks daarvan gevormd te beschouwen.

Toko.

Toko is in Nederlandsch-Indië, zoowel onder de Europeanen als onder de inlanders, een *winkel*, een *magazijn van allerlei koopwaren*, een *bazaar* waar van alles te verkrijgen is. Men houdt het woord gewoonlijk voor Chineesch, ofschoon Prof. Roorda in zijn „Jav. Wdbk", in het art. *toko*, achter Chineesch een vraagteeken heeft geplaatst. Prof. Hoffmann, dien ik over dit woord raadpleegde, schreef mij daarover het volgende:

„Wanneer het zeker is dat het woord *toko* niet tot de Indische talen behoort, maar Chineesch is, dan kan het, hoewel ik een samengesteld woord *toko*, dat zooveel als bazaar zou moeten beteekenen, nog niet gevonden heb, niets anders zijn dan eene samenstelling van *Toe*, Cantondialect *To*, plaats, lokaal, en *Koe*, magazijn. Toe-koe of To-ko beteekent dan „het *plaatselijk* magazijn, het magazijn voor een bepaalde *plaats*", in denzelfden zin als wij van *plaatselijk* bestuur, van *lokale* tongvallen spreken."

Deze verklaring, hoewel niet onaannemelijk, toont echter dat *toko*, voor zoover bekend is, geene gewone Chineesche uitdrukking is. En wat de reserve betreft, door Prof. Hoffmann gemaakt: „wanneer het zeker is dat het woord *toko* niet tot de Indische talen behoort", moet worden opgemerkt, dat het zeer gewaagd zou zijn die verzekering te geven. In het Jav. is *toekoe*, in sommige streken bijna als *toko* uitgesproken, het gewone woord voor *koopen*. Het beteekent wel-is-waar nooit een winkel of magazijn, maar hoe lichtelijk kan door de onkunde van Chineezen of Europeanen het woord in de beteekenis van winkel zijn overgegaan. Men kan zich b. v. zeer goed voorstellen dat men een winkel aanvankelijk een *tokohuis*, d. i. een *koophuis*, heeft genoemd, en dit *tokohuis* allengs tot enkel *toko* heeft afgekort.

Hoezeer het woord *toko* het burgerrecht in de Nederlandsche taal heeft erlangd, blijkt uit de

zeer gewone samenstelling *tokohouder*. Ook begint men reeds aan eenige magazijnen of verkoophuizen in onze groote steden den naam van *toko* te geven.

Koelie.

Het woord is afkomstig uit het Tamiel of de taal van Malabar en beteekent een *gehuurde arbeider*, een *daglooner*, bij uitbreiding ook een *sjouwer*. Het is algemeen in gebruik in Britsch-Indië, en is ook in het Maleisch en Javaansch overgegaan in dezelfde beteekenis. De woordenboeken zijn in de opgave dier beteekenis doorgaans niet zeer nauwkeurig. De „Kunstwoordentolk" van Kramers-Bonte geeft wel-iswaar de algemeene beteekenis van *daglooner*, *lastdrager* op; maar laat dan volgen: „Hindoes uit eene der laagste kasten, die thans bij menigten naar de Britsche koloniën in West-Indië als veld- en plantage-bebouwers vertrekken." Daarentegen zegt van Dale alleen: „Chineesche arbeider of arbeidster in dienst bij de Oostindische planters." Lucas, die in zijn „Englisch-Deutsches Wörterbuch" slechts den meervoudvorm *Coolies* opgeeft, vermeldt ook wel de algemeene beteekenis van *Handarbeiter*, *Lastträger*, maar voegt er aan toe: „Leute welche zu niederen Arbeiten, besonders auf Mauritius zur Thee-

cultur gebraucht werden." Littré, „Dictionnaire de la langue Française", had eerst den vorm *coolis* (uitgesproken *couli*) als enkelvoud opgegeven, met de verklaring: „Nom donné à des Indiens qui contractent des engagements pour aller travailler dans les diverses colonies européennes moyennant salaire," met de etymologie: „Angl. *coolee*, de l'indoustani *culi*, laboureur qu'on loue à la journée, du turc *culi*, esclave, serviteur." Dit artikel is reeds vrij verward; het wordt deels verbeterd, deels nog erger gemaakt door de bijvoegselen in het Supplement. Wat de spelling betreft merkt Littré daar terecht op: „l'orthographie *coolis* au singulier est mauvaise; il faut écrire *cooli*. Quant au pluriel on le formera regulièrement *coolis*. Cependant quelques-uns le forment à l'anglaise *coolies*." Maar waarom wordt hier in het geheel de Engelsche schrijfwijze met *oo* behouden, waarvoor toch het Fransche aequivalent steeds *ou* is? Ik keur niet af dat men ook in het Fransch *groom* en niet *groum* schrijft, maar dit is een zuiver Engelsch woord, dat onveranderd behouden wordt; *cooli*, *cooly* of *coolee* is ook in het Engelsch een vreemd woord, dat er geen aanspraak op kan maken, in andere Europeesche talen overgenomen, een Engelsch karakter te behouden. Wat de beteekenis betreft, wil Littré in het Supplément, bijgevoegd zien: „2o. il se dit aussi des Chinois engagés comme travailleurs", alsof een woord dat

daglooner beteekent, van beteekenis verandert wanneer het van een Chineeschen, in plaats van een Hindoeschen, daglooner gezegd wordt.

Het minst nog schijnt Littré goedkeuring te verdienen op zijne bijvoeging of verbetering omtrent de afkomst: „La dérivation de l'anglais *coolee*, par l'indoustani *culi*, laboureur qu'on loue à la journée, du turc *coli*, esclave, serviteur, parait fausse. En effet M. L. Rousselet, „Rev. Anthrop.". T. II, p. 267, dit que *coolee* est le nom d'une peuplade dite aussi *Kôle* ou *Khôle*, qui fournit des hommes robustes et d'une force remarquable, employés dans les villes de la côte aux rudes travaux".

De schrijvers die ik heb geciteerd, hebben allen de ware en eenige beteekenis van *Koeli* op den achtergrond geschoven, en gedrukt op eenige bijzondere gevallen, waarin van koeli-diensten wordt gebruikt gemaakt. Het aantal van die bijzondere gevallen zou men nog zeer kunnen vermenigvuldigen en spreken, b. v., van Chineezen in dienst gesteld door de Europeesche tabaksplanters in Deli, Langkat en Serdang op Sumatra's Oostkust, of van Hindoes en Chineezen naar Suriname overgevoerd, om daar op de plantages het werk te verrichten, vroeger aan de negerslaven opgedragen. Maar ook op deze en meer andere dergelijke gevallen past altijd de algemeene beteekenis van het woord: een voor loon gehuurde arbeider. Strikt genomen heeft ook de nationa-

liteit daar niets mede te maken. Er zijn niet enkel Hindoesche en Chineesche, er zijn b. v. ook Javaansche koelies, en er zouden ook Makassaarsche koelies zijn, indien men eenmaal te rade werd te Makassaar gehuurd werkvolk naar de tabaksplantages van Oost-Borneo over te voeren. Kwam het woord niet uit het Oosten tot ons, en bleef het niet daardoor in het gebruik tot Oosterlingen beperkt, men zou ook onze daglooners koelies kunnen noemen.

De eenige min of meer van de oorspronkelijke afwijkende, maar toch nauw met haar verwante, beteekenis waarin het woord *koeli* voorkomt, is die van *sjouwer* of *lastdrager*. Ook de sjouwer verhuurt zijne diensten, maar niet voor lange termijnen of met vaste verbintenissen, maar slechts voor een enkele karwei, die meestal in weinige uren afloopt. Koelies van die soort worden zeker ook elders gevonden; maar zij zijn vooral in Nederlandsch-Indië te huis. Wie, die maar eenigszins in de literatuur der reisverhalen en novellen te huis is, waarvan Nederlandsch-Indië het tooneel vormt, is niet met de Bataviasche koelies bekend? Dat onze lexicographen wel van Hindoesche en Chineesche arbeiders, die zich als koelies verhuren, maar nooit van de Bataviasche koeli's gehoord hebben, is wel weder een van die treurige bewijzen, hoe weinig de Nederlanders hunne koloniën kennen in alles wat niet rechtstreeks de belangen der schatkist raakt! Men vraagt zich af

door wie toch al die boeken over Indië gelezen, voor wie toch zij geschreven worden.

Het is hier de plaats niet om lang bij den Bataviaschen koelie stil te staan, die waarschijnlijk ook al in de laatste aren, bij het opkomen van stoom- en tramwegen, en het verleggen der haven van Batavia naar Tandjong Priok, groote veranderingen in zijn bedrijf zal hebben ondervonden; ik zal alleen verwijzen naar de uitstekende schets die de heer W. L. Ritter, in zijn „Java, tooneelen uit het leven van Java's bewoners", bij de afbeelding der Bataviasche koelies door den heer E. Hardouin, van deze klasse van menschen heeft gegeven (bl. 137—143). Al het eigenaardige van hun bedrijf en hunne levenswijze, en de onkreukbare eerlijkheid waardoor zij zich onderscheiden, worden daar met levendige kleuren geteekend. Ook de Padangsche koelies en de diensten die zij, veelal met grooten onwil, aan de expeditiën tijdens den Padri-oorlog bewijzen moesten, worden daarbij niet vergeten.

Het misverstand, dat Rousselet, en in navolging van hem Littré, *koeli* als eigenlijk de naam van een volksstam deed opvatten, is gemakkelijk te verklaren. Er leeft inderdaad in Britsch-Indië, met name in de provincie Guzeratte, een wilde roofstam, Koolees geheeten, verdeeld in talrijke clans, die ieder haar eigen opperhoofd hebben, en van oudsher befaamd als even gehard en dapper, als onrustig en bloeddorstig. Deze stam, die

door de Britsche troepen met veel moeite bedwongen is, wordt kortelijk beschreven in Stocqueler's „Oriental interpreter", p. 128. „The Portuguese", zegt die schrijver, „used the name *coolee* as a term of reproach, and from them it has passed in the same sense in the English language. This must not be confounded with the word *cooly*, commonly used in Southern India, which is derived from the Tamil language, and merely means a labourer for hire".

Kongsi.

Kongsi is in Ned.-Indië de gewone naam van de mijnvereenigingen der Chineezen, hetzij deze voor eigen rekening werken, als in Borneo's Westerafdeeling, hetzij ze in dienst staan van het Gouvernement, als op Bangka, hetzij ze voor een particuliere Maatschappij van Europeanen arbeiden, als op Blitong. Zoo b. v. Lange, „Het eiland Banka", bl. 104: „De Chineezen welke een associatie door hen *kongsie* genaamd, uitmaken, worden bij den administrateur van het district gesignaleerd." Dezelfde naam werd vroeger op Borneo ook toegepast op de vereenigingen van eenige dier mijnassociatiën tot grootere politieke lichamen. Zie mijn „Borneo's Westerafdeeling", I, bl. 319.

Dit woord *kongsi* is inderdaad Chineesch, maar

wordt door de Europeanen niet volkomen nauwkeurig gebruikt, daar het eigenlijk niet de geheele mijnvereeniging, maar hare bestuurders aanduidt, die intusschen de geheele vereeniging in alle publieke aangelegenheden in hare rechten en belangen vertegenwoordigen. Daar de Europeesche ambtenaren alleen met de eigenlijke *Kongsies* of de besturen te doen hebben, wordt het woord natuurlijk genoeg niet alleen van de besturen zelve gebruikt, maar ook van de maatschappijen, die slechts door tusschenkomst dier besturen met de Europeesche ambtenaren in betrekking komen. Het woord *Kongsi* is samengesteld uit de Chineesche woorden *kong*, publiek, en *ssi* of *sse*, bestuur. De huizen waarin de leden van het bestuur vergaderen en alles bewaard wordt wat aan de vereeniging gemeenschappelijk behoort, worden *kongsihuizen* genoemd, een naam dien wij door *gemeentehuizen* zouden kunnen verklaren.

Het woord *kongsi* heeft in Indië in het dagelijksch leven een ruimer beteekenis gekregen en wordt toegepast op iedere associatie van Chineezen voor handelszaken, industriële ondernemingen, verpachtingen of wat ook (zie b. v. Kielstra in „de Gids" voor 1888, D. IV, bl. 62, 64), en wordt er, althans in het dagelijksch gesprek, ook wel tot de maatschappijen of associatiën van niet-Chineezen, b. v. tot eene spoorwegmaatschappij, uitgebreid.

Toptafel, Topbaan.

De Chineesche speelhuizen, die alleen in de hoofdsteden van Java mogen gehouden worden, en wel door hen die het uitsluitend recht daartoe hebben gepacht, worden in de administratieve taal *toptafels* of *topbanen* genoemd. Het eerste lid dezer namen is Chineesch, namelijk een samentrekking van *toe-pŏ*, *to-pok* of *to-pho*, hazardspellen spelen, inzonderheid, zoo het schijnt, met kaarten.

Gewoonlijk onderscheidt men in Indië van het *to-pho* of Chineesche kaartspel, het *pho* of dobbelspel en het *tafui*, een spel dat met tinnen duiten of boonen gespeeld wordt, die men in kopjes telt op de wijze van het *tjongkak*- of *dakon*-spel der Maleiers en Javanen. (1) Ik moet de nadere verklaring dezer namen aan de Sinologen overlaten.

Toptafel komt o. a. voor in „Batavia in derzelver gelegenheid", III, bl. 17: „Aan de luitenants der Chineezen zijn tot een bestaan gegeven de toptafels dier natie"; doch het is vreemd dat daar van de toptafels wordt onderscheiden het

(1) Een dergelijk spel is ook bekend aan sommige stammen van Afrika. Zie v. d. Kellen in „T. v. h. Aardr. Gen." Verslagen en Meded., 1887, bl. 506.

Chineesche spel *pho* en *to-pho*, dat gezegd wordt aan de kapiteins dier natie te zijn afgestaan. Het onderscheid schijnt hier niet juist te zijn gemaakt; ten minste zou uit de hierboven voorgestelde, ook door den heer G. Schlegel goedgekeurde afleiding volgen, dat de *toptafel* juist voor het *to-pho*-spel diende.

Zeer vreemd klinkt in onze ooren de uitdrukking *topbaan*. Wij verstaan door *baan* een geëffende vlakte, zooals inderdaad gevorderd wordt voor sommige spelen. De namen *kolfbaan* (of zooals men oudtijds ook zeide *klosbaan*), *kegelbaan*, *kaatsbaan*, zijn ons niet vreemd, maar dat plaatsen waar men zich met kaart- en dobbelspel bezighoudt, ook *banen* genoemd worden, is in strijd met ons hedendaagsch spraakgebruik. Intusschen schijnt *baan*, bij uitbreiding, ook de algemeene beteekenis te hebben gehad van *speelplaats*. Volgens Kiliaan beteekent *bane: via*, *platea*, *planities*, *callis;* maar hij scheidt daarvan af een tweede *bane*, met de beteekenis van *area*, *locus ubi luditur*, waarbij hij klosbaan (kolfbaan) en tuischbaan (elders door hem *area aleatoria* verklaard) als voorbeelden noemt. Mijns inziens is baan voor *speelplaats* hetzelfde woord als in den zin van gebaanden weg of vlakte, maar, nadat het in gebruik was gekomen in den zin van speelplaats voor spellen die eene geëffende baan vereischen, door minder eigenaardige uitbreiding voor iedere plaats gebruikt, die bepaaldelijk voor eenig spel bestemd was.

Mogol.

Mogol (vgl. het Eng. *Moghul*) is de echte Aziatische naam van den Tartaarschen volksstam, dien wij gewoonlijk, met invoeging eener *n*, (1) Mongolen noemen. De vorsten van dezen stam worden doorgaans „de groote Mogol" genoemd. De grondlegger van de dynastie der Mogols, die sedert het jaar 1526 haren zetel had in Delhi in Hindostan, was de beroemde Tamerlan, die dan ook veelal als de eerste Groote Mogol wordt aangemerkt. Zie b. v. Valentijn, IV, 2, bl. 165. Echter wordt ook de zevende Groote Mogol, Sjah Baber, wel eens als de eerste voorgesteld, omdat met hem de regeering dezer dynastie te Delhi aanvangt. De Nederlanders kwamen in den tijd hunner vestiging en veroveringen in Hindostan met de Groote Mogols dikwijls in aanraking; de Engelschen, die in hunne voetstappen traden en hen eindelijk geheel uit dit gebied verdrongen, hebben het gezag der Groote Mogols eerst allengs ondermijnd, en eindelijk, toen het niets meer dan een schaduw geworden was, in 1828 opgehouden te erkennen. Desniettemin komt de naam Groote Mogol, of enkel Mogol, niet enkel veelvuldig bij onze geschiedschrijvers voor, maar is hij ook over-

(1) Zie op *Moeson*, *Amfioen*, *Pampoesjes*, en vooral ook de noot op het art. *Banaan*.

gebleven in de volkstaal, om een potentaat, een despoot, iemand die zich op zijn gezag, zelfs in geringe zaken, veel laat voorstaan, aan te duiden. Zoo wordt zelfs bij Cremer, „Anna Rooze", II, bl. 348, een keukenmeid schertsenderwijze „een keuken-mogol" genoemd, in denzelfden zin waarin wel eens in het dagelijksch leven van de „keukenprinsessen" gesproken wordt.

Pikol, Pikkel.

Pikol, door velen, zonder eenige reden, als ware het een woord van Latijnschen of Franschen oorsprong, *picol* geschreven, is het Mal. en Jav. *pikol* of *pikoel*, dat eigenlijk *dragen*, inzonderheid *over de schouders dragen* (waartoe veelal een over den schouder liggende en aan beide in evenwicht gebrachte zijden beladen draagstok, *pikolan*, gebezigd wordt) beduidt, beteekent als zelfst. naamw. *den last dien een man op deze wijze dragen kan*, een *schoudervracht*. Daar zulk een last gemiddeld op honderd kati's, gelijkstaande met 125 Amst. ponden, begroot wordt, heeft *pikol*, volgens de bepalingen van de Nederlandsche Regeering, de bepaalde beteekenis van een gewicht van 125 Amst. ponden of 61.7613 kilogr. erlangd, en is men thans gewoon, zoowel in Indië, als ook in Nederland, de hoeveelheden van koloniale waren, b. v. koffie, suiker, tin enz., bij zulke pikols te

berekenen. Hierdoor heeft dit woord, in deze bepaalde beteekenis dagelijks in de dagbladen voorkomende, het Nederlandsch burgerrecht verkregen. Zoo zegt men, b. v.: „Banka levert jaarlijks gemiddeld 80,000 pikols tin"; „de residentie Pasoeroean bracht in 1870 aan het Gouvernement 274,000 pikols koffie op." De oude Preanger pikols van 225 Amst. ponden behooren thans nog slechts tot de geschiedenis.

Wanneer aan het woord *pikol* het Nederlandsch burgerrecht wordt toegekend, kan de vraag rijzen of het niet verkieslijk zou zijn, daaraan den reeds nu niet geheel ongebruikelijken verhollandschten vorm *pikel* te geven, die geheel met de gewone uitspraak overeenstemt, en waarvoor ook pleit het in Indië van pikol als werkwoord gevormde, en in den zin van *over den schouder dragen en vervoeren van lasten* gebruikte, vernederlandschte werkwoord *pikelen*.

Gelijk damar, pasar, klapa, rotan, pikir en vele andere Mal. of Jav. woorden in het Nederlandsch met verkorte vokaal en verdubbelde consonant worden uitgesproken (zie op *dammer*, *passer*, *klapper*, *rotting*, *pikkeren*), zoo kan ook uit *pikol* de nieuwe vorm *pikkel* ontstaan zijn.

Het woord *pikkel* is in het Ned. bekend: 1o. als bijvorm van *bikkel* (zie Franck, Etym. Wdbk. op *bikkel*); 2o. in de aan de Vlaamsche gewesten eigene beteekenis van voet of onderstel (b. v. van een tafel,

een stoel, een pot) (1); 3o. in de beteekenis van zeker weegwerktuig, dat alleen plaatselijk schijnt bekend te zijn, waardoor deze beteekenis in onze woordenboeken niet vermeld wordt. Te Rotterdam en Dordrecht nam. is *pikkel* de naam van een werktuig uit drie palen bestaande, die van boven onderling met scharnieren verbonden en van onderen van ijzeren punten, waarmede zij tusschen de straatsteenen kunnen worden vastgezet, voorzien zijn. Tusschen die palen hangt een haak, waaraan een balans met schalen bevestigd wordt. Men bezigt dit weegwerktuig op de kaden bij het lossen van schepen. De arbeiders die met het wegen met de pikkel belast zijn, vormen in de genoemde plaatsen een soort van veem, en hieruit is de spreekwijze te verklaren: „die man is aan de pikkel", d. i. hij behoort tot dat veem. Te Rotterdam (wellicht ook op andere plaatsen) zijn de pikkelloonen bij stedelijke verordening vastgesteld.

Dit weegwerktuig kan zijn naam ontleend hebben aan zijn vorm of aan zijn bestemming. In het eerste geval is misschien *pikkel* een verkorting van het Vlaamsche *pikkelstoel*, dat volgens Heremans *un trépied*, volgens van Dale *een drievoet, elk meubelstuk dat op drie voeten rust*, beteekent.

---

(1) Kiliaan op *Pickel*: „pes mensae, sedis", op *Pickelpot*, „chytropus, olla pedes habens". Heremans, „Ned.-Fr. Wdbk.": „*Pikkel*, voet eener tafel, eens stoels".

Dit *pikkelstoel* zal wel met het bovengenoemde *pikkel*, voet van een stoel of tafel, samenhangen, maar hoe het aan de speciale beteekenis van een *drie*-voet komt, blijft zeer onduidelijk. Intusschen zijn het alleen *de drie voeten*, die niet oorspronkelijk tot het begrip van pikkel schijnen te behooren, die bij de pikkel als weegwerktuig aan den pikkelstoel doen denken.

Eenvoudiger is het wellicht aan te nemen dat pikkel als weegwerktuig het vernederlandschte *pikol* is, dat allengs zijne beteekenis van schoudervracht met die van een handelsgewicht heeft verwisseld. Misschien werd in den tijd der Compagnie ook in Nederland bij pikols gewogen. Men zal dus de weegloonen *pikkel-loonen* genoemd hebben, en vandaar het werktuig, waarmede gewogen werd, de *pikkel*.

Men zie in alles wat hier over het woord pikkel gezegd is, niet meer dan een poging om op een verwaarloosd woord opmerkzaam te maken, en om het raadsel van zijn oorsprong op te lossen. Groote waarschijnlijkheid durf ik zelf aan mijne oplossing niet toekennen.

Dikir.

De *dikir* is een gewone vorm van godsvereering in den Indischen Archipel, daarin bestaande, dat mannen en vrouwen zich vereenigen en onder het

aanhoudend slaan op een gong of trom en het aanhoudend geroep van „lá iláha illa'lláhoe" (er is geen God dan Allah), het lichaam gedurig heen- en weerschudden, waarbij sommigen in een staat van vervoering geraken en na allerlei sprongen en kronkelingen onder hevige stuiptrekkingen bewusteloos neerzijgen. Deze soort van godsvereering gaat echter niet altijd met zulke heftige verschijnselen gepaard. Men moet een onderscheid maken tusschen die eenvoudige dikirs, die reeds tot de eerste tijden van den Islam opklimmen en door Mohammed zelven in praktijk werden gebracht, en die meer omslachtige en kunstmatige, waardoor zich later de Çoefi's onderscheidden (zie Niemann's „Inleiding tot de kennis van den Islam", bl. 352), en die wij bij de Derwisjen in Turkije en Egypte (zie Dozy, „het Islamisme", bl. 330; Lane, „Modern Egyptians", 5th ed., p. 243), en bij sommige dweepzieke sekten op Java, b. v. bij de zoogenaamde *tiang doel* (zie T. v. N.-I., Jg. 1855, D. II, bl. 14; Meded. v. wege het Ned. Zendelinggen., Jg. IV, bl. 241; mijn „Java", D. I, bl. 339), ook op Borneo in den tijd van den Bandjermasinschen krijg bij de broederschap der *beratip beamal* (zie van Rees, „de Bandjermasinsche krijg", D. II, bl. 186, Tijdschr. v. N.-I. Jg. 1869, D. II, bl. 197; Gramberg, „Madjapahit", D. II, bl. 195) aantreffen. Wanneer wij b. v. bij Wallace, „Insulinde", D. II, bl. 178 lezen: „Nadat wij van wal waren gestoken, begon de

oude djoeragan eenige gebeden op te zeggen, waarop allen in het rond, onder begeleiding van eenige slagen op de gong, „*lá iláha illa'llahoe*" antwoordden, dan wordt daar ongetwijfeld een *dikir* beschreven, maar een dikir die geheel vrij is van de buitensporigheden der geestdrijverij. Ook de plechtige dikirs die op Java op den Moeloed-dag, den geboortedag van den Profeet, door de priesters gehouden worden (zie mijn „Java", D. I, bl. 393, D. III, bl. 624), schijnen van die heftige vertooningen vrij te zijn. Men kan in Sprenger's „Leben und Lehre Mohammeds", D. I, bl. 317 vv., of in de vertaling van dat stuk in „T. v. N.-I." Jg. 1870, D. I, bl. 405, nalezen, hoe deze bijzondere vorm van godsvereering, die met de vijf voor elken dag voorgeschreven gebeden niets gemeens heeft, ontstaan is en zich ontwikkeld heeft.

Dikir is de Javaansche en, wat de uitspraak betreft, ook de Maleische vorm van het Arabische woord *dzikr*, dat *vermelding*, *lofvermelding*, *verheerlijking*, nam. van God, beteekent. De Arabische letter *dzâl* kan de Javaan niet uitspreken; zij wordt vanzelve *d*. Tusschen de sluitconsonanten *k* en *r* wordt, omdat de in de literaire taal gebruikelijke uitgang die de naamvallen aanwijst, verloren is gegaan, als vanzelve de vokaal der eerste letter vluchtig herhaald. (Vgl. het aan geteekende op *Attar goel*). Zoo ontstaat dus het woord *dikir*, dat door den heer Verkerk Pistorius,

„Studiën over de inlandsche huishouding in de Padangsche Bovenlanden", bl. 211, minder goed *sikir* geschreven en daardoor moeilijk herkenbaar wordt. In den laatsten tijd las men in de Indische dagbladen ook dikwijls *dzikir* (en als werkwoord *dzikirren*); maar deze poging om den oorspronkelijken Arabischen vorm beter uit te drukken, is niet aan te bevelen in een woord dat niet in zijn Arabischen, maar in zijn Javaanschen vorm tot ons is gekomen.

Brani.

Brani is een Maleisch woord, waarvan *wani* het Javaansche aequivalent is, ofschoon de Javanen ook somtijds het Maleische woord gebruiken. Naar den aard dier talen, die wel bijzondere verbale vormen hebben, maar niet noodwendig substantief, adjectief en verbum onderscheiden, beteekenen deze woorden zoowel *stoutmoedig zijn*, *durven wagen*, als *stoutmoedig*, *dapper*, *driest*, en *een stoutmoedige*, *een dappere*, *een held*. Het woord *brani* wordt niet slechts in Indië veel door de Europeanen gebruikt, maar is ook in Nederland in de volkstaal ingedrongen. Zoo lezen wij, b. v., bij van Maurik, „Van allerlei slag", bl. 32: „Kijk ereis aan, die wil den *brani* uithangen".

Pikeren, Pikkeren.

Deze woorden zijn ontleend aan het Maleische en Javaansche *pikir*, overdenking, overleg, gedachte, dat zelf weder niets anders is dan de inlandsche uitspraak van het Arabische *fikr*. Daar de Maleische taalstam geen *f* kent, gelijk de Arabische taal geen *p*, moest de *f* door haar naaste verwante de *p* vervangen worden; voor het overige werd *pikir* van *fikr*, gelijk *dikir* van *dzikr* gevormd. De verdubbeling der *k* in *pikkeren*, dat dikwijls in plaats van *pikeren* gebruikt wordt, is ook een gewoon, reeds meermalen door mij ter sprake gebracht verschijnsel; zie art. *Rotting*. In het Maleisch en Jav. wordt, naar den aard dier talen, *pikir* ook als werkwoord gebruikt, in den zin van *overleggen*, *overdenken*; bij den Indo-Europeaan wordt hetzelfde uitgedrukt door aan het inlandsche woord den Nederlandschen verbaalvorm te geven. Zie op *Soebatten*. *Over iets pikkeren* is eene gewone Ned.-Indische spreekwijze, zooals o. a. opgemerkt is door Gevers Deynoot, „Herinneringen eener reis naar Ned.-Indië", bl. 41, en in van der Hoog's roman „Wonosari", D. II, bl. 43, waar men leest: „wat loopt gij dan ook zoo te piekeren, zooals men zegt."

Tang.

Dit woord zullen de meeste mijner lezers wel niet verwacht hebben hier aan te treffen. Het is dan ook slechts in de zeer bijzondere beteekenis die het als scheldwoord heeft, dat er hier sprake van kan zijn. De uitdrukkingen: *een tang van een wijf*, *een oude tang*, zouden, volgens eene gissing van Prof. de Vries in „de Taalbode", II, 292, afkomstig zijn van *seetang* of *zeetang*, eene Europeesche verbastering van het Maleische *seitan* of *sétan*. Prof. Moltzer zegt daarvan in zijne aankondiging in „de Gids" voor 1872, II, 161: „Lepidius quam verius", en drukt zijne overtuiging uit dat te eeniger tijd de ware eerste *tang van een wijf* uit het een of ander oud kluchtspel zal te voorschijn treden. Maar dit is geene verklaring. Zou *de tang* ook kunnen staan voor de persoon die er zich van bedient? Het is een werktuig dat men gebruiken kan om te slaan en te knijpen en vast te houden, en dat eene vrouw uit de volksklasse allicht ter hand vindt als zij haren toorn koelen wil. Onmogelijk schijnt mij die opvatting niet.

De gissing van Prof. de Vries is echter lang zoo onwaarschijnlijk niet als zij zich op het eerste gezicht voordoet, en kan ook nog wel voorgesteld worden op eene wijze, die haar meer aannemelijk maakt. Het woord *seetan* is oorspronkelijk niet

Maleisch, maar het Arabische *sjeitan* (dat echter van het Hebr. *Satan* schijnt af te stammen), door de Maleiers en Javanen, wier spraakorganen de *sj* (of *sch*) van het Arabisch alphabet niet kunnen voortbrengen, als *seitan* of *sétan* uitgesproken. Daaruit schijnt in het zoogenaamd laag-Maleisch, dat is het door de Europeanen gesproken brabbel-Maleisch, *sĕtang* ontstaan, want ofschoon die vorm in onze Maleische woordenboeken en woordenlijsten, ook die van het laag-Maleisch, zooveel ik weet, nooit wordt opgegeven, vind ik hem reeds bij den ouden Bontius, „Hist. Nat. et Med. Ind. Orient.", p. 79, waar hij van een kleinen gehoornden visch sprekende zegt: „Piscatores Indi vocabulo Arabico ipsum *ican setáng* vocant, i. e. piscem diabolum, vel quod cornua gerat, seu, quod ictus ejus admodum virulentus sit." De betoning van de *a* in de laatste lettergreep, die Bontius door een accent aanwijst, vordert bepaaldelijk dat de *e* in de eerste als ĕ wordt uitgesproken. Echter is die verkorting van den klinker *é* bevreemdend, en alleen te verklaren uit eene verplaatsing van den klemtoon, zooals ook in andere talen soms plaats heeft. Men zegt wel te Amsterdam steeds *vierkánt* in plaats van *vierkant*, en te Groningen *óverleg* in plaats van *overlég*, ofschoon beide geheel met ons taaleigen strijden. Minder bezwaar heeft de verandering op het einde van de zuivere *n* in de nasale *ng*, die bijzonder aan het laag-Maleisch eigen is, zooals ik op *Orang*

oetan en *Rotting* opmerkte. Stel nu (wat ik niet durf verzekeren, maar dat gemakkelijk kan worden uitgemaakt door ieder die eenigen tijd te Batavia heeft vertoefd) dat die vorm *sètang* nog heden in het straat-Maleisch in gebruik is, dan kan het woord licht door onze matrozen zijn opgevangen, en, met verwaarloozing der eerste toonlooze lettergreep, waardoor het tevens den vorm kreeg van een gewoon Nederlandsch woord (zie op art. *Kaalkop*) in de Nederlandsche volkstaal overgebracht. Ik vind *orang sétan* als een gebruikelijke laag-Maleische uitdrukking voor een *duivelsch*, een *boosaardig mensch* vermeld. Dezelfde beteekenis heeft dan *sètang* of *tang*.

Akal.

Dit uit Java medegebracht, maar eigenlijk ook al weder Arabisch woord, verneemt men uit den mond onzer Indo-Europeanen tot zelfs in de vergadering onzer volksvertegenwoordigers. In de zitting der Tweede Kamer van 16 November 1885 waarschuwde de heer van Gennep tegen de *akals*, die zouden kunnen worden aangewend om aan gelden voor een bepaald doel beschikbaar gesteld, ten nadeele der inlandsche bevolking, eene andere bestemming te geven, en de *Nieuwe Rott. Courant* van 16 Oct. 1888, beschuldigt, in navolging daarvan, in een artikel over de Indische begrooting den

Minister van Koloniën van zulk een *akal* om de Begrooting ten koste van den Javaan te ontlasten. Ook de Indische pers maakt dikwijls van het woord gebruik, b.v.: „Er moest dus een *akal* gezocht worden, om met een zoet lijntje tot hen door te dringen." (Kruseman, „Eenige dagen onder de Badoewies", in „Java-bode" van 31 Oct. 1888.) Het zal dus noodig worden ook dit woord onder de aanwinsten onzer taal uit Indië op te teekenen. Het Arabische *'aql* door de Javanen en Maleiers *akal* uitgesproken, beteekent eigenlijk *verstand, doorzicht, scherpzinnigheid, schranderheid*; bij de Inlanders bepaaldelijk ook inzicht in de waarde der geheimzinnige teekenen, die de goede of kwade eigenschappen van paarden, buffels, vechthanen, en vele andere zaken bepalen. Maar bij de Indo-Europeanen wordt het, ook in navolging der Inlanders, veelvuldig gebruikt van *behendigheden, sluwheden, listen*, en bij dit gebruik laat het natuurlijk ook het meervoud toe.

Hegira.

Dit woord, waarvan de hierboven geplaatste, vroeger bij ons algemeene schrijfwijze eene navolging schijnt te zijn van het Fransche *Hégire* (1),

(1) De *g* in dit woord stelt de *djîm* of *djô* der Oostersche alfabets voor, die wij thans ge-

is reeds behandeld in de „Oosterlingen" van Prof. Dozy, en zou dus hier achterwege zijn gebleven, zoo ik niet gewenscht had opmerkzaam te maken op een opstel van Dr. Snouck Hurgronje in de „Bijdragen van het Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Ind." 5e Volgr., D. I., bl. 356, waarin hij aantoont, dat het Arabische woord *Hidjra* (want zoo luidt de juistere, thans ook door velen gevolgde, transscriptie) ten onrechte doorgaans door *vlucht* wordt vertaald. De wortel beteekent: *afsnijden*, *verlaten*, *zich afwenden* van personen of zaken, *zich afscheiden*. Dozy heeft de ware beteekenis niet over het hoofd gezien, zooals blijkt uit zijne verklaring: „*het verlaten der geboorteplaats*, *het vertrek*," maar wordt toch ook weder minder juist, als hij er ook *de vlucht* aan toevoegt. Wie zijne geboorteplaats verlaat en zich van zijne stadgenooten afwendt, kan zeker daartoe gedwongen zijn en dus *vluchten;* maar Mohammed's vertrek van Mekka was geene vlucht, maar eene vrijwillige, lang overlegde en voorbereide daad, zooals dr. Snouck Hurgronje in bijzonderheden aantoont. Wij zouden der historische waarheid meer recht laten wedervaren door niet van *de vlucht*, maar van de *uitwijking* van Mohammed te spreken.

---

woonlijk door *dj* uitdrukken. Zij stemt wel het best overeen met de Engelsche in *joy*, *journey* etc.

Adonis.

Adonis is in de Grieksche mythologie de naam van een schoonen jongeling, hartstochtelijk door Venus bemind, en, toen hij op de jacht door een ever gedood was, niet minder hartstochtelijk beweend. In den zin dezer mythe willen wij ons hier niet verdiepen. Ik herinner slechts dat in Syrië en Phoenicië, en later ook in Griekenland, ter eere van Adonis een jaarlijksch feest werd gevierd, vooral gekenmerkt door de luide jammerklachten der vrouwen. De hoofdzetel van dezen cultus was vroeger Byblus in Phoenicië, later Amathus op het eiland Cyprus. De naam *Adonis* is Phoenicisch en Hebreeuwsch, en samengesteld uit *Adoon*, dat *heer* beteekent, en het aangehecht voornaamwoord *i*, met de beteekenis van *mijn*. *Adonis* was dus oorspronkelijk niet de naam eener bijzondere Godheid; elke Godheid had Adoon kunnen genoemd worden, en in het Hebreeuwsch werd het woord in den meervoudvorm *Adonai*, vooral ook van den Eenigen God gebezigd. Voor de Grieken echter had dit woord, dat zij tegelijk met de Adonisfeesten uit het Oosten ontvangen hadden, eene zeer bepaalde beteekenis. Zonder zich om den oorspronkelijken zin te bekreunen, of dien zelfs te kennen, dachten velen daarbij alleen aan den schoonen, door Venus beminden jongeling.

In de moderne talen, ook in de onze, heeft

het woord Adonis het karakter van een eigennaam weder verloren en beteekent het in het algemeen een jongeling van buitengewone schoonheid, en vooral, in scherts, een man, die zich inbeeldt schoon te zijn en zich beijvert om zich als zoodanig voor te doen, een pronker. De Vries en te Winkel in het „Nederlandsch Woordenboek" geven daarvan een voorbeeld uit „Willem Leevend", dat gemakkelijk met andere te vermeerderen ware geweest. Maar zeer eigenaardig is het gebruik van het woord, als *Adoons* uitgesproken, in de taal der Kaapsche Boeren. Volgens Mansvelt's „Idioticon" noemen zij zoo den *baviaan*, zeker om met zijne afzichtige leelijkheid den spot te drijven.

Sjalot.

Ook deze naam eener algemeen bekende moesgroente stamt in zekeren zin uit het Oosten; want hij is ontleend aan de stad Askalon, eene der in het Oude Testament vermelde steden der Philistijnen. Het voorkomen van uitgestrekte uienvelden bij Askalon wordt vermeld bij Strabo en Stephanus Byzantinus. Die uien werden echter onderscheiden als eene bijzondere soort, reeds bij Theophrastus *ascalonion krommyon*, bij Plinius en Columella *caepa ascalonia* genoemd. Vandaar ook de tegenwoordige botanische naam der sjalot *Allium ascalonicum*.

De verbastering van dit ascalonia of ascalonium tot *sjalot* (Duitsch *Schalotte*, Eng. *Shallot*) schijnt aan de Franschen te moeten geweten worden, uit wier taal het tot de andere moderne talen schijnt te zijn overgebracht. Bij oud-Fransche schrijvers door Littré, art. *échalote*, aangehaald, vindt men de vormen *escalone*, *eschaloingne* en *eschalote*. Het onverstane woord schijnt in de uitspraak allengs meer verbasterd te zijn.

Maïs, Miloe, Djagoeng.

Deze drie en nog vele andere namen behooren aan de voortreffelijke graansoort, de *Zea Mays* der botanici, die, als men in aanmerking neemt hoe wijd hare cultuur over alle warme gewesten verspreid is, nevens de rijst als het eerste der voedselgewassen mag beschouwd worden. Dat de maïs uit Amerika afkomstig is, wordt thans nauwelijks meer betwijfeld, ofschoon vroeger, onder andere door Bonafous, „Hist. nat. du maïs", (Paris, 1836), de meening is voorgestaan, dat de maïs lang vóór de ontdekking van Amerika in de oude wereld bekend was, en dat zij door de Arabieren en de kruisvaarders uit het Oosten naar Europa is gebracht. Zeker is het, dat de maïs, tijdens de ontdekking van Amerika, daar overal door de Indianen verbouwd werd, en dat men reeds maïsklossen (zoo noemt men gewoonlijk

de dikke rolronde aren) in de graven der Inka's heeft gevonden. Vanhier, dat in de Vereenigde Staten, waar de cultuur van maïs een groot gewicht heeft erlangd, dit gewas nog met den naam van *Indian corn* wordt aangeduid. Ook is de *naam maïs* stellig uit Amerika tot ons overgekomen; men meent dat het de naam is, dien deze plant op Haïti droeg. (Zie Hernandez, „Hist. plantarum", VI, 44). Van maïs (maïze) is afgeleid *maïzena*, zooals een fijn meel genoemd wordt, dat van de maïs wordt bereid, en in de laatste jaren ook bij ons een veelvuldig gebruik heeft erlangd in de samenstelling van poddingen.

Miloe, de naam dien de maïs bij inlanders en Europeanen in de Minahassa draagt, is eene verbastering van het Portugeesche *milho*, dat zelf niets anders is dan het Latijnsche *milium*. Onder den naam van *milho* worden in het Portugeesch verschillende soorten van gierstgrassen (*Paniceae*), zooals *milho painço*, *milho miudo*, enz., samengevat, maar hij is ook uitgebreid tot de maïs, die dan tot onderscheiding ook wel *milho grosso*, *milho zaburro* of *milho da India* wordt genoemd. Waarschijnlijk noemden de Portugeezen reeds in Amerika de maïs *milho*; ik vind ze althans *millio* genoemd bij Hartsinck, „Beschrijving van Guiana", bl. 901. Met het graan zelf brachten zij dan ook dezen naam over naar Afrika en Oost-Indië, en in beide gewesten werd hij, meer of min verbasterd, door de Nederlanders van hen overgenomen. Bij de

Marrée, „Beschrijving van de Goudkust", D. I, bl. 82 en 93, vind ik *milhio* geschreven, maar in de Kaapkolonie is daaruit *miellies* of *mielies* ontstaan. Zie Tromp, „Herinneringen uit Zuid-Afrika", bl. 28, 39, 164, en Mansvelt's „Kaapsch-Hollandsch Idioticon". Met het Eng. adjectief *mealy*, meelachtig, dat laatstgenoemde vergelijkt, heeft mielies ongetwijfeld niets uitstaande.

Het voorkomen van den Portugeeschen naam der maïs tot in de Minahasa maakt het ongetwijfeld zeer waarschijnlijk, dat de verbreiding van dit gewas vooral aan Portugal moet worden toegeschreven. Maar ook Spanje heeft daartoe bijgedragen, en men beweert zelfs, dat reeds Columbus de maïs naar Spanje heeft gebracht, dat zij reeds in 1520 in dat land werd verbouwd, en dat zij vandaar naar Italië, Turkije en de Levant kwam.

Ook in Insulinde ontbreken de sporen van Spaansche herkomst niet. Rumphius, „Ambonsch Kruydboek", D. V, bl. 203, zegt: „de Turkze Tarwe.... wast nu ook op vele plaatsen van deze Eilanden, wordt echter voor een uitlandsch gewas gehouden, door de Spanjaarden eerst ingevoerd. Men heet het op Maleyts *Jagum*, Baleys *Jagum Castila*. In Ternaten *Bira Castela*". In deze namen is *Jagum* kennelijk het Maleisch-Javaansche *Djagoeng*, waarop ik zoo aanstonds terugkom, en Castela (Kastila) beteekent *Spaansch* (van Kastilië). *Bira* doet denken aan den Makas-

saarschen naam der maïs *Birâlle*, in het Boegineesch *Barälle* of *Warälle*. *Bärrä* of *Wärrä* beteekent in die taal het ontbolsterde graan, hetzij rijst, gierst of maïs (het Mal.-Jav. *běras*, Makass. *berasá*). Is *bîra* daarvan soms slechts een andere vorm en *birâlle* eene samentrekking voor *bira castelle?* (1) Zoo zou de anders vreemde *l* in *birâlle* en *bärälls* eene natuurlijke verklaring gevonden hebben.

Op Java, waar de cultuur van de maïs van betrekkelijk jongen oorsprong schijnt te zijn, is zij thans een algemeen en hoogst gewichtig voedingsgewas, dat niet alleen door de inlanders, maar ook door de Europeanen, zelfs als zij Nederlandsch spreken, altijd met den naam *djagoeng* of *djageng* genoemd wordt. Houdt men dit *Djagoeng* voor een oorspronkelijk inlandsch woord, dan kan men het aanwenden om de meening omtrent de Oostersche herkomst van de plant te steunen; maar waarom zouden dan alle andere namen dezer graansoort in den Archipel gebruikelijk naar Spanje en Portugal als het land van herkomst wijzen? Het reeds vermelde *djagoeng kastila*, d. i. *Spaansche djagoeng*, door Rumphius vermeld als op Bali gebruikelijk, wijst ook daar-

(1) Die samentrekking ziet er oppervlakkig niet zeer waarschijnlijk uit, maar men wordt er als met noodwendigheid toe gebracht door die anders onverklaarbare *l*.

heen, en toont tevens dat *djagoeng* op zichzelf eene ruimere beteekenis had; want waartoe zou anders het bepalende *kastila* dienen? Vergelijkt men *djagoeng kastila* met het Ternataansche *bira kastila*, dan zal men zich genoopt voelen aan *djagoeng* eene analoge beteekenis met *bira* toe te kennen. Ik waag omtrent dit woord de volgende gissing. *Djawa* beteekent *gierst* (zie mijn „Java", D. II, bl. 3 en 5), of oorspronkelijk misschien in het algemeen *graankorrel*, dat dan in een land, waar oudtijds geen ander graan groeide dan gierst, natuurlijk toch de naam van dit graan werd. Later noemde men op Java de gierst *djawawoet*, samengetrokken uit *djawa awoet*, d. i. *fijne korrel*. De maïs zal men daarentegen *djawa agoeng* of *djawa goeng*, d. i. *groote korrel*, genoemd hebben, volkomen beantwoordende aan het Port. *milho grosso*. Later werd dan *djawa goeng* tot *djagoeng* samengetrokken.

Eer ik dit artikel besluit, wil ik nog even opmerken, dat de naam van Turksch koren of Turksche tarwe, waarmede wij in Nederland veelal de maïs noemen, eene navolging is van het Fransche *blé de Turquie*, ook *Turquet*. Het schijnt dat in dit land de maïs eerst uit de Levant is ingevoerd, toen zij haren tocht door het Zuiden van Europa volbracht had. De naam *blé de Turquie* wordt door Littré volstrekt afgekeurd.

Tamarinde.

Reeds in Dozy's „Oosterlingen" verklaard als *tamr* (of *tamar*) *hindi*, d. i. in het Arabisch *Indische dadel.* Zie ook „Glossaire des mots Espagnols et Port. dérivés de l'Arabe", op *Tamarindos.* In het Fransch zegt men *tamarin* en voor den boom *tamarinier*, ofschoon men tegenwoordig in de dagbladen dagelijks *tamar indien* leest. De verklaring van het woord heeft grammatisch niet het minste bezwaar; maar waarin het punt van vergelijking tusschen de tamarinde en de dadels gelegen is, blijft raadselachtig, ook na raadpleging der plaats van Van Linschoten, „Itinerario", bl. 99, die ik hier laat volgen. „De Malabaren heetent *pulii*, de Gusaratten en de ander Indianen *ambilii*, de Arabyers *tamarindi*, overmidts dat *tamaras* in Arabyen zijn, die men bij ons daalen heet (1), ende omdat se de *Tamarinio* anders geen beter gelijckenis weten te geven als naer de datylen ofte daalen, soo noemen se die *Tamarindi* (d. i. tamaren ofte daalen van Indië), waerom van de Portugesen ook *tamarinio* genoemd wordt." Het moeten dus de vruchten zijn, die tot den naam Indische dadels hebben aanleiding gegeven; maar wanneer

(1) Thans zegt men *dadels*, maar te Amsterdam hoort men nog steeds de Joden *geconfijte dalen* venten.

men bedenkt, dat de tamarindeboom *(Tamarindus indica)* tot de leguminosen behoort en eene lange peul draagt, die van zes tot twaalf kleine zaden bevat, en de dadel *(Phoenix dactylifera)* een palm is, met vleezige, slechts één zaad bevattende vruchten, dan gevoelt men, dat ook de overeenkomst tusschen de vruchten niet groot kan zijn. Zij schijnt hoofdzakelijk te bestaan in de trossen waarin beide groeien.

Dat de tamarindeboom een overvloed van fijn gevederd loof draagt en de prachtigste lanen vormt, en dat de vrucht een heerlijk zuur voor de spijsbereiding oplevert, waarom de boom in het Javaansch *wit-asěm*, in het Maleisch *pohon-asam*, dat beide de *zuurboom* beteekent, genoemd wordt, zijn bijzonderheden, die geen plaats laten voor de meening, dat hij soms in andere opzichten iets met den dadelpalm kan gemeen hebben.

Kerrie.

Kerrie (Eng. *curry*) is de algemeen bekende naam eener soort van specerij, uit de gepulveriseerde bladeren van verschillende aromatische planten vervaardigd, die ons uit Oost-Indië wordt aangebracht en doorgaans in flesschen in den handel komt. Onder de planten uit wier bladeren kerrie bereid wordt, noemt men *Bergera Königi*, *Canthium parviflorum* en andere. Het woord stamt

uit het Tamielsch, luidt in die taal juist gezegd *Kari* (zooals het ook te Batavia door de inlanders wordt uitgesproken), en beteekent eigenlijk een *gerecht*, een *schotel*. Daar nu de inlandsche gerechten der Malabaren doorgaans met geurige kruiden worden toebereid, hebben de Europeanen dien naam niet van het gansche gerecht, maar alleen van die toespijs opgevat.

Bij van Linschoten, „Itinerario", bl. 99, vindt men den vorm *carryl* gebezigd: „koken nimmermeer rijs ofte daer moet *tamarinio* bijwesen, waaruit hunnen compost, die zij *carryl* noemen, toemaken." De tegenwoordige vorm *kerrie* schijnt rechtstreeks van het Engelsche *curry* af te stammen, evenals wij, naar het mij toeschijnt, herrie, dat een gewoon volkswoord geworden is, (1)

(1) Ziehier eenige voorbeelden. Van Lennep, „Poëtische werken, XIII, bl. 189:

„Al te lang reeds heeft die herrie,
Heeft die warboel mij gestuit".

Van Maurik, „Uit één pen", bl. 146: „om schandaligheid of *herrie* voor meheertje (den commissaris van politie) te vermijden"; Cremer, „Anna Rooze", D. III, bl. 334: „naar de *herrie* gaan kijken". Laatstgenoemde schrijver gebruikt ook *geherrie*, b. v. „Anna Rooze", III, 150: „een Sultan met zoo'n massa vrouwen aan 't been, moet toch altijd in een afgesukkeld *geherrie* zitten". Ibid, bl. 236: „och kind! *geherrie*".

ofschoon het nog in geen Nederlandsch woordenboek gevonden wordt, hebben gemaakt van het Engelsche *hurry*, dat *spoed*, *overhaasting*, *verwarring*, *rumoer* beteekent.

Benzoë.

Deze, voor zoover mij bekend is, alleen in het Hoog- en Nederduitsch gebruikelijke vorm tot aanduiding der welriekende hars of gom van *Styrax Benzoïn* (een zeer geacht voortbrengsel van den Ind. Archipel, inzonderheid van Sumatra) is de algemeene bij onze hedendaagsche schrijvers (b. v. Miquel, „Sumatra", bl. 72; de Sturler, „Handboek v. d. Landb. in N. O. I.", bl. 997; van Dale, „Nieuw Ned. Wdbk."). Vroeger schreef men *benjuin* (Baldaeus, „Beschrijv. van Malabar en Chorom.", bl. 13) en gewoonlijk *benzoïn* (Valentijn, „Sumatra", bl. 2; Eschelskroon, „Beschrijving van Sumatra", bl. 64; ook nog Ritter, „Indische herinneringen" (1843), bl. 265). Radermacher, „Verhh. v. h. Bat. Gen.", D. III, bl. 44, schrijft *benzuin*. In de „Hist. Beschr. d. Reizen" D. XXI, bl. 37, leest men *benjoïn*, den gewonen Franschen vorm, die uit den oorspronkelijken tekst in de vertaling zal zijn overgegaan. In het Engelsch zegt men *benzoin* of *benjamin*, het laatste vooral in Indië gebruikelijk en ontstaan uit de zucht, om vreemde woorden naar bekende klan-

ken te verknoeien. De Italiaansche vormen zijn *belzuino* en *belguino*, de Spaansche *benjui* en *menjui*. De Portugeesche schrijvers eindelijk, die het woord misschien wel het eerst gebezigd hebben, gaven het de vormen *benjoïm*, *beïjoim* of *beïjuim*.

Onder deze menigvuldige vormen is het moeilijk te bepalen welke de zuiverste is, waardoor ook de nasporing van den oorsprong wordt bezwaard. De vormen in de inlandsche talen van den Archipel zijn niet minder menigvuldig, maar wijzen toch ook op een gemeenschappelijken oorsprong. Daar de echte benzoë vooral in de Bataklanden op Sumatra te huis is, mag de Bataksche vorm *kemèndjen* (Daïrisch *hamindjon*) wel het meest als de oorspronkelijke in aanmerking komen. „Dit *kemèndjen*," schreef mij de heer Neubronner van der Tuuk, „is in 't Menangkabausch in 't noordelijk dialect *koemòjon*, in 't zuidelijk *koemajan*, voorts in 't gewoon Maleisch *kemènjan* en in 't Javaansch en Bataviaasch-Maleisch *menjan* geworden."

Ofschoon *beijoin* (in 't Portugeesch de meest gebruikte vorm) en *kemèndjen* zeer ver van elkander schijnen te staan, vertoont zich een sterke toenadering tusschen *benjoïn*, dat mij de oudste Portugeesche vorm schijnt te zijn, en *menjan*. Het eerste kan door gewone letterverwisselingen tot het tweede herleid worden, en men vindt dan ook in het Spaansche *menjui* de *m* terug. De mogelijkheid schijnt mij hiermede gegeven,

om in *mendjen* den grondvorm van al de verschillende vormen te vinden.

Intusschen heeft men ook eene afleiding van het woord uit het Arabisch voorgesteld, die niet van waarschijnlijkheid ontbloot is. Wij danken haar aan Valentijn, „Groot-Java", bl. 67. De Arabische naam van de benzoë is *loebân djâwi*, d. i. Javaansche, of liever, wegens de ruimere beteekenis die *Djawa* oudtijds bij de Arabieren had (zie mijn „Java", D. II, bl. 11—13) Indonesische wierook. Hieruit zou, door weglating der eerste lettergreep en samenvatting in één woord, *bândjawi*, naar Afrikaansche uitspraak *beendjâwi*, en door verdere verbastering *beenzâwi*, *benzoïn*, *benzoë* ontstaan zijn. Werkelijk komt de volledige naam *loebân djâwi* voor bij Ibn Bathoetha, IV, bl. 228, ofschoon de Arabieren gewoonlijk òf alleen *loebân* òf alleen *djâwi* gebruiken, zooals Dozy, „Glossaire des mots Espagnols," enz. p. 239, met voorbeelden doet. Ook zegge men niet, dat de vorm *benzoïn* of *benzoë* in het Portugeesch onbekend is. Ofschoon hij in de woordenboeken ontbreekt, leest men bij Moraes Silva het daarvan afgeleide bijv. nw. *benzoïco*.

Deze afleiding uit het Arabisch krijgt, zooals terecht door v. d. Tuuk is opgemerkt, daardoor waarschijnlijkheid, dat de Portugeezen de namen van Oostersche producten doorgaans onmiddellijk van de Arabieren hebben ontvangen. Ik durf echter niet zoover gaan als Prof. Dozy, die in zijn aan-

gehaald „Glossaire" deze verklaring zonder voorbehoud „la véritable étymologie de ce mot" noemt. Indien werkelijk benzoë met de Indonesische namen dezer stof niets te maken heeft, is de klankovereenkomst, die toch ongetwijfeld tusschen de Europeesche en Indonesische namen bestaat, een zonderling toeval.

Guerilla.

Dit woord behoorde eigenlijk *guerrilla* geschreven te worden, want het is een Spaansch deminutief van *guerra*, oorlog. De letterlijke beteekenis is dus *kleine oorlog*, d. i. een oorlog die, althans van ééne zijde, gevoerd wordt door ongeregelde, aan geen militaire tucht onderworpen troepen, die zich in het gebergte of in de bosschen schuil houden, en in kleine partijen hunne tegenstanders overvallen en zooveel mogelijk afbreuk doen, om zich dan weder ten spoedigste voor hen te verbergen. In zulk een oorlog vallen dus geene veldslagen voor en vinden geene geregelde belegeringen plaats. Men heeft echter in Spanje den naam *guerrilla* ook overgedragen op de ongeregelde benden zelven, die op deze wijze krijg voeren, met dien verstande, dat alsdan doorgaans in het meervoud *guerrillas* wordt gebezigd.

De Franschen, dit woord overnemende, hebben daarin eene der r's laten vallen, en schrijven

dus *guerilla*, wat bij het gebruik in onze taal wordt nagevolgd. Men spreekt bij ons ook wel van een *guerilla-oorlog*, eene uitdrukking die natuurlijk onbestaanbaar is, als men *guerilla* in de oorspronkelijke beteekenis opvat, maar zich zeer goed laat verdedigen als men denkt aan een oorlog, door *guerillas* of ongeregelde troepen gevoerd.

Tinka.

Zoo wordt dit woord geschreven door den heer J. ten Brink, die er telkens gebruik van maakt in zijne „Oost-Indische dames en heeren", en wel altijd in de beteekenis van *grillen*, *kuren*, *nukken*; b.v. D. I, bl. 35: „*Tinkaas*! als ze niet dadelijk stil is, moet Moenah met haar naar binnen"; bl. 72: „We moeten ze wat ontzien, al hadden ze ook de lastigste *tinkaas*"; bl. 214: „Altemaal *tinkaas*!"; D. II, bl. 165: „Lucy is een zottin met een massa kuren en *tinkaas*." Bij van Rees, „Herinneringen", vinden wij hetzelfde woord, in dezelfde beteekenis *tingka* geschreven; b. v. D. I, bl. 124 (3e druk): „Het is geen wonder dat die paarden *tingka*'s hebben." Inderdaad is *tinka* voldoende, daar de *n* vóór de *k* van zelve als *ng* wordt uitgesproken.

Het woord, zeer gebruikelijk in de samenleving der Indo-Europeanen te Batavia, is uit de

inlandsche talen overgenomen. Het is gemeen aan het Javaansch, Soendaasch en Maleisch, en heeft in die talen niet alleen de *ng*, maar ook nog een *h* op het einde (dus *tingkah*), die echter in de uitspraak niet of nauwelijks gehoord wordt. Het heeft echter oorspronkelijk eene meer algemeene beteekenis, namelijk die van *wijze van zijn* of *van doen*, *manier*. De overgang tot de meer beperkte beteekenis van *bijzondere*, *in het oog loopende manieren*, *grillen* of *kuren* is nagenoeg dezelfde als die in onze taal, wanneer wij van *manier* en *gemanierdheid* in de kunst spreken.

Bendi.

Bendi, soms ook *bindi* (en in het Tamielsch, waaruit het misschien afkomstig is, *wendi*) geschreven, is op Java de gewone, ook onder de Europeanen zeer gebruikelijke naam van een licht, tweewielig rijtuig of sjees. Ziehier eenige voorbeelden: Van Hoëvell, „Reis over Java", I, bl. 128: „De Regent bood mij eene *bindi* aan om mij verder te brengen". Van Rees, „Herinneringen", 3e druk, D. I, bl. 123: „Onder een afdak op het smalle plaatsje, tegenover den stal, prijkte een keurige *bendy*". Ten Brink, „Oost-Ind. dames en heeren", I, bl. 250: „soms was een *bendi* hen voorbijgesneld". (Zie ook bl. 67, 90, 109, 148, enz. enz.) Van Rees,

t. a. p., gebruikt ook het samengestelde *bendyjongen*. Voor het gebruik der *y* in dit woord is geen reden.

Baboe.

Baboe beteekent in het Javaansch en Maleisch de voedster of minne van een kind, hetzij de moeder zelve of eene andere vrouw die taak vervult, en bij uitbreiding ook de oppaster van een kind of kindermeid. Het gebruik van het woord komt zeer overeen met dat van het Engelsche *nurse*; de baboe is zoowel *dry nurse* als *wet nurse*. Ook in Nederland is dit woord zeer bekend en gebruikelijk. De Javaansche meiden, die vaak de uit Indië terugkeerende familiën tot verzorging der nog jonge kinderen naar Europa vergezellen, zijn algemeen bij den naam van *baboe* bekend, en in onze dagbladen zijn advertentiën niet zeldzaam, waarbij eene naar Europa overgekomen *baboe* hare diensten aan naar Indië vertrekkende familiën aanbiedt, of gelegenheid zoekt op andere wijze naar haar vaderland terug te keeren.

Ampas.

Ampas is een Javaansch en Maleisch woord, dat volgens het „Jav. Woordenboek" van Prof. Roorda beteekent: „het vaste overblijfsel van iets, waarvan de waterdeelen uitgeperst zijn, of dat uitgetrokken of uitgekookt is, zooals van uitgeperst suikerriet, koffiedik of teebladeren. Volgens Klinkert's „Supplement op het Mal. Woordenb. van Pijnappel" beteekent het te Riouw ook uitvaagsel, afschrapsel.

Bij de Europeanen in Indië is dit woord zeer in gebruik voor den afval in de fabrieken van suiker en indigo, bv. de Sturler „Handboek v. d. Landbouw in Ned. O.-I.", bl. 823: „De dessahoofden wier indigo-product verwerkt wordt, moeten zorgen dat er steeds brandstof voorhanden is, wanneer de *ampas* (in dit geval de takjes der bladeren) ontbreken mocht".

Bibit.

Bibit is Javaansch en Maleisch en is een zeer gebruikelijk woord bij den landbouw in Ned.-Indië, om de jonge plantjes van rijst, suikerriet, tabak, enz. aan te duiden, die op kweekbeddingen worden geteeld, om later op den akker te worden overgeplant. De Sturler, „Handboek

voor den landbouw in Ned-Indië", bl. 1108: „Voor *bibit* neemt men jonge stekken van het bovenéinde". Van Rees, „Herinneringen", 3e druk, D. II, bl. 17: „Met kinderlijke onnadenkendheid verkoopt de Javaan den oogst van de pas geplante rijst-*bibit*, de vruchten die nog aan zijne boomen moeten wassen".

Bij de cochenielje-teelt worden ook de jonge insecten die op nieuwe nopalplanten worden overgebracht, *bibit* genoemd. De Sturler, t. a. p. bl. 1014: „Gedurende de eerste vijf dagen dat de cochenille aan het baren is, is zij het best geschikt om voor *bibit* te dienen, teneinde op andere nopals overgebracht te worden."

Kris.

De *kris* is het gewone wapen der Javanen, dat zij zelfs in den diepsten vrede altijd bij zich dragen. „Men kan de *kris* een ponjaard noemen, omdat het lemmer (behoudens de golving) steeds recht en slechts drie à vier palmen lang is; maar het is daarentegen altijd plat, als dat van een zwaard, ofschoon scherp aan beide zijden. De snede, hoewel nooit *ver* van de rechte lijn afwijkend, volgt in vele der meest voorkomende verscheidenheden eene golflijn met meer of minder, en grooter of kleiner bochten." In deze korte beschrijving, die ik hier overneem uit mijn „Java", D. I, bl. 611, heb

ik getracht de onnauwkeurigheden te vermijden, die gewoonlijk in de omschrijvingen van het woord worden aangetroffen. De kris heeft *niet* den vorm eener slang en kan zelfs geheel recht van snede zijn; een kris is dikwijls vergiftigd, maar dit behoort niet tot zijn wezen.

Het is zonderling dat in een zoo eenvoudig woord, dat met de letters onzer taal nauwkeurig kan worden uitgedrukt, zoovele verschillende en verkeerde schrijfwijzen voorkomen, vooral daar men den juisten vorm *cris* (= *kris*) reeds vindt in „Begin en Voortgang", tweede schipvaerd der Hollanders, bl. 12. Van Linschoten, „Itinerario", bl. 25, schrijft: „de pongiaerden, die men in Indië heet *cryses*." Bij Wouter Schouten vind ik nog in de uitgave van 1780 *kritzen* gespeld. Vooral vindt men dikwijls *krist* geschreven.

Van *kris* heeft men in Indië het werkwoord *krissen* gevormd, voor *met de kris afmaken*. Zoo zal men er bijv. zeggen: „de ter dood veroordeelde misdadigers werden vroeger in de Vorstenlanden op Java *gekrist*."

Martavaan.

Martavaan, soms *martevaan* geschreven, is onder de Europeanen in Indië de naam van een soort van groote aarden vaten of potten van oude herkomst en bij de inlandsche bevolking in groot

aanzien. Beroemd was van ouds de Martavaan van Soya op Amboina, door Valentijn, III, 1, bl. 9, beschreven als: „een verglaasde, groote *Siamsche* pot", die omtrent een half uur van het dorp op eene hoogte stond, waarbij eene godheid haren zetel had, die, als na het offer van een witten haan, met een bamboestokje uit het naburig bosch in den pot geroerd werd, onmiddellijk regen gaf. Wanneer de inlanders boven de hoogte regenwolken zagen, plachten zij te zeggen: „Radja Soya roert zijn pot". Vgl. nog ald. bl. 30 en Brumund, „Indiana", II, 73. In het „Tijdschr. v. N.-I." 1871, D. II, bl. 238 v. wordt gewaagd van merkwaardige overblijfselen der oudheid, voornamelijk bestaande uit een oud stuk geschut, een verminkt beeld en een groote *martavaan*, gevonden bij den oorsprong der Tjitaroem in de Preanger Regentschappen.

Men leest somtijds van „*Japansche* Martavanen", b.v. bij Perelaer, „Ethnologie der Dajaks", bl. 112, die niet of nauwelijks verschillen van de oude tampajans of koelpotten, door de Dajaks zoo hoog in eere gehouden (zie mijn „Borneo's Westerafdeeling", D. II, bl. 262). De herkomst dier oude, vaak zoo verbazend duur betaalde potten wordt als onzeker beschouwd. (Zie Sal. Muller's „Reizen en onderzoekingen in den Ind. Archipel", D. I, bl. 264). Mij schijnt het toe dat zij echte Martavanen zijn, maar dat thans onder dien naam ook Japansche en Chi-

neesche namaaksels in den handel komen, die echter de Dajaks (vgl. Perelaer, bl. 117) zeer wel van de echte weten te onderscheiden.

Doch, daargelaten welke betrekking er tusschen de echte Martavanen en de tampajans der Dajaks bestaat, zeker is het dat de herkomst van eerstgenoemde aan onze oude schrijvers niet onbekend was. Valentijn, zooals ons reeds bleek, noemt ze Siamsche potten, en dit is in zooverre juist, dat hun eigenlijk vaderland Martaban, een landschap van Achter-Indië, dat thans deel uitmaakt van de Britsche provincie Tenasserim, aan Siam grenst en er oudtijds toe behoorde (zie Valentijn, III, 2c, Tonkin enz., bl. 58). Dit Martaban, welks gelijknamige, aan de Golf van Martaban gelegen hoofdstad, in vroeger eeuwen een zeer belangrijke handelsplaats was, maar thans als zoodanig geheel door het naburige Maulmain is in de schaduw gesteld, wordt door Valentijn bestendig *Martavan* genoemd, eene spelling die wegens de zoo gewone verwisseling van *b* en *v* niets bevreemdends heeft. Een nog oudere schrijver, P. v. d. B(roeck), in zijne „Curieuse beschrijving van verscheyde Oost-Indische gewesten" (Rott. 1677), schrijft zelfs herhaaldelijk *Martavaan* (bl. 112, 117, 121), geheel zooals de naam der potten gewoonlijk geschreven wordt. Maar v. d. Broeck noemt ook uitdrukkelijk, waar hij, bl. 121, de handelswaren dezer landen opsomt: „Potten, groot en kleyn, die men

naar het land *Martavanen* noemt", en verzekert ons een paar regels verder, dat deze potten *alleen* van Martavaan en Taway komen. Ook Valentijn, V, 1, bl. 118, spreekt van: „Verglaasde potten, *Martavanen*, na 't land daar zij eigenlijk vallen, genoemt", en voegt er ook bij dat zij alleen in 't rijk van Martavan en Taway worden gekocht. Er kan dus omtrent de herkomst der Martavanen en den oorsprong van hun naam geen twijfel bestaan. Die naam is een der vele voorbeelden van waren, die eenvoudig naar de plaats van herkomst genoemd worden. (1)

Diezelfde naam voor dezelfde potten was ook, doch in den vorm Martaban, aan de Arabieren bekend, en kan wellicht door onze voorouders van hen zijn overgenomen, een vermoeden dat voor de hand ligt, daar *martaban* of *martavaan* in de talen van den Ind. Archipel niet schijnt bekend te zijn. De Arabieren gebruikten deze potten tot bewaring van confituren, specerijen, geneesmiddelen enz. De Arabische reiziger Ibn Bathoetha verhaalt, dat hij van eene Indische vorstin vier Martabanen ten geschenke kreeg, gevuld met gember, peper, limoenen en andere provisiën. Zie de noot op een fragment van Ibn

(1) Ik noemde eenige voorbeelden van manufacturen art. *Gingang*. Vele soorten van wijnen, b. v. Bordeaux, Bourgogne, Champagne, Madera, Malaga, worden op dezelfde wijze benoemd.

Bathoetha door Dulaurier, „Journal Asiatique", 1847, I, bl. 252.

De heer Logan spreekt over de Martavanen in den Jaarg. 1850 van het „Journal of the Indian Archipelago", p. 336. Hij gewaagt daar van „the fame which Pegu, and especially Martaban, at one time enjoyed for their beautifully glazed and gilded vases, sometimes of enormous size." Deze woorden zeggen nog iets meer dan de plaatsen van v. d. Broeck, Valentijn en Ibn Bathoetha, van welke Logan de laatste aanhaalt, maar de beide andere waarschijnlijk niet eens kende; hieruit is af te leiden dat de Martavanen en hunne vervaardiging te Martaban hem ook uit andere bronnen bekend waren. Hij voegt er bij dat de vraag naar deze vazen (hij noemt ze „dragon vases" omdat zij met draken versierd zijn) eenmaal zeer groot moet geweest zijn bij de Hindoe-kolonisten op Java, daar op dat eiland dikwijls martavanen met andere overblijfselen van den Hindoe-tijd worden opgegraven. Voor hem is het ook niet twijfelachtig of de tampajans der Dajaks zijn werkelijk als Martavanen te beschouwen. Volgens deze aanduidingen moet er eenmaal tusschen de volken langs de Irawaddi en de bevolking van westelijk Insulinde een druk verkeer hebben plaats gegrepen, — een feit dat de bijzondere aandacht verdient van hen, die zich aan de studie der ethnologie en oude geschiedenis van den Indischen Archipel wijden.

Benting.

Benting, ook *benteng* en *binting* uitgesproken, is een Javaansch en Maleisch, misschien van het Sanskritsche *bhitti*, wal, gevormd woord, dat een *schans* of *bolwerk* beteekent. Het woord is iederen Nederlander gemeenzaam, die niet geheel vreemdeling is in de krijgsgeschiedenis van Ned.-Indië, en de werken van Weitzel, de Stuers, Lange, van Rees, Perelaer over onze oorlogen op Java, Sumatra, Borneo en Celebes heeft gelezen. Voorbeelden komen in die werken bij honderden voor en het is bevreemdend, dat *benting* noch in het „Nieuw Ned. Wdbk." van van Dale, noch in den „Kunstwoordentolk" van Kramers en Bonte is opgenomen. Vooral in den Javaanschen oorlog met Dipå Negårå spelen de bentings een groote rol. Er werden toen door het Nederlandsche leger een verbazend aantal van die kleine schansen op de wijze der inlandsche versterkingen opgericht. De vijand was er langen tijd in geslaagd, door de taktiek om ernstige gevechten te vermijden, maar zich in kleine afdeelingen over een groot terrein verspreidende, onze troepen aanhoudend te verontrusten, van tijd tot tijd belangrijke voordeelen te bevechten. De Generaal de Kock besloot nu elken voet gronds, op den vijand veroverd, door de oprichting eener kleine benting met blijvende bezetting tegen zijn

terugkeer te waarborgen. Die bentings werden door wegen met elkander verbonden, waarop aanhoudend kleine mobiele kolonnes heen en weder trokken, om de gemeenschap tusschen de versterkingen te onderhouden en het doordringen van den vijand tusschen de posten te beletten. In onze Indische krijgsgeschiedenis is deze wijze van oorlogen, die later door den Maarschalk Bugeaud in Algerië tegen Abd-el-Kader werd nagevolgd, (1) bij den naam van *bentingstelsel* bekend. Dit stelsel wordt door den Generaal Weitzel, „de oorlog op Java", D. II, bl. 34—42, uitvoerig beschreven en door de afbeelding eener benting toegelicht.

Sago.

Sago, eigenlijk *Sagoe*, ofschoon de eerstgemelde uitspraak in onze taal alleen gebruikt wordt, is de Maleisch-Javaansche naam van een soort van zetmeel of meelachtig merg, dat in de stammen der Cycadeeën en van vele soorten van palmen, zooals de Arengpalm, de Gebangpalm, eenige soorten van het geslacht *Caryota*, maar bovenal in de palmen van het geslacht *Metroxylon*, bij

(1) Dat hier terecht het woord *navolgen* gebruikt is, wordt door den heer Weitzel, bl. 37, aangetoond.

uitnemendheid *sagoboomen* genoemd, wordt aangetroffen. De sagoboomen zijn over den geheelen Archipel verspreid, ook op Java, waar zij in het Javaansch *boeloe*, in het Soendaasch *kirai* heeten en in de administratieve taal bij den naam van *zoetwater-nipah* bekend zijn. Zij worden daar in sommige streken veel aangeplant, omdat de bladeren een goede dakbedekking (atap) opleveren en uit de bladstelen sterke matten gevlochten worden; maar het meel is er in geen tel, en wordt slechts door zeer arme lieden of bij groote schaarschte van rijst als voedsel gebruikt. Van de sago en hare aanwending op de overige groote Soenda-eilanden schijnt weinig bekend te zijn, behalve dat met Maleische vaartuigen groote hoeveelheden ruwe sago van Borneo's Noordwestkust en Sumatra's Oostkust te Singapore worden aangebracht, om daar in fabrieken, die bijna allen aan Chineezen behooren, tot korrel- of parel-sago, den vorm waarin de sago in Europa in den handel komt, te worden verwerkt. Maar het eigenlijke gebied der sago, waar met geringe moeite uitgestrekte sagotuinen worden aangeplant en onderhouden, waar het merg uit de gevelde en doorgezaagde stammen losgeklopt en uitgelicht en vervolgens gewasschen en van houtvezels gereinigd wordt, en waar het dus verkregen meel, op verschillende wijzen bereid, nam. als pap (*papéda*), broodjes (*lempeng*) en als koekjes en gebakjes van velerlei soort, het hoofdvoedsel der bevolking

uitmaakt, zijn de Moluksche en Papoesche eilanden in het algemeen en Amboina met de omliggende eilanden bovenal.

Alang-alang.

Alang-alang is de, bij de Europeanen in Indië algemeen gebruikelijke, laag-Javaansche naam van eene soort van lang rietgras (*Imperata arundinacea* of *Imperata Königii*), die in hoog-Javaansch *kambĕng*, in het Soendaneesch *eurih*, in het Maleisch *lalang* heet. Dit gras, tot eene hoogte van drie à vier voet opschietende en dicht bijeen groeiende, vormt op Sumatra, Java en elders uitgestrekte, door vele tijgers bewoonde wildernissen, daar het mijlen ver de vlakten en zachtglooiende berghellingen met een eentonig, vaalgroen kleed bedekt. Het vertoont zich spoedig overal, waar vroeger voor den landbouw ontgonnen velden weder verlaten en der woeste natuur prijsgegeven worden. Men bedient zich van het *alang-alang* veelvuldig tot dekriet voor inlandsche woningen. Vgl. op *Atap*.

Atap.

Atap Mal., *atèp* Jav. en Soend., schijnt oorspronkelijk in het algemeen *dak* of *dakbedekking*

te beteekenen; men spreekt daarom ook van de atap, of het dak, eener Javaansche kar (pedati). Wanneer men dus, gelijk dikwijls gebeurt, het alang-alang-gras of de nipah-bladeren *atap* noemt, heeft dit geen betrekking op de planten; maar op het materiaal voor dakbedekking dat zij opleveren. Atap is nooit een plantennaam. De uitdrukking „een dak van atap" of „een atappen dak", dikwijls door Europeanen gebezigd, is daarom ook eigenlijk niet juist; want wie zal van „een dak van dakbedekking" spreken. Zij is echter eenigszins verschoonbaar en brengt althans geen misverstand teweeg, omdat het gebruik gewild heeft dat atap, ook door de inlanders, gebruikt werd van het gewone dakmateriaal, dat in sommige streken het nipah-blad, in andere het alang-alang-gras is, en zulks in tegenstelling met de daken vervaardigd van *sirap*, kleine houten plankjes of platte stukjes bamboes, op de wijze onzer dakleien geplaatst, en van *talahab* of gekloofde bamboeleden, waarvan eerst eene laag met de holle en dan eene met de bolle zijde naar boven op het dakgeraamte gelegd wordt.

Bandjer.

Bandjer of *Banjer*, een zeer gewoon woord bij de Europeanen in Indië en in geschriften die over Indië handelen, is het Mal. en Jav. *bandjir*,

d. i. overstrooming, watervloed, zooals die op Java, ten gevolge van het plotseling zwellen der rivieren, in den regentijd voorkomt. Men kan in dien tijd nauwelijks berichten over Java opslaan, zonder van bandjirs gewag te vinden. Van de vreeselijke uitwerkingen van zulk een bandjir gaf eenmaal Douwes Dekker, ik meen in zijn boekje: „Wijs mij de plaats waar ik gezaaid heb", eene aangrijpende beschrijving.

Het zeer algemeene woord is terecht opgenomen in het „Nieuw Ned. Wdbk" van van Dale; maar zijne verklaring: *stortvloed, zware regenbui*, is niet geheel nauwkeurig; want *bandjir* duidt nooit den zwaren regen zelven aan, maar steeds zijn gevolg: den *stortvloed*.

Djaksa.

Djaksa, Mal. en Soend. (de Javaansche vorm is *djèksô)*, heet ook bij Europeanen, en zelfs in officieele stukken, de openbare aanklager, fiskaal, of, zooals men thans meestal zegt, officier van justitie bij de inlandsche rechtbanken. Zie b. v. van der Lith en Spanjaard, „Staatsinstellingen van Ned.-Indië", bl. 144: De titel van de inlandsche officieren van justitie is die van *hoofd-djaksa* op de hoofdplaatsen der gewesten, elders die van *djaksa*. Adjunct-djaksa's staan hun gewoonlijk ter zijde.

Balé-balé.

In het Javaansch beteekent *balé* in de eerste plaats ongeveer hetzelfde als *ambèn*, d. i. eene bank, zit- of ligplaats, doorgaans van bamboe vervaardigd, en die het voornaamste stuk huisraad in eene Javaansche woning uitmaakt. Op zulk eene bank strekt de Javaan gaarne op het warmste van den dag de van den arbeid vermoeide leden uit, om zich over te geven aan eene droomerige rust. Gelijk vele andere woorden wordt ook *balé*, althans in de hier vermelde beteekenis, dikwijls verdubbeld, en bij de Indo-Europeanen op Java is het bepaaldelijk de gewoonte geworden, altijd dien gerednpliceerden vorm te bezigen. Zoo lezen wij b. v. bij van Hoëvell, „Reis over Java", D. I, bl. 127: „Menigmaal kon ik de verzoeking niet weêrstaan, mij op een oogenblik op een *balé-balé* voor een der woningen neder te zetten."

Door eene uitbreiding van het gebruik beteekent het Jav. *balé* ten tweede ook een *pandôpô* of paviljoen, dat bij bijzondere gelegenheden tot zitplaats dient, en hieraan sluit zich de beteekenis van het Maleische *balei*, dat ongetwijfeld hetzelfde woord is, dus omschreven in het „Mal. Woordenboek" van Pijnappel: „een aan de vier kanten open gebouw, dat voor vergaderingen, het huisvesten van vreemdelingen enz. dient, het

raadhuis." Zulk een gebouw is inderdaad te vergelijken met eene groote overdekte rustbank. Vgl. Klinkert's „Supplement". Ook in dezen zin komt *balei* wel eens in Nederlandsche geschriften voor, b. v. van Hasselt, „Volksbeschrijving van Midden-Sumatra", bl. 142; Verkerk Pistorius, „Studiën over de inlandsche huishouding in de Padangsche bovenlanden", bl. 9. Laatstgenoemde schrijft ook dit woord *balei-balei*, waarschijnlijk omdat hem die vaak, schoon in andere beteekenis, op Java gehoorde klank voor den geest zweefde.

Er ligt iets verleidelijks in om ons *balie*, in den zin van *rechtbank*, van dit Maleische *balei* af te leiden; want in beide heeft het woord bank eene gelijksoortige uitbreiding erlangd. Het denkbeeld is dan ook werkelijk geopperd; maar het woord behoort volstrekt niet tot die klasse van woorden, die ons Nederlandsch aan het Maleisch verschuldigd is. Maar bovendien is het niet twijfelachtig of de ware beteekenis van *balie* is afpaling, afschutting, hek, slagboom, het Latijnsche *cancelli* (waarom het ook voor het afschutsel eener stoep, de leuning eener trap enz. gebezigd wordt), en dus ook de afschutting tusschen de rechters en advokaten. De advokaat spreekt dus vóór de balie. Misverstand dier uitdrukking zal aanleiding gegeven hebben dat het woord op de rechtbank zelve werd overgebracht.

Moksa.

Ik verkies deze schrijfwijze boven de gewone *moxa*, niet alleen omdat het Nederlandsch het gebruik der letter *x* verwerpt, maar ook omdat, zooals zoo aanstonds blijken zal, in het Japansch, waaraan dit woord ontleend is, de *k* en *s* afzonderlijke letters zijn, zelfs door een korte vokaal gescheiden. Van Dale, „Nieuw Ned. Wdbk.", art. *Moxa*, omschrijft de beteekenis dus: „bijvoetwol, uitwendig als brandmiddel gebruikt ter genezing van jicht en podagra." Inderdaad is het niet de bewerking, maar de stof, die *moxa* genoemd wordt, zoodat die naam ten onrechte door de Europeanen gebezigd wordt, wanneer men eene andere stof dan de *bijvoet* voor de brandwonde bezigt. Wijlen Prof. Hoffmann gaf mij omtrent dit woord op mijn verzoek de volgende opheldering: „*Moksa* is de vulgaire Japansche naam van *Artemisia vulgaris* L. (bij ons *bijvoet*). Het woord wordt ook *Mo-kusa (Mo-ksa)* en *Mo-gusa* geschreven, en beteekent naar mijne opvatting *brandkruid*, van *Mo*, *Moye* = branden (intransit.) en *Kusa*, kruid. De wetenschappelijke Japansche naam is *Yo-mogi*, de Chineesche *Gai* of *Ngai*. Men bezigt de stelen tot pitten van waskaarsen en de gedroogde bladeren tot het zoogenaamde moksa-branden, waarvoor de Europeesche kliniek thans schietkatoen bezigt. De Japaneezen hebben

het moksa-branden van de Chineezen geleerd, en de Europeanen (Kaempfer, Thunberg enz.) zijn het eerst door de Japaneezen hiermede bekend geworden." Uitvoerige mededeelingen over het moksa-branden, de bereiding der stof, de wijze en het doel der aanwending vindt men in Kaempfer's „Japan" (Ned. tekst), bl. 463—472. In de hedendaagsche geneeskunde is het moksa-branden nauwlijks meer bekend.

Soja.

Gewoonlijk schrijft men *Soya;* doch ik zie geene reden waarom wij eene lettergreep volkomen gelijkluidend met *ja* in *jagen* en *Java*, in andere woorden *ya* zouden schrijven. In het Engelsch heeft de *y* de waarde onzer *j*, en de *j* de waarde die wij in vreemde woorden door *dj* (of *dsj*) uitdrukken, omdat geene letter in onze taal aan dien klank beantwoordt. Iedere taal houde zich in de spelling aan haar eigen klankstelsel; anders geraakt men in onoplosbare verwarring en bevordert verkeerde uitspraak. Dus ook geen *u* (als in het Duitsch en Italiaansch) of *ou* (als in het Fransch) voor den klank dien wij met *oe* uitdrukken. Alleen in vreemde eigennamen, waarvan geen Nederlandsche vormen bestaan en die in het oorspronkelijk met dezelfde letterteekens (ofschoon niet altijd met dezelfde

waarde) als in de onze geschreven worden, behoude men de vreemde spelling. Het spreekt echter van zelf dat deze regelen niet toepasselijk zijn op wetenschappelijke werken, waarin een vast stelsel van transscriptie gevolgd wordt, zooveel mogelijk alle talen omvattend. De lezer behoort dan echter gewaarschuwd te worden, dat hij met eene *algemeene*, *niet* met eene *Nederlandsche* spelling te doen heeft.

Soja is de naam eener Japansche saus, die ook bij ons door velen als een aangenaam toevoegsel bij vele spijzen beschouwd wordt. In het Japansch luidt het woord *soo-joe* of *sjoo-joe* en beteekent *uitstekende saus*.

Het hoofdbestanddeel dezer saus is een soort van boon, die door Linnaeus *Dolichos soya*, door Mönch *Soya hespida* genoemd werd. De plant is, zoo het schijnt, oorspronkelijk in Japan te huis, waar men zomer- en herfstboonen onderscheidt. De late soort komt in Europa, zocals uit proeven in den Leidschen hortus gebleken is, zelfs na een gunstigen zomer niet tot rijpheid. Daarentegen is de plant met goeden uitslag naar de tropische deelen van Azië overgebracht. Op Java noemt men ze soms *katjang djěpoen*, d. i. Japansche boon, maar gewoonlijk *kadělé* of *kědělé*. De Javanen bereiden daaruit, behalve de *soja*, ook de *témpé*, die, tot platte koekjes gevormd en gebakken of gebraden, een zeer geliefde toespijs is bij de rijst.

In de Soja onderscheiden de Japanners twee soorten, naarmate ze met gerst of met tarwe is vermengd. De met tarwe bereide wordt smakelijker geacht.

In een stukje over de „bereiding van de Japansche Soja", medegedeeld door Prof. Hoffmann, in de „Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenk. van N.-I"., 3e Volgreeks, D. V, bl. 192, wordt de bereiding der Soja nauwkeurig beschreven volgens de Japansche Encyclopaedie *Wa-kan san-sai dzu-e*, en ter vergelijking ook de beschrijving opgegeven die in Kaempfer's *Amoenitates exoticae* wordt aangetroffen.

Saki.

Sake, meestal als *saki* uitgesproken, is de algemeen bekende naam van een bierachtigen drank dien de Japanneezen uit rijst bereiden. Prof. Hoffmann schreef in de „Bijdragen voor Taal-, Land- en Volkenk. van N.-I.", 3e Volgr., D. V, bl. 179, een uitvoerig opstel over de „rijstbier- of sakibrouwerij in Japan" naar Japansche bronnen, waarin de volgende verklaring van het woord voorkomt. „De uit rijst of andere granen bereide gistende drank, die in het Chineesch Tsieu (1) genoemd wordt, heet in het oud-Japansch *Ki*,

(1) Vgl. het art. *Tjoe*.

hetgeen de Japanneezen zelven voor identisch houden met het Chineesche *Ki*, geest, essence. Vandaar de Japansche woorden *Sira-ki en Kuro-ki*, d. i. wit of klaar en donker of troebel rijstebier, en *Mi-ki*, de eerewijn, die aan de goden en vorstelijke personen wordt voorgezet. De naam *sàke* (*saki*) later aan deze aftreksels gegeven, wordt verschillend uitgelegd; de meeste waarschijnlijkheid heeft die uitlegging voor zich, welke in *Ke* eene variant van het oude *Ki*, essence, ziet, en het woord *Sake* terugbrengt op *Masa-ke*, echte geest.

Tjoe.

Tjoe is in Nederlandsch-Indië een ook bij de Europeanen algemeen bekende Chineesche naam voor een soort van sterken drank, dien de heer Lange, „het eiland Banka", bl. 105, *Chineesche arak* noemt. Het is het Chineesche *tsioe*, dat in het Cantonsch dialekt als *tsau*, maar in andere dialekten ook als *tsieu*, *tsjoe* of *tjoe* wordt uitgesproken. Volgens de woordenboeken beteekent het een drank uit rijst gedistilleerd, en is dus het Chineesche aequivalent voor het Japansche *saki*; maar het wordt ook op andere sterke dranken en zelfs op wijn toegepast. Het behoeft ons dus niet te verwonderen, indien wij bij den heer de Sturler, „Handboek v. d. Landbouw in N. O.-I." op bl. 162

lezen, dat de Chineezen op Java ook aan de saguweer den naam van *tjoe* geven.

Saguweer, om dit hier even in het voorbijgaan op te merken, is een der meest gebruikelijke namen voor den palmwijn of het gegiste sap dat van den arèn- of suikerpalm verkregen wordt. Men schrijft ook wel *sagoweer*. De oorsprong van den naam is onbekend, doch het schijnt dat wij dien hebben overgenomen van de Portugeezen, die zoowel het sap als den boom *sagueiro* noemen. Misschien is die naam afkomstig uit dezelfde Moluksche taal, waaruit ook *tifar*, ons *tijferen* (zie op dat woord) afkomstig is. Zie Rumphius, „Amboinsch Kruydboek, D. I, bl. 59, en de Sturler, t. a. p. bl. 157, 161 v.

Boha.

Een volkswoord waarvan de ware vorm en de juiste beteekenis even onzeker zijn als de oorsprong. Ik zou het hier niet vermelden, indien niet van Lennep in zijn „Zeemans Woordenboek" het stellig als een woord van Maleischen oorsprong had opgegeven. „Wanneer", zegt hij, „men met de sloep over de modderbank voor Batavia varende, vastraakt, moeten de roeiers er uit om te sleepen, 't welk uit hoofde der menigvuldige kaaimannen, die zich aldaar bevinden, niet weinig gevaarlijk is. Wanneer nu de Javanen, die op de

modderbank visschen, eene sloep zien vast zitten, roepen zij aan de Equipage toe *bohaya*, 't welk in 't Maleisch *kaaiman* beteekent, ten einde men hen de sloep doe sleepen en zij er wat aan verdienen. Uit dit herhaald en luid geschreeuw der Javanen is ontstaan, dat de matrozen een schreeuwer, een rumoermaker, een *bohamaker* noemen." Deze verklaring schijnt mij niets meer dan een vernuftige inval, waarvan men zeggen kan: se non é vero, é ben trovato.

De gissing van van Lennep is in strijd met de zekerheid die wij bezitten, dat de phrase „de bohay maken" reeds vóór 1573 in het Nederlandsch bekend was. Zij komt namelijk voor in den in genoemd jaar uitgegeven „Schat der Nederduytscher spraken" van Plantin. Zie daarover van Dale's „Nw. Ned. Wdbk." in voce.

Ik noemde den vorm van het woord onzeker. Plantin schreef, zooals wij zagen, *bohay*, van Lennep schrijft *bohei* of *boha*, Franck, „Etym. Wdbk. der Ned. taal" *boeha* of *boha*, waarnevens hij ook de Nederduitsche en nieuw-Hoogduitsche vormen *buhé*, *buhai*, *bruhé*, *bruhai* vermeldt. Van Dale zegt, dat men in de volkstaal ook *boeha*, *boehaai*, enz. hoort. In gedrukte stukken, de woordenboeken uitgezonderd, heb ik het woord slechts eenmaal aangetroffen, nam. in een schrijven van den Gouv.-Gen. Camphuys, dd. 27 Oct. 1688, bij de Jonge „Opkomst v. h. Ned. gezag in O.-I.", VIII, bl. 53. „Met het bohay van 't

groot Javaansch leger... is het gansch in rook verdwenen". Daarentegen hoorde ik het dikwijls uit den mond des volks, vooral in mijn geboorteplaats Dordrecht, maar dan gemeenlijk *poeha* uitgesproken. Voor het geslacht wordt gewoonlijk mannelijk opgegeven; door Camphuys wordt het woord als onzijdig gebruikt.

De eigenlijke beteekenis van het woord is ook bezwaarlijk vast te stellen. Plantin verklaart *de bohay maken* door faire beau semblant, dissimuler ou feindre"; Waesberge, „Grand Dictionaire Français-Flamen" (eveneens door v. Dale aangehaald) *den boha maken* door faindre et faire semblant d'avoir beaucoup a faire". Volgens van Lennep is *boha* geschreeuw, geweld, rumoer. In de plaats van Camphuys zou men er *ophef*, *bluf* voor in de plaats kunnen stellen.

De waarschijnlijkste verklaring van het woord is, dunkt mij, dat het slechts een natuurkreet is, een nabootsing van de natuurgeluiden, die bij een alarm, een getier, een uitkraaien van de beteekenis eener zaak worden vernomen. Daaruit laat zich dan ook het best verklaren, waarom er zooveel verscheidenheid in den vorm wordt waargenomen, en geene stellige beteekenis kan worden opgegeven.

Padrie.

Dit woord, sedert lang in de Maleische taal opgenomen om een priester aan te duiden, is het Portugeesche *padre*, vader. Marsden voert het aan in zijn „Maleisch Woordenboek" en verklaart het: „een priester, een Europeesch geestelijke". Men moet zich daardoor niet laten misleiden om te gelooven, dat padre *alleen* van Europeesche geestelijken gebruikt wordt. Het beste bewijs van het tegendeel is het door Marsden zelven uit een Maleisch geschrift aangehaald voorbeeld: „Wij hebben eenen padri, Hadji Kasim genaamd." Want Hadji Kasim is een Arabische naam.

Aan de hadji's en priesters, die zich in de Menangkabausche landen op Sumatra in 1803 aan het hoofd stelden der beweging, om den godsdienst te zuiveren en te hervormen, is door de Maleiers zelven den naam van *Padries* gegeven (zie de Stuers, „De vestiging en uitbreiding der Nederlanders ter Westkust van Sumatra," D. I, bl. 33), en deze naam is later, ik denk vooral door ons Europeanen, tot al de aanhangers der hervorming uitgebreid. In de Nederlandsche geschriften over Indië, beteekent dus Padries de ons vijandige partij op Sumatra, waarmede wij van 1821 tot 1838 in oorlog waren, en die, vooral door de heldhaftige verdediging van Bondjol in de geschiedenis van Ned.-Indië beroemd is.

Cepay, Sipoy.

De inlandsche soldaten in dienst der Engelsche regeering in Hindostan, worden door de Engelschen gewoonlijk *Seapoy* of *Sepoy* genoemd; de Fransche vorm daarvan is *cipaye*. In navolging van dit laatste en tengevolge, zoo het schijnt, van de zonderlinge neiging bij ons volk om alle woorden, die het niet kent voor Fransch te houden en op Fransche wijze te spellen, schrijven sommige Nederlandsche schrijvers *Cipay*, b. v. de Boer, „Krijgs- en geschiedkundig overzicht van den Punjab", bl. 260, 261. Anderen houden zich meer aan den Engelschen vorm, maar toch dikwijls met eenige afwijking. Zoo nemen b. v. van Dale, „Nw. Ned. Wdbk." en de „Kunstwoordentolk" van Kramers-Bonte den vorm Sipoys (meervoud) op, en de heer Steyn Parvé, „de Bijbel, de Koran en de Veda's", D. I, bl. 12, 14 schrijft Sepay op. De beste schrijfwijze is sipahi, zooals geschreven wordt door Prof. Pijnappel in de „Bijdragen voor Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde", D. II, bl. 130, in de vertaling van een Maleisch stuk, welks schrijver in den vorm *Soepei* eene andere verbastering van het woord te aanschouwen gaf. De schrijfwijze *sipahi* heb ik ook nagevolgd o. a. in mijn „Java", D. II, bl. 589. Zij houdt zich nauwkeurig aan den oorspronkelijken Perzischen vorm. In die taal is *sipahi* een

adjectief gevormd van *sipah* leger, evenals *lasjkarî* van *lasjkar* (zie op *Laskar*). Uit dit *sipahi* is bij samentrekking ook *spahi* ontstaan, een naam der Turksche ruiters, waarover men Dozy's „Oosterlingen" in v. raadplege.

Gamĕlan.

Velen schrijven *gamĕlang* (vgl. het gezegde op *orang oetan* en *tang*), welke schrijfwijze in de volgende woorden gegispt wordt door Dr. Groneman „In den Kedaton", bl. 4: „Waarom schrijven velen, die 't beter kunnen weten, nog altijd gamĕlang? 't Is 't werkwoord *gamĕl* (*muziek maken*, *begeleiden* met *muziek*) met het achtervoegsel *an*, en de *g* is dus geheel overtollig". Men zou ook evenzoo kunnen vragen: „Waarom doen sommige schrijvers, die 't beter kunnen weten, het ten onrechte voorkomen als ware de *gamĕlan* een enkel instrument, terwijl het inderdaad een Javaansch orkest, een stel van Javaansche muziekinstrumenten vordert. 't Is waar dat een *gamĕlan* voor verschillende gelegenheden verschillend is samengesteld, maar dat is ook met onze orkesten het geval. Alleen is bij de Javaan de samenstelling zoowel wat het aantal spelers, en de keus der instrumenten betreft, voor verschillende gelegenheden aan vaste regelen onderworpen, en voeren de verschillende samenstellin-

gen verschillende namen, waaraan de kenner zeldadelijk herkent. Verkeerd is het dus, wanneer de heer Gevers Deynoot, in zijne „Reis naar Oost-Indië", bl. 79, van den Javaan zegt „de gamĕlang, die het best met een zeer zacht klokkenspel kan vergeleken worden, is zijn meest geliefd *instrument*".

Tegenwoordig zijn zulke verkeerde voorstellingen niet meer te vreezen: de gamĕlan is te dikwijls beschreven, de instrumenten waaruit zij bestaat zijn te zeer in onze ethnologische verzamelingen vertegenwoordigd, en te vaak op tentoonstellingen vertoond en bespeeld. Men zie b. v. den Catalogus der Nederlandsche koloniale afdeeling van de Tentoonstelling te Amsterdam van 1883, 2e groep, bl. 296. Eene uitvoerige, maar niet geheel van misstellingen vrije beschrijving der gamĕlans en daartoe behoorende instrumenten, gaf ik in mijn „Java", D. I, bl. 468—480.

Passer.

Zeer gebruikelijke vernederlandschte vorm (zie op *Rotting*, bl. 239) van het Mal.-Javaansche *pasar*, markt of bazaar. Dit laatste woord, dat eigenlijk Perzisch is, maar ook door de Arabieren wordt gebruikt (zie Dozy's „Supplément aux Dictionnaires Arabes" in v.), heeft met *pasar* eene over-

eenkomst die waarschijnlijk bloot toevallig is. Marsden in zijn „Mal. Woordenbk." en Roorda in zijn „Jav. Handwoordenboek" schijnen *pasar* en *bazár* voor identisch te houden; doch hier is veel tegen te zeggen. Vooreerst schijnt de beteekenis niet geheel dezelfde te zijn, daar *bazaar* eigenlijk het *overdekte marktgebouw* (zie Dozy, „Oosterlingen" in v.), *pasar*, evenals ons markt, in het algemeen *tijd en plaats voor de samenkomst ten handel* schijnt te beduiden, Ten andere doet het gebruik van *pasar* in het Javaansch, in verband met de overoude instelling der *pasarweek* (zie mijn „Java", D. I, bl. 502), een ouderdom van dit woord vooronderstellen, die veel hooger opklimt dan de Perzisch-Arabische invloed. Ten derde is de overgang van den vorm geheel onaannemelijk. *Bazaar* zou in het Jav. en Mal. eenvoudig *badjar* zijn geworden (zie van der Tuuk, „Bataksch leesboek" D. IV, bl. 211); want voor de verwisseling van *b* met *p* bestond hier geen reden, en de *zā* van het Arab.-Perz. alfabet gaat in het Maleisch en Javaansch steeds in *dj* over, zooals in *tradjoe* (het Perz. *trazoe*), *djakat* (het Arab. *zakáh*), *djimat* (het Arab. *'azîmah*) enz.

Er bestaat in het Maleisch voor *markt* nog een tweede woord *pekan*, dat in het Javaansch *pĕkĕn* wordt uitgesproken en in de hooge taal *pasar* vervangt.

Pagger.

Pagger is gevormd van het Maleische *pagar* (Jav. *pager*), zooals *passer* van *pasar*, *dammer* van *damar* enz. Het woord beteekent heining, heg, haag, wand, schutting, scheidsmuur, omtuining. Hoezeer het woord in Indië is vernederlandscht, blijkt uit het samengestelde paggerkoffie zooals, in tegenstelling met de tuin- en boschkoffie, die koffie genoemd wordt, die, meestal onder de schaduw van pisangboomen, binnen de omheining der inlandsche kampongs groeit. Een in Indië zeer gebruikelijk en zuiver Nederlandsch maar toch nauwlijks in het moederland bekend woord, *omwanding*, omgeving door een *wand* (1),

(1) *Omwanding* is in Indië, waar men van inlandsche gebouwen spreekt, een zeer gepast woord, daar eerst het geraamte van het huis wordt nedergezet, en dit, eerst nadat het dak daarop geplaatst is, met een wand van planken, bamboes of boomschors wordt omgeven. Zie van Hasselt, „Volksbeschrijving van Midden-Sumatra", bl. 159. De Vries en Verwijs hebben in de tweede reeks van het „Nederlandsch Woordenboek" (beginnende met de letter O), kol. 737, het woord *omwanding* opgenomen, en vermelden kol. 754 het deelwoord *omwand;* maar beschouwen het werkwoord *omwanden* als ongebruikelijk.

heeft waarschijnlijk het voorbeeld gegeven voor *ompaggering*, omgeving door een *pagger*, dat evenzeer in algemeen gebruik is.

Fettor.

De langdurige en tot heden over het oostelijk deel des eilands gehandhaafde heerschappij van Portugal op Timor heeft natuurlijk aanleiding gegeven, dat op dat eiland onderscheidene Portugeesche woorden in zwang en zelfs in de taal der inlanders overgegaan zijn, die elders niet worden gebruikt. Zoo wordt het opperhoofd der zoogenaamde zwarte Portugeezen *Tenente-* (verkorting van *Locotenente* of *Lugartenente*) *general*, d. i. *Luitenant-generaal*, genaamd, en de leden der ongeregelde troepen-korpsen, die te Delli, Batoe gedeh en Manatoetoe dienst doen, *Moradores*, dat letterlijk *inwoners*, *ingezetenen* beduidt. Ook voeren vele hoofden en regenten in het Portugeesch gedeelte van Timor, zelfs in officieele stukken, den titel *Dom* (= het Spaansche *Don*, en ook in het Port. in het meervoud *Dons*), waarvan het vrouwelijk *Dona* misschien de grondvorm is, waaruit door verbastering de Maleische

---

Al kan ik er niet dadelijk voorbeelden van geven, meen ik het toch ook wel eens gelezen te hebben.

woorden *nona* of *nonna* (zie op Liplap) en *nonja* ontstaan zijn. (1) De vorsten op Timor hebben veelal als districtshoofden rijksgrooten onder zich, die in het Timoreesch *Siko* heeten, maar meer algemeen onder den Porugeeschen naam van *fettor* bekend zijn. Ook in Nederlandsche stukken over Timor komt dit woord telkens voor. Maar het heeft ook een meer algemeen gebruik; want op sommige eilanden worden ook de *Europeesche* ambtenaren bij het gewestelijk bestuur aldus genoemd. Dit laatste is een overblijfsel uit den tijd der Compagnie, toen *fettor* (in plaats van het in Europa gebruikelijke *factoor*) dikwijls gebezigd werd van een *opziener van den handel*, het *hoofd eener factorie*. Het woord is toen ook in het Maleisch overgegaan in den vorm *pétor*, daar de Maleier de *f* niet kan uitspreken.

In het Portugeesch luidt dit woord eigenlijk *feitor*, eene verweeking van het Lat. *factor*, waarvan ook ons *factoor*. Het beteekent in het algemeen *dader*, *bedrijver*, maar heeft de bijzon-

(1) *Nona* wordt gebruikt voor een jong meisje en *nonja* van een getrouwde vrouw. De inlanders gebruiken deze woorden niet enkel van mestiesche vrouwen, maar ook wel van dames van zuiver Europeesche afkomst. Zoo hoort men ze b. v. wel eens spreken van de *nonja residen*. *Signo* (*sienjo*) is verbastering van het Port. *senhor*.

dere beteekenis erlangd van *zaakwaarnemer* of *administrateur* van een handelszaak, een fabriek of een landgoed (o administrodor e negociador defazenda alheya).

Dammer.

Dammer is in de omgangstaal der Europeanen in Indië en in de werken over de Indische eilanden, de gewone, op de wijze van *passer*, *pagger* en vele andere dergelijke (zie op *Rotting*) vernederlandschte vorm van het Maleische en Javaansche *damar*, waardoor de tot fakkels gebruikte en ook voor het batikken (zie dat art.) onmisbare hars van de damar-den (*Dammara alba*) en andere boomen wordt aangeduid. Men schrijft ook wel *dammar*, b. v. Perelaer, „Ethnologische beschrijving der Dajaks", bl. 189, waar de inzameling van de dammer (*njating* bij de Dajaks) op Borneo wordt beschreven.

Tjambok, Sangbok.

Dit woord behoort tot het Hollandsch dialect van Zuid-Afrika, of de zoogenaamde Afrikaander taal, en is waarschijnlijk daarin overgenomen uit het Maleisch, waaraan ook de woorden *amper*, *baar*, *bakklei* voor *bakkeleien*, *banjak*, veelal afge-

kort tot *banje* of *baing* (1), *oorlam*, *sambal* en andere ontleend zijn. Ik heb die woorden niet behandeld, tenzij ze ook in Nederland in gebruik zijn, maar wensch een paar opmerkingen te maken over *tjambok*, omdat het, ofschoon in het moederland niet gebruikelijk, dikwijls, zij het ook in zeer verschillende vormen in Nederlandsche geschriften over Zuid-Afrika voorkomt. Ziehier eerst enkele voorbeelden. Schüssler, „Zuid-Afrika", bl. 128: „Wij voorzagen ons van den noodigen voorraad zweepen en *tjambokken*". Ald. bl. 129: „Bij het uittrekken van zware vrachten uit rivieren of tegen hoogten, bezigt men, buiten de zweep, ook stokken met ijzeren punten of tanden voorzien, om door prikken of steken de ossen tot meerdere krachtsinspanning aan te sporen. Ook gebruikt men tot dit doel lange of korte karwatsen — *tjambokken* — van rhinoceros-huid vervaardigd, welke bijna onverslijtbaar is". H. P. N. Mulder „Herinneringen uit Afrika", bl. 69 v.: „De koetsier pakt zijne zweep, die verscheidene meters lang is,.... en weet dan

(1) Zie Tromp, „Herinneringen uit Zuid-Afrika", bl. 174, 180. Mansvelt in zijn „Idioticon" schijnt alleen de verminkte vormen *banje* en *baing* of *bajang* te kennen, maar dat ook banjak gebruikt wordt, blijkt uit Schüssler, „Zuid-Afrika", bl. 8 en 79.

behendig de voorste dieren te treffen, terwijl de tweede reiziger met een kort karwatsje van nijlpaardenvel vervaardigd, een zoogenaamde *sjambok*, de achterste ezels aandrijft". Daniël Veth's „Reizen in Angola", bl. 306: „De huid van den hippopotamus verschaft hun de grondstof voor een soort van zweepen, die zij *achterssimbok* noemen, en die bij het drijven der ossenwagens worden gebezigd". Nog andere vormen van het woord leeren wij kennen uit Mansvelt's „Kaapsch Hollandsch Idioticon", die het behandelt op *sambok*, bij verkorting *smok*, en omschrijft als „een soort van karwats, bestaande uit een lange, dunne reep van de huid van een zeekoe (rivierpaard) (1), ook *aapstert* (2) genoemd. Om de achterossen van een span aan te sporen, bezigt men den *achteros-* of *handsambok*". Dat op al deze plaatsen hetzelfde werktuig bedoeld wordt, al is nu eens de huid van een rhinoceros, dan eens die van een hippopotamus genoemd als de stof waaruit het vervaardigd is, kan, dunkt mij, aan geen twijfel onderhevig zijn. Het materiaal wordt

(1) Van der Kellen in „T. v. h. A. G.", 2e serie, D. IV, „Verslagen en Meded.", bl. 490: „Van de Merwe wilde zich hier eenigen tijd ophouden om „zeekoeien te jachten", wat, in gewoon Hollandsch overgebracht, zooveel zegt als: „rivierpaarden te jagen".

(2) D. i. apestaart.

waarschijnlijk nu eens van den een, dan eens van den ander dezer pachydermen verkregen.

In de Maleische woordenboeken vinden wij het woord in de volgende vormen en met de daarachter gevoegde beteekenissen vermeld: bij Marsden (vert. van Elout) *tjabock*, een zweep; bij Roorda v. Eysinga *tjabokh*, zweep, geesel; bij Crawfurd: *chabuk*, a whip; bij Pijnappel *tjabock*, *tjambock*, zweep, en *tjĕmock*, geeselroede (met een vraagteeken). Het „Javaansch Wdbk" van Prof. Roorda, vermeldt de vormen *tjabock*, *tjambock* en *sambock*, met de beteekenis *zweep*, en het „Soendaasch Wdbk" van den heer Oosting *tjambock* en *tjamock*, met de beteekenis *karwats*, soms ook *rijtuigzweep*.

Pijnappel, Roorda, Oosting, Crawfurd en ook v. d. Tuuk, en Homan's „Handleiding voor 't Batav. Maleisch", bl. 88, zijn allen van meening, dat het woord uit het Perzisch stamt, maar verschillen ook ten opzichte van den Perzischen vorm, dien de drie eerstgenoemden *tjambock*, de beide laatsten *tjabock* (*chabuk*) schrijven. Mansvelt vergelijkt ook een paar vermeende Perzische vormen, t. w. *tsjoembah* of *tsjambah*. In het *Lexicon Persicum* van Vullers vind ik alleen den vorm *tjabock* (*scutica*, *flagellum*) en wel als een zeldzaam, slechts bij enkele schrijvers voorkomend en waarschijnlijk uit Hindostan stammend woord voor het gewone *tâzijânah* of *tâzânah*. Het schijnt mij derhalve nog lang zoo zeker niet dat de talen

van Maleischen stam werkelijk dit woord uit Perzië hebben ontvangen.

De verschillende vormen, wanneer wij het waarschijnlijk foutieve of enkel lokale *sjimbok* ter zijde stellen, laten zich gemakkelijk verklaren en worden dadelijk erkend als door gewone letterverwisselingen benevens de insertie der liquida *m* (zie de artt. *Amfioen*, *Pampoesjes* en *Banaan*), wanneer men ze in de volgende orde plaatst: *tjabok*, *tjambok*, *sjambok*, *sambok*, *tjámok*, *tjĕmok*, *smok*. Het verschil tusschen *tjabok* en *tjabock* enz. is onwezenlijk.

De beteekenis is kennelijk noch bepaaldelijk een *zweep*, noch bepaaldelijk een *karwats*, maar in het algemeen een werktuig om trekdieren aan te drijven en omvat dus beide. De Afrikaansche boeren hebben een lange zweep met een verbazend langen riem, waarmede zij zeer behendig elken os, van het uit veertien tot twintig bestaande span, die eene vermaning behoeft, weten te treffen, en bovendien een kort karwatsje dat alleen voor het aanzetten der achterste ossen bestemd is. Dit laatste noemen zij *achterssambok* of *achterossambok*, soms ook *handsambok*, en daar voor de lange zweep het woord *sambok* eenigszins in onbruik schijnt geraakt te zijn, ook dikwijls enkel *sambok*.

Sambal.

Het Maleische *sambal*, in het Jav. *sambĕl* uitgesproken, heeft sedert lang een soort van burgerrecht in onze taal gekregen, en is toch door van Dale niet opgenomen. Ik hoorde het als kind in de ouderlijke woning gebruiken van een toespijs bij vleesch, hoofdzakelijk bestaande uit komkommers die door middel van een daartoe ingericht mesje in zeer fijne reepjes worden gesneden of geschaafd. Volgens een oud recept werden zij daarna 24 uren in de pekel gelegd en vervolgens met bijvoeging van peperwortel en laurierbladen in een flesch gedaan, die verder met besten azijn werd gevuld.

In het Kaapsch-Hollandsch beteekent *sambal*, volgens Mansvelt's „Idioticon": „een bij vleesch gebruikte toespijs, uit fijn gesneden uien, kweeperen, komkommers enz. bestaande en met azijn toebereid." In het Maleisch en Javaansch heeft echter *sambal* geene zoo tot eene enkele toespijs beperkte beteekenis. Het is een algemeene naam voor allerlei als toespijs bij de rijst gebruikte bereidselen, die onder een groote verscheidenheid van namen voorkomen. Gemalen Spaansche peper is meestal een hoofdbestanddeel. De sambals, die gebakken of gefruit worden, heeten *sambal goring*. Bij de familiën uit Indië in Europa weergekeerd wordt vaak nog de rijsttafel aangerecht en

de benoodigdheden voor de toespijzen, die echter niet altijd in gelijke volledigheid worden aangeboden, zijn in de voornaamste magazijnen van comestibles in onze groote koopsteden geregeld voorhanden. Wanneer men in deze familiën het woord *sambal* zonder specificatie hoort gebruiken, denkt men daarbij aan de Maleische beteekenis, die al de eindelooze verscheidenheden der toespijs bij de rijst omvat.

Padi.

Padi (soms *paddi* geschreven) is de Maleische naam voor rijst in de aard, zooals zij halm voor halm met de padi-sikkel (ani-ani) gesneden, opgeschaard en ter markt gebracht wordt. De Javaansche vorm is *pari*. De samengestelde woorden *padi-sikkel*, *padi-oogst*, *padi-schuur*, *zaai-padi* en vele andere bewijzen, hoezeer dit woord in de taal der Nederlanders in Indië het burgerrecht heeft erlangd. De rijst komt echter ook gepeld en gereinigd in den handel en wordt dan in het Maleisch *bras* genoemd. Dit woord is echter minder in gebruik bij de Europeanen, en vandaar het voor een met Indische eigenaardigheden minder vertrouwden Europeaan eenigszins vreemd verschijnsel, dat in handels-staten dikwijls naast eene zekere hoeveelheid *padi*, ook eene zekere hoeveelheid *rijst* genoemd wordt. De rijst heeft

in de inlandsche talen, naar gelang der omstandigheden, verschillende namen. Zij heet *padi* zooals ze gesneden wordt, *gabah*, als ze van het stroo ontdaan, maar nog in den bolster is, gelijk zij gezaaid wordt, *bras*, wanneer ze ontbolsterd is, zooals zij gekookt wordt, en *nasi* (*nassi*), als zij gekookt is, zooals zij gegeten wordt.

Men onderscheidt van de rijst vier hoofdsoorten en tallooze verscheidenheden. Van de hoofdsoorten worden *oryza sativa* en *oryza praecox* gekweekt op velden die een groot deel van het jaar onder water worden gehouden, de algemeen bekende *sawah's*. Dit woord is Maleisch, Javaansch en Soendaasch en ook bij de Nederlanders in Indië algemeen in gebruik. De namen voor de droge en hooggelegen gronden, waarop de derde soort, *oryza montana* of bergrijst gekweekt wordt, Jav. *tĕgal*, Soend. *tipar*, Mal. *ladang*, worden niet zoo dikwijls van Europeanen gehoord. De vierde soort, *oryza glutinosa* of kleefrijst, Jav. *kĕtan*, heeft vele verscheidenheden, deels voor natte, deels voor droge kultuur geschikt, en wordt voornamelijk gebruikt tot bereiding van kwee-kwee (van het Soend. *koewèh*), zooals de Europeanen doorgaans het inlandsche *gebak* noemen.

Ritsje.

Ritsje, veelal, in het meervoud, *ritsjes*, was eertijds in Ned.-Indië onder de Nederlanders de gewone naam der Spaansche peper of *capsicum*, die in het Jav. en Soend. *lombok* en *tjabé*, in het Mal. ook *tjili* heet (1). Over den oorsprong van ritsje zegt Rumphius, „Amb. Kruydb.", D. V, bl. 249: „De Portugeesche naam is in Indiën *Recche*, of gelijk wij lezen *Retsje*, waarvan komt *rechear* en *rechead*, d. i. allerhande vruchten in azijn en peekel ingeleid, 't welk nooit geschied zonder deze houwen. In 't Duits noemen wij ze *Ritsje*, en de Ternatanen en Amboinezen *Ritsja*". Volgens de Clercq, „het Maleisch der Molukken", zou *Ritjà* in gebruik zijn in Menado en Banda, en zou men op Ternate *Koeroes*, op Ambon *tjili*

(1) Ik geloof, dat de hier opgegeven namen algemeene voor alle capsicum-soorten zijn. In de soortnamen heerscht nog groote verwarring. Het ware wenschelijk, dat de geheele nomenclatuur der Ned.-Ind. plantennamen zorgvuldig herzien werd naar het beginsel der strenge onderscheiding van geslachts- en soortnamen. Ik veroorloof mij daaromtrent te verwijzen naar mijne Inleiding op de „Bijdragen tot de kennis der Flora van Midden-Sumatra" (in het groote werk „Midden-Sumatra", D. IV, 2e ged.), bl. 9.

gebruiken. Ten onrechte zeker beschouwt hij op het art. *Ritjà* dit woord als een soort naam voor *Capsicum pyramidale*, terwijl hij toch het art. *Koeroes*, als een synoniem aanmerkt van dit laatste, ofschoon hij daaraan de beteekenis van *capsicum* in het algemeen geeft.

Ik vind het woord *recche* niet in de Portugeesche Woordenboeken, die ik op dit oogenblik kan raadplegen (1). Misschien is het een woord van Amerikaansche afkomst, door de Portugeezen naar de *Molukken overgebracht*. Miquel, „Flora van Ned.-Indië", D. II, bl. 661, zegt, dat waarschijnlijk alle capsicum-soorten van Amerikaanschen oorsprong zijn. Maar, zoo laat hij volgen: „in Oost-Indië en den Sunda-Archipel zijn deze gewassen reeds sedert aloude tijden ingevoerd, zoodat Rumphius tot de meening overhelt, dat zij aldaar inlandsch zijn." Als men de plaats bij Rumphius inziet, bemerkt men, dat hij niet slechts tot die meening overhelt, maar ze geheel omhelst. „Ik houd het," zegt hij, „voor een inlands gewas, al van oude tijden door geheel Oost-Indiën bekend, en daar is niet een huisje of erfje zoo klein en niet een huisvader zoo arm, die maar een klein hoekje land bij zijn hutje heeft, of

(1) En waartoe niet behoort dat van Moraes Silva, dat ik langen tijd in gebruik had van de bibliotheek der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden en toen bijzonder leerde waardeeren

hij gund den *Tchili*-boom een plaats, omdat het een zoo algemeene specerij is, en in de dagelijkse kost noodig." Dit neemt echter niet weg, dat Rumphius een *Capsicum occidentale* kent, dat bij de Portugeezen *pimenta* of *pimentâo* heet en de eigenlijke *Spaansche* peper van ons Nederlanders is, „omdat het uit de nieuwe Spaansche landen is aangebracht." Al nemen wij nu aan, dat slechts deze ééne soort door de Portugeezen naar de Molukken is overgebracht, dan zou daarmede toch de verbreiding van haren Amerikaanschen naam verbonden kunnen geweest zijn.

Dat *recche* in eenig verband zou staan met de Portugeesche woorden *rechear* en *recheado*, zooals Rumphius' meening was, komt mij in ieder geval zeer onwaarschijnlijk voor. *Rechear* beteekent niet *inleggen*, maar opvullen, *volstoppen*, het fransche *farcir*, of zooals het Port. woordenboek van Da Costa e Sá het verklaart: „Encher de carne picado, de peine picada". Voor *rechead*, dat geen woord is, moet men bij Rumphius waarschijnlijk *recheâo* lezen, dat vermoedelijk de beteekenis *vulsel* had. Echter heeft de tegenwoordige taal daarvoor *rechêo* of *recheio*, door Da Costa e Sá verklaard: „Carne, peide ou outro monjar picado com hervas, ovos e especes, com que senchem ares, alcachofras etc.", d. i. vleesch, visch of andere spijs bereid met kruiden, eieren en specerijen, waarmede vogels, artisjokken, enz. gevuld worden.

Ritsjes is thans niet alleen in Nederland onbekend, en ook in Ned. Indië, zoo het schijnt, in onbruik geraakt, maar het heeft zijn weg gevonden naar de Kaapkolonie, waar nog, volgens Mansvelt's „Idioticon" *Rissies*, verbasterd uit *ritjes*, voor Spaansche peper in gebruik is.

Massa.

Massa komt bij van Linschoten voor als naam van de foelie, die in het Fransch, Spaansch, Duitsch en nieuw-Latijn *macis*, in het Engelsch *mace*, in het Italiaansch gewoonlijk *mace*, doch in d'Ulloa's vertaling van de Barros, Decel. II, lib. 6, c. 7, *mazza*, en in het Portugeesch *maça*. Van dit laatste is *massa* bij van Linschoten ongetwijfeld afkomstig. De plaats, „Itinerario", bl. 90, luidt als volgt: „De notemuscaet heeft omheen een harde schulp gelijc hout, so dat die noot daer los in leyt, ende deze houte schille ofte schulpe is bedect ende becleet met muscaten bloemen, die men *massa* heet.... Somtijds soo berst die foelie ofte massa; welcke is de oorsake dat altemet die noten sonder massa komen, ende wanneer men die note muscaten drooght, so gaeter die massa af, ende die coleur van root verandert in orangien coleur, gelijc men mach sien aan de massa die herwaerts overgebracht wort." Dat ook de andere genoemde natiën dit

woord aan de Portugeezen verschuldigd zijn, acht ik zeer waarschijnlijk, ofschoon de overgang tot den vorm *macis* moeilijk te verklaren is.

Maar nog moeilijker is het van den oorsprong van *maça* zelf rekenschap te geven. Eertijds hield men het voor identisch met het Grieksche *maker*, bij Plinius, H. N. XII : 16 *macir* („Et macir ex India advehitur, cortex rubens radicis magnae, nomine arboris suae; qualis sit ea, incompertum habeo"). Uit die plaats volgt echter dat *macir* iets geheel anders moet zijn dan de foelie, zooals ook door Piso in „Mantissa aromatica" en Rumphius, „Amb. Kruydboek", II, bl. 16, zeer wordt op den voorgrond gesteld. Echter moet men erkennen, dat eene verwarring van beide, in voorkomen, zoo het schijnt, wel eenigszins overeenkomende zaken niet zoo geheel ondenkbaar is.

Het is echter ook niet ondenkbaar, dat het woord *massa* afstamt uit de taal der Bandaneezen, op wier eilanden de muskaatnoten het meest voorkomen. Van deze taal is ons zeer weinig bekend en de bevolking werd reeds door Koen verdreven en verstrooid. In de „Curieuse Aenmerckingen" van S. de Vries, I, bl. 125, leest men, dat de muskaatnooten op Banda door de inwoners *pala di massa* genoemd werden, en de bloemen, d. i. de foelie, *buna pala*. Volgens Rumphius t. a. p. heet de muskaatnoot op Banda en bij alle Maleiers *pela*. „Het roode netjen",

dus gaat hij voort, „dat op de houten schaalen ligt, werd in 't nieuw-Latijn genaamd *macis*" [over welks verschil van *macer* hij dan verder uitweidt], „maar 't woord macis schijnt afkomstig te wezen van 't Javaanse woord *massa*, gelijkze noch op het Portugeesch heet. Hedendaags noemt men ze in 't Maleyts *Bonga-pala*... op 't Nederduits *foely* en muschaaten-bloemen... De regte Maleiers verstaan door *Bonga-pala* de kleine bloempjes, ofte eigentlyke bloeizel van de Noteboom, dewelke zij gedroogt tot eenige medicyne bewaaren, en men kan ze genoegzaam bekoomen aan de zoorte, die men Pola-Boy noemt en voor 't manneken van de tamme nooteboom gehouden wert; daarentegen de foely noemen ze *sarony* of *boncus-pala*, d. i. scheede of zak van de Noot, en zeker dat met beter reden, want wat gelykenis heeft de foely met een bloem?"

In de aangehaalde plaatsen, zoo van de Vries als van Rumphius, zijn de namen uit de inlandsche talen aangehaald eenigszins misspeld of verbasterd (1), maar zij zijn gemakkelijk te verbeteren.

---

(1) Burman, de uitgever van het Amboinsch Kruydboek, heeft waarschijnlijk niet veel van de inlandsche talen van den Archipel geweten, en dienvolgens in het H. S. verkeerd gelezen. Men kan niet aannemen, dat hij zelf nu eens pela, dan eens pala zal geschreven hebben.

De muskaatnoot heet in het Maleisch niet *pela*, maar *pala;* in plaats van *buna pala* en *bonga pala*, moet men *boenga pala* lezen, van *boenga*, bloem en *pala*, muskaatnoot; in plaats van *sarony*, het bekende *sarong* of *saroeng*, d. i. scheede of koker; in plaats van *boncus* schrijve men *boengkoes*, omhulsel. Dat *boenga-pala* en het nog in het Duitsch gebruikelijke Muskatblüthe geheel verwerpelijke namen voor de *foelie* zijn en niets anders dan den bloesem der muskaatboomen kan aanduiden is ook, zooals wij zagen, reeds door Rumphius aangeduid. De foelie heeft niets met den bloesem te maken, maar is wat men thans gewoonlijk een *zaadmantel* of *zaaddek (arillus)* noemt.

Wat nu de meening van Rumphius betreft, dat de naam *massa* Javaansch zou zijn, deze wordt geenszins door onze woordenboeken bevestigd. Deze zijn intusschen nog verre van volledig. Maar daar de muskaatboom op Java niet groeit, kunnen zijne producten ook niet wel oorspronkelijke Javaansche namen hebben; maar zullen ze wel door de Javanen genoemd zijn met de namen, die er in het land van herkomst aan gegeven worden. Behoort het woord *massa* werkelijk in de inheemsche talen van den Archipel te huis, dan zullen wij het wel in de eerste plaats op Banda moeten zoeken. Ik acht het daarom zeer opmerkelijk dat bij de Vries *vala di massa* als de Bandaneesche naam van

den muskaatboom wordt opgegeven. Sommige lexicografen (b. v. Crawfurd) geven aan *pala* in de eerste plaats de algemeene beteekenis van vrucht. Mocht dus massa de naam van de foelie zijn, dan zou men misschien *pala di massa*, door de *vrucht* of *noot in de foelie* kunnen vertalen.

Ik wensch hier nog een woord bij te voegen over het Nederlandsche foelie, waarvan de oorsprong ook niet zoo dadelijk klaar is. Hetzelfde woord komt ook voor in de beteekenis van een dun blaadje of laagje metaal achter edelgesteenten en spiegels. (Hoogd. *Folie*). Ook de foelie van de muskaatnoot is een blaadje, zij het ook in geheel anderen vorm. Het woord stamt ongetwijfeld af van het Latijnsche *Folium*, niet rechtstreeks echter, maar door tusschenkomst van het midden-Latijnsche *folia*, Ital. *foglia*, en vooral van het Fransche *feuille*, waarmede foelie in vorm overeenkomt. Volgens Franck, „Etym. woordenboek", moeten eenmaal *foglia di noci moscate* en *feuille de macis* in het Italiaansch en Fransch gebruikelijke uitdrukkingen zijn geweest.

Dessa.

Gewone uitspraak der Europeanen van het Javaansche *désô*, dorp, dat afkomstig schijnt van het Sanskrietsche *désja*, oord, streek. In het hoog-Javaansch gebruikt men voor *désô* den vorm *doesoen*, die overigens eigen is aan het Maleisch. De naam *dessa* kan niet op de dorpen van andere eilanden van den Archipel worden overgedragen, daar de Javaansche dessa een bijzonder karakter heeft, samenhangend met haren Hindoeschen oorsprong. Zij is steeds de hoofdplaats en het middelpunt van eene *padésan* of mark, deels uit bebouwde en duurzaam of tijdelijk tusschen de bewoners verdeelde, deels uit gemeenschappelijke, voor gemeene weide en inzameling van boschproducten bestemde gronden bestaande, en bestuurd door een dorpshoofd, dat met zijne assessoren, door de bevolking wordt gekozen. Strikt genomen mag men zelfs de dorpen der Soenda-landen geen dessa's noemen. Zij heeten *lemboers* en zijn in verschillende opzichten anders ingericht. Echter zijn de dorpsinstellingen in vele gedeelten van Java door den tijd en den invloed van het Europeesch gezag verbasterd, zoodat ook het genoemde verschil niet meer streng is vast te houden, en ook in West-Java van dessa's gesproken wordt.

Het woord dessa is zoozeer Nederlandsch geworden, dat het met tal van Nederlandsche woorden

is samengesteld. Men vindt dit b. v. in dessabestuur, dessahoofd, dessapriester, dessagrond, dessagebied en vele andere.

Kampong.

Kampong of *Kampoeng* is Javaansch, Soendaasch en Maleisch en beteekent een *omheind erf*, een kleine verzameling van inlandsche woningen door paalwerk of heggen omgeven, een gehucht, buurt of wijk. In de groote steden, die de middelpunten der Europeesche kolonisten zijn, zooals Batavia, Samarang, Soerabaja, Pasoeroean vindt men tusschen of naast de Europeesche gedeelten een groot aantal inlandsche kampongs verspreid; ook de voornamere inlandsche plaatsen, zetels van regenten, districtshoofden en andere groote dessa's zijn in verschillende kampongs gesplitst; maar als het geheele dorp uit eene enkele kampong bestaat, verdwijnt het onderscheid tusschen kampong en dorp en worden die uitdrukkingen synoniem. Inzonderheid is dit vaak het geval in de Soendalanden, waar de lemboers gewoonlijk zeer klein zijn, en meestal een aantal lemboers onder het bestuur van een enkelen loerah vereenigd zijn tot de grootere eenheid van een *kaloerahan*, die veel overeenkomst heeft met die vereeniging van een aantal dorpen, welke men in de provincie Friesland *grietenij* placht te noemen, en die wer-

kelijk niet is opgeheven, schoon men thans den grietman burgemeester noemt.

Volgens oude, reeds lang voor de komst der Europeanen ingevoerde bepalingen, moesten de Chineezen en andere vreemde Oosterlingen steeds in afzonderlijke wijken en onder hoofden hunner eigen natie bijeenwonen. Deze bepalingen zijn nu eens met meer, dan met minder gestrengheid tot heden gehandhaafd, en de Indische Regeerings-almanak bevat in de laatste jaren eene lange lijst der plaatsen waar wijken voor Chineezen en andere vreemde Oosterlingen zijn aangewezen. Men vindt die wijken doorgaans aangeduid door de namen: het Chineesche kamp, het Arabische kamp en zou daardoor, als men niet beter wist, den indruk krijgen alsof die vreemde Oosterlingen daar geene vaste woningen houden, maar in tenten als gekampeerd waren. Die voorstelling zou echter zeer verkeerd zijn, en *kamp* zal hier wel eenvoudig een Europeesche afkorting van kampong wezen. Men zou dus, naar het schijnt, beter doen, althans *de* Chineesche kamp, in plaats van het Chineesche kamp te schrijven; doch de kwade gewoonte is zoo diep ingeworteld, dat zij moeielijk zal zijn uit roeien.

Kraton.

Het getal der Javaansche, Maleische en andere inlandsche woorden, dat door de Europeanen in Indië in het dagelijksch gesprek wordt ingevlochten, is uit den aard der zaak onbegrensd en het zou een ijdel pogen zijn eene lijst te willen geven, waarin men nooit te vergeefs zou zoeken, terwijl zij met den dag vermeerderen. Zulk eene volledigheid is dan cok in deze lijst noch ten opzichte van deze, noch ten aanzien van eenige andere klasse van vreemde woorden beoogd. Eene scherpe grenslijn te trekken tusschen hetgeen al en hetgeen niet moest worden opgenomen, was ook in strijd met den aard dezer verzameling, die met geen bepaald plan is aangelegd, maar uit ware adversaria bestaat, zaken die mij ongezocht en als van zelf tegemoettraden. Ik maak dus geene verontschuldiging over iets, dat ik mocht verzuimd hebben; maar eindig deze lange lijst met een woord, dat in de laatste jaren zoo algemeen onder ons gebruikt en toch door de meesten zoo weinig verstaan wordt, dat eene korte opheldering er wel aan besteed schijnt te zijn.

Kraton, samengetrokken uit *Karaton*, is een Javaansch woord, volkomen regelmatig gevormd van *Ratoe*, d. i. Vorst, en beteekent vorstenverblijf. Het woord wordt behalve van verschil-

lende andere vorstenverblijven op Java, waarvan de plaats veelal nog aan eenige ruïnes kenbaar is, gebruikt van de verblijven van den Soesoehoenan van Soerakarta, van den Sultan van Jogjakarta, van de onafhankelijke prinsen Mangkoe Negara en Pakoe alam. Ook de vorstenverblijven te Bangkalan en Soemenep op Madoera worden kratons genoemd. In het Maleisch is het woord uit den vreemde ingedrongen, en wellicht is het alleen aan de Europeanen toe te schrijven, dat het voormalig verblijf der vorsten van Atjeh gewoonlijk de *Kraton* genoemd wordt. Nevens Kraton of Karaton bestaat er in het Javaansch nog een tweede woord van denzelfden grammaticalen vorm en ongeveer gelijke beteekenis, t. w. *Kedaton* of *Kadaton*, afgeleid van *Datoe*, dat in beteekenis niet kennelijk van *Ratoe* verschilt. Het spraakgebruik heeft echter gewild, dat Kadaton gewoonlijk gebruikt wordt van dat deel van den Kraton, waarin de vorst zelf met zijne vrouwen en kinderen verblijf houdt. Men vertaalt het gevoegelijk door *binnenhof*. De Kraton in zijn geheel is eene aanzienlijke ruimte omringd door muren, voorzien van poorten, en bedekt door een groot aantal gebouwen en pleinen, straten en wegen, kanalen en vijvers, kampongs en lusthoven; want schier allen wonen in den Kraton die, al is het ook slechts als werklieden, tot het hof in eenige betrekking staan. De Kraton van den Sultan van Jogja-

karta heeft meer dan een uur in omtrek en zijne bevolking wordt op wel 15000 zielen geschat. De Kraton van Soerakarta, ons minder nauwkeurig bekend, zal voor dien van het kleinere rijk wel niet onderdoen.

Voor den hoofdingang van den kraton ligt altijd een uitgestrekt plein, bestemd voor openbare plechtigheden en feesten, *aloen-aloen* genoemd. Een tweede, maar veel kleinere aloen-aloen vindt men ook aan de achterzijde der kratons van de Javaansche hoofdsteden. Het woord *aloen-aloen* is echter niet tot de voorhoven der kratons beperkt. Het wordt ook gebruikt van de dorpspleinen, die in eigenlijk Java worden aangetroffen op alle plaatsen waar regenten hun zetel hebben, en nog algemeener zijn in de Soendalanden, waar ze in iedere hoofdplaats eener kaloerahan (zie op *Kampong*) worden aangetroffen. De aloen-aloen bevindt zich altijd vóór de woning des vertegenwoordigers van het gezag, en het teeken van het gezag is de daarop geplante *waringin*-boom, waarvoor op de aloen van een Vorst, vaak ook op die van een Regent, een tweetal dezer boomen, ieder afzonderlijk door een sierlijk hek omsloten, in de plaats komt.

Oudere schrijvers verwarden de aloen-aloen wel eens met de daarop voorkomende open gehoorzaal, *paseiban* genoemd, waar de Javaansche ambtenaren ambtshalve met hunne hoofden samenkomen en waar de terechtzittingen gehouden

worden. Dat woord stamt van *séwa* of *séba*, waarvan de beteekenis is zijn opwachting maken aan een vorst of hooger ambtenaar tot behandeling van dienstzaken. De verbastering van dit woord tot *Passeerbaan*, waarvan reeds in het art. *Kaalkop* gewag werd gemaakt, hangt waarschijnlijk met die verwarring samen; want de aloen-aloen was dikwijls het tooneel van tornooien of steekspelen en werd daarom als eene *renbaan* beschouwd. In „Batavia en derzelver gelegenheid", D. I, bl. 22, wordt de aloen-aloen van 't Keizerlijk Hof te Kartasoera beschreven als: eene zeer groote *Renbaan*, in welke alle Maandagen door de rijksgrooten en den Keizer zelven, met de lancie, vermaakshalve wordt gestreden, om elkander uit den zadel te ligten, of voorbij te rennen.

De waringin- of tjaringin-boom is de boneanboom, de beroemde heilige boom der Hindoes, welks naam, tot *bsnjamin* verbasterd (zie wederom art. *Kaalkop*) het *Ficus Benjamina* van Linnaeus, het *Urostigma Benjaminum* der hedendaagsche botanici heeft voortgebracht. Intusschen worden ook andere nauw verwante Urostigma-soorten (*Microcarpum*, *nitidum* enz.) vaak onder den naam van *waringin* begrepen. De waringin is de schoonste en reusachtigste boom van Java en krijgt door het ontschieten van luchtwortels, die weder in den grond dringen, bijstammen welke hem in staat stellen een loofkroon te dragen van verbazenden omvang, zoodat hij zich als een berg van groen

vertoont. Het is deze boom van wien Milton zingt:

„Branching so broad and long that in the ground,
„The bending twigs take root, and daughters grow,
„About the mother-tree, a pillared shade —
„High overarched with echoing walks between"

welke verzen ik elders (1) gewaagd heb dus te vertalen:

„Zoo lang en breed strekt hij zijn takken uit
„Tot 't nederhangend twijgje wortel schiet,
„En rond den moederboom de dochters groeien,
„Tot de echo van des wandlaars stap weerklinkt
„In de gewelfde schaûw, die pijlers dragen."

---

(1) In mijne schets „Een waringin", in „Insulinde", twaalf tafereelen uit Nederlandsch-Indië, volgens teekeningen en studiën naar de natuur, door A. de Grijs, geëtst door C. L. van Kesteren, met tekst van P. J. Veth."

REGISTER.

NB. De *cursief* gedrukte woorden zijn niet in afzonderlijke artikelen, maar slechts in het voorbijgaan behandeld.

	Bladz.
A.	
Adat	15
Adonis	320
Aga	208
Agar-agar	234
Akal	317
Alang-alang	347
Alfoer	269
Alizari	187
Alizarine	189
Alkanna	190
Alkatief	49
Alligator	155
Aloen-aloen	389
Amfioen	72
Amok	82
Amokken	82
Ampas	337
Amper	31
Ananas	242
Anemoon	246
Apotheek	252
Areek	226
Assegaai	129
Atap	347
Attar goel	283
Azagay	129
B.	
Baadje	170
Baar	138
Baarsch	138
Baarschap	138
Baboe	336
Babouche	174
Badjo's	118
Bairam	206
Bakkeleien	35
Bakkove	244

	Bladz.
Bakkeljauw	65
Balé-balé	350
Balie	351
Baljaren, baljaarden	58
Balkon	209
Bamboes	235
Banaan	242
Bandjer	348
Banjak, banje	33
Barissan	286
Basta	63
Bataten	239
Batikken	183
Bayadère	59
Beiram	206
Bendi	335
Benteng	344
Benzoë	331
Berber	125
Betel	227
Betelgeuze	195
Bibit	337
Bindi	335
Bodega	282
Boernoes	51
Boetjongen	115
Boha, bohai. *Bohee*, *boei* 116. Vgl.	201
Bokje	115
Bokkenees	116
Bonze	87
Bouw	88
Brani	313
Bras	374
C.	
Caboceër	137
Caboeger	122
Cacao	220
Camarilla	54
Chits	43
Chocolade	220
Cigaar	60
Cigarette	61
Cipay	361
Coraal	86
Creool	89
D.	
Dajak	265
Dammer	368
Dervis	53
Dessa	384
Dikir	310
Djagoeng	322
Djaksa	349
Djarik, djarit	167
Djati	216
Djoekong	289
Doesoen	384
E.	
Efendi	208
Eldorado	63
Elixir	46
F.	
Fakir	52
Farizeër	194

Bladz.

Farizeesch, Farizeeusch 194
Fellah 50
Fettor 336
Fezikken 16
Fiche 2
Foelie 383
Fust 81

G.

Gabah 375
Gamelan 362
Gammor 262
Gefezik 36
Geherrie 329
Ginggang 176
Gingham 178, 182
Gladakker 254
Goeni 250
Gonje 250
Gorgelet 77
Guardasol 80
Guerilla 333
Gutta-percha 249
Guttegom 247

H.

Hadat 17
Hadji 19
Hangmat 152
Haverij 117
Hegira 318
Henna 190
Herrie 329
Heulsap 189

Bladz.

Hidalgo 71
Hijodalgo 71
Hoklo, Holy 256, 257

I.

Ikker 123

J.

Jakob Evertsen 154
Japon 165
Jati, Jatti 217
Jonk 290
Joosje 202
Joosje's tee 206

K.

Kaaiman 155
Kaalkop 151. Vgl. 115
Kadaton 388
Kaffer 124
Kafir 124
Kaïn lepas 167
Kaïn pandjang 167
Kajaput 219
Kajaten-hout 215
Kakatoe 147
Kakketoe 147
Kamfer 73
Kamp 386
Kampong 385
Karaak 277
Karboeger 104. Vgl. 122
Kaste 80
Kasties 101
Kati, Katje 152, 307

	Bladz.
Kazuaris	145
Kazuarisboom	145
Kě. Keh	254
Kerrie	328
Ketan	375
Kiaten-hout	215
Kipersol	79
Kitasol	79
Klapper	221
Klapperboom	224
Klapperolie	224
Kodielje	63
Koelie	297
Kokos	221
Kondé	273
Kongsi	302
Kongsihuis	303
Korakora	277
Kraak	277
Kraakporcelein	279
Kraal	85
Krandjang	253
Kras	29
Kraton	387
Kris, krissen	338
Krom	137
Kromsgrooten	137
Kwee-kwee	375
Kwispedoor	11
L.	
Lantaarn	243
Laskar, laskaryn	118
Leguaan	157
Lekker	286
Liblab	106
Liplap	106
Lomberen	62
Lommer	62
Loerik	168, 178
Lori	149
Lorre	148
M.	
Maïs	322
Maïzena	323
Mandoor	75
Mandaryn	75
Manielje	62
Manna	191
Mardyker	110
Martavaan	339
Massa	379
Matador	62
Mesties	97
Mielies	324
Miloe	322
Modin	95
Moeson	20
Mogol	306
Moksa	352
Moor, mooriaan	125
Moskiet	164
Mulat	93. Vgl. 121
Muskiet	164

Bladz.

N.

Nassi 375
Neger 120
Negerij, negorij 5
Nikker 123
Nona, nonna 106
Nonja 367

O.

Olla podrida 56
Ollo 255
Omberen 61
Ompaggering 366
Omwanding 365
Oorkrab 186
Oorlam 8
Opium 72, 74
Orangoetan 140
Oranglama 8, 139

P.

Paan 134
Paantje 134
Pabouche 174
Padi 374
Padrie 360
Pagaai, pagaaien 294
Pagger 365
Paggerkoffie 365
Palabber 132
Palankijn 44
Palaver 132
Pampoesjes 173
Panengoed 136
Papangers 113
Papegaai 146
Parelmoer 3
Parlesanten 55
Passeerbaan 115, 152
Passer 363
Patjollen 27
Pěranakan 255
Pidjetten 39
Pidjetster 40
Pikel, pikelen 308
Pikkel 307
Pikeren, pikkeren 314
Pikkelloon 309
Pikkelstoel 309
Pikol 307
Pinang 227
Pisang 242, 245
Pitsjaren 37
Pitsjaring 38
Poesties 101, 102
Poleng 168
Pons 40
Ponto 63
Potpourri 58
Prauw 288
Punch 40

Q.

Quadroon 103
Quarteroon 103
Quitasol 109

Bladz.

R.

Razzia 127
Rigel 45
Ritsje 376
Rotting 237

S.

Sago 345
Sagoweer, sagueer 357
Saki 355
Salangane 150
Sambal 373
Sambok 368
Sampan 288, 289
Saraceen 263
Sarat 16
Sarong 167
Sawah 375
Schorsenecr 68
Schuiven (amfioen) 72
Selendang 176
Sepoys 361
Sigaar 60
Signo 106
Sikker 262
Sin-kĕ 254
Sipahi 361
Sirih 227
Sits 43
Sjalot 321
Slendang 175
Smous 258
Sobat 27
Soebatten 26
Soesah 285
Soja 353
Spadielje 63

T.

Taggeryn 243
Tali-api 294
Talie 293
Tamarinde 327
Tandakken 27
Tang 315
Tank 42
Tapoeier 121, 122
Tarra 47
Tee 198
Teeboei 198
Terceroon 103
Testies 103
Thee 198
Tijferen 197
Tinka 334
Tipar 375
Tjambok 368
Tjélé 178, 179
Tjoe 356
Toepas 114
Töf 262
Toko 295
Tokohouder 297
Tombokken 27
Top 262
Topbaan 304

	Bladz.
Toptafel	304
Tor	159
Torbok	160
Trojeender	118
U.	
Ulema	281
V.	
Vanielje	234
Veranda	210
W.	
Wangkang	292
Warande	211
Waringin, weringin	389
Wetanger	108
Wouwouw	142
Z.	
Zonnehout	213
Zuurzak	229. Vgl. 152

Uitgaven van P. GOUDA QUINT, te *Arnhem*.

De Taal in haar leven en ontwikkeling geschetst. Naar het Engelsch van WILLIAM DWIGHT WHITNEY: «Life and Growth of Language,» door G. VELDERMAN, *Leeraar aan de Hoogere Burgerschool te Arnhem* . . . . *f* 2.90

Zielkundig-historische inleiding ter Algemeene en Nederlandsche taalkennis, door Dr. J. VAN VLOTEN. Tweede herziene en veel vermeerderde druk der: «Spraakwording, Taal en Schrift, enz.» Met eene vergelijkende lettertafel naar Brugsch. . . . . *f* 1.80

P. C. Hooft's Nederlandsche Historiën. (In de oorspronkelijke spelling.) Met aanteekeningen uitgegeven door Dr. W. HECKER. 5 Deelen. *Verminderde prijs* . . . . . *f* 3.75

Inleidinge tot de Hollandtsche Regts-geleertheyt, beschreven bij HUGO DE GROOT. Nieuwe uitgave. (In de oorspronkelijke spelling.) . *f* 2.—

Plato's Politeia. Een kritisch-esthetisch onderzoek, door Dr. H. WAS, *Predikant te St. Oedenrode* *f* 0.90

Plato's Symposion. Eene erotische studie door Dr. H. WAS, *Predikant te St. Oedenrode.* . *f* 1.25

Idioticon Frisicum. Friesch Latijnsch-Nederlandsch woordenboek. Uit oude handschriften bijeenverzameld door Jhr. Mr. MONTANUS DE HAAN HETTEMA. In linnen band. *Tijdelijk voor* *f* 3.90